

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ГЕОПОЛИТИКА

КОРИДОР

ФИНАНСИЈЕ

РАТ

ПРОПАГАНДА

ЕНЕРГЕТИКА

ОДБРАНА

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година IV, vol. 4 • Број 1/2021.

Београд, 2021.

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

DIPLOMACY AND SECURITY

Издавач:

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕШКЕ СТУДИЈЕ
Милорада Екмечића 2, Београд, Телефон: +381 11 262 0186
Е-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
www.diplomatija.com

За издавача:

Проф. др Михајло Манић

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Број 1/2021 • Година IV • vol. 4

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Андреја Савић

Редакција:

Проф. др Бранко Крга
Проф. др Михајло Манић
Проф. др Душан Пророковић

Проф. др Иван Балта
Проф. др Леонас Толваишис
Дипл. инж. Александар Алексић

Секретар:

Бранко Велов МА

Издавачки савет:

Проф. др Ненад Ђорђевић, председник
Проф. др Дарко Танасковић
Проф. др Синиша Боровић

Проф. др Радослав Гаћиновић
Проф. др Радојица Лазић
Доц. др Данијела Бјелја

Чланови савета из иностранства:

Проф. др Диа Надер де Ел Андари, Венецуела
Проф. др Беатрис Бисио, Бразил
Проф. др Владимир Азаров, Русија
Проф. др Јоргос Кристидис, Грчка

Проф. др Леонас Толваишис, Литванија
Проф. др Стево Иветић, Босна и Херцеговина
Проф. др Миленко Радоман, Црна Гора

Припрема за штампу:

Бранко Велов МА

Корице:

Дипл. инж. Александар Алексић

Лектура и превод апстракта:

Наташа Канкараш

Штампа:

Интерпринт плус, Београд

Тираж:

200 примерака

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ДВА ПУТА ГОДИШЊЕ

Оцене и мишљења изнесена у чланцима часописа *Дипломатија и безбедност* су ставови аутора и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени. Објављене радове није дозвољено прештампавати, ни у целини, ни у деловима, уколико не постоји изричита сагласност издавача.

САДРЖАЈ

<i>Уводник</i>	5
<i>Леонас Толвашиис</i> ГЕОПОЛИТИЧКИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ РУСКО-КИНЕСКИХ ОДНОСА	7
<i>Борис Тучић</i> ЕВРОПСКА УНИЈА И БЕЗБЕДНОСТ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА: ОСВРТ НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ	43
<i>Рајко Петровић</i> ГЕОСТРАТЕШКИ ЗНАЧАЈ БРЧКО ДИСТРИКТА	61
<i>Лазар Јовићевић</i> „ЗАБОРАВЉЕНИ РАТ” КРОЗ ПРИЗМУ ХОЛИВУДА: КОРЕЈСКИ РАТ У АМЕРИЧКИМ ФИЛМОВИМА ТОКОМ ХЛАДНОГ РАТА	87
<i>Ђорђе Лоничић</i> КОНЗУЛАРНИ ОДНОСИ СРБИЈЕ И РУМУНИЈЕ ОД 1804-1918. ГОДИНЕ	109
<i>Иван Балта</i> ХРВАТСКО-УГАРСКИ НАГОДБЕНИ ОДНОСИ И ЊИХОВА СЛОЖЕНОСТ УСЛЕД ЗАКЉУЧИВАЊА ФИНАНСИЈСКИХ НАГОДБИ	127
<i>Гордана Мрдак</i> УЛОГА И ЗНАЧАЈ ФИНАНСИЈСКЕ ФОРЕНЗИКЕ У ОТКРИВАЊУ КОРПОРАТИВНОГ КРИМИНАЛА	151

CONTENTS

<i>Introductory word</i>	5
<i>Leonas Tolvaišis</i> GEOPOLITICAL AND SECURITY ASPECTS OF RUSSIA-CHINA RELATIONS	7
<i>Boris Tučić</i> EU AND THE SECURITY OF WESTERN BALKANS REGION: BRIEF REVIEW ON BOSNIA AND HERZEGOVINA	43
<i>Rajko Petrović</i> GEOSTRATEGIC SIGNIFICANCE OF BRCKO DISTRICT	61
<i>Lazar Jovičević</i> “FORGOTTEN WAR” THROUGH THE PRISM OF HOLLYWOOD: THE KOREAN WAR IN AMERICAN MOVIES DURING THE COLD WAR	87
<i>Dorđe Lopičić</i> CONSULAR RELATIONS OF SERBIA AND ROMANIA IN THE PERIOD FROM 1804 TO 1918	109
<i>Ivan Balta</i> CROATIAN-HUNGARIAN SETTLEMENT RELATIONS AND THEIR COMPLEXITY DUE TO THE CONCLUSION OF FINANCIAL SETTLEMENTS	127
<i>Gordana Mrdak</i> THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF FINANCIAL FORENSICS IN THE DETECTION OF CORPORATE CRIME	151

УВОДНИК

У овом броју објављују се радови мултидисциплинарног типа, при чему су доминантне области политиколошких, безбедносних, културолошких и историјских наука.

У области политиколошких наука презентирани су радови који се баве темама од међународног значаја, а имају и употребну вредност са становишта домаће теорије. Један рад се односи на геополитичке и безбедносне аспекте руско-кинеских односа, наших значајних политичко-економских партнера и савезника у наступајућем полицентричном међународном поретку. Два рада се баве односом Европске уније из угла безбедности Западног Балкана, са посебним освртом на Босну и Херцеговину, као и студијом случаја дистрикта Брчко и његовог стратешког значаја. Пажњу изазива и једна историјска тема – Корејски рат, који је оставио подељену државу према интересним сферама великих сила, али из визуре Холивуда и његовог идеолошког третирања овог рата из 50-тих година прошлог века у америчким филмовима током хладног рата.

Из области историјских наука пажњу завређује рад који се односи на конзуларне односе Србије и Румуније, двеју суседних држава које у историји никада нису међусобно ратовале, у једном дугом периоду (1804-1918). Други рад се бави хрватско-угарским нагодбеним односима и њиховом сложености из угла закључивања финансијских нагодби.

Из области економске безбедности презентирани су радови који се бави разматрањем улоге и значаја финансијске форензике у откривању корпоративног криминала, који се – у условима глобализације – све више намеће као један од приоритета у међународној заједници.

На крају, налази се IN MEMORIAM као омаж проф. др Радославу Гаћиновићу, једном од угледних сарадника часописа, кога се са пијететом сећамо.

Главни и одговорни уредник
Проф. др Андреја Савић

EDITORIAL

In this issue, papers of a multidisciplinary type are published, where there are dominant areas of political, security, cultural and historical sciences.

In the field of political science, papers dealing with topics of international importance are presented; they also have a use value from the point of view of domestic theories. One paper deals with the geopolitical and security aspects of Russian-Chinese relations, our important political and economic partners and allies in emerging poly-centric international order. The two papers deal with the relationship with the European Union from the point of view of security in the Western Balkans, with special reference to Bosnia and Herzegovina, as well as a case study of the Brčko District and its strategic importance. One historical topic also attracts attention - the Korean War, which left a divided state according to the spheres of interest of the great powers, but presented from the point of view of Hollywood and its ideological view of this war from the 1950s in the American movies during the Cold War.

In the field of historical science, the work related to the consular relations between Serbia and Romania, two neighboring countries that have never been at war with each other in history, in a long period (1804-1918), deserves attention. Another paper deals with Croatian-Hungarian settlement relations and their complexity from the point of view of concluding financial settlements.

In the field of economic security, there is the paper that considers the role and importance of financial forensics in detecting corporate crime, which - in the context of globalization - is increasingly imposed as one of the priorities in the international community.

Finally, there is IN MEMORIAM as a tribute to prof. Dr. Radoslav Gaćinović, one of the respected contributors to our journal, who we remember with reverence.

Editor in chief
Prof. Dr. Andreja Savić

Леонас Толвашиис

Уралски федерални универзитет, Јекатеринбург, Русија

ГЕОПОЛИТИЧКИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ РУСКО-КИНЕСКИХ ОДНОСА

Сажетак

У раду се анализира развој односа између Руске Федерације и Народне Републике Кине у прве две деценије 21. века. У контексту наратива заокрета Русије ка истоку настоји се утврдити степен окретања Русије политичкој и војној интеграцији са Кином. Представљени су специфика интереса Русије и Кине као геополитичких субјеката на простору Сибира и Арктика, правци сарадње у области енергетике и одбране. Удруживање Русије и Кине се сагледава кроз теорију нео-реализма у геополитици. Осим компаративне методе усмерене на упоредно сагледавање специфике руско-кинеских односа, рад користи функционалну методу усмерену на истраживање природе економских, политичких и војних односа између двеју великих сила.

Кључне речи: енергетска безбедност, неореализам, геополитика, Кина, Русија, Сибир, руско-кинески односи

УВОД

Русија и Кина имају заједничку границу дугу 4 209,3 км, те ни историја руско-кинеских односа није лишена конфликта. Иако је територијални спор званично решен 1991. године уступањем Кини острва Дамански, у историјском сећању руског друштва је остао војни окршај на совјетско-кинеској граници 1969. године као оличење неповерења, стрепње од понављања конфликта и од превласти Кине у региону. Године 2005. Државна дума и Национални народни конгрес НР Кине ратификовали су Додатни споразум о државној граници који се односи на источну деоницу, а године 2008. Русија је уступила Кини острво Тарабарова и део Великог Усуријског острва. У најновијем периоду Кина има неометан приступ

руским ресурсима који су потребни њеној привреди, што доприноси мирној природи односа између две државе, тј. обесмишљава рат. Претња Русији од стране Кине је једино изгледна у случају слабења централне власти у Москви и губитка оперативне контроле над територијама иза Урала, а поготово ако томе буде претходило коренит преокрет руске спољнополитичке оријентације ка САД. Посебно рањив је руски Далеки исток који је повезан са централним делом Русије Транссибирском железницом. Успостављање контроле над територијама подразумева и обавезе за њихов развој, што би, с обзиром на неуједначен степен развоја саме Кине, пре представљало терет. У случају оружаног конфликта рањиви су и кинески мегаполиси и приобаље где је концентрисан већи део становништва и привреде, поготово с обзиром на немогућност евакуације привреде.

Геополитички значај за Кину имају и државе из традиционалне руске утицајне сфере – Казахстан и Узбекистан који представљају алтернативни копнени транзитни пут за кинески извоз и увоз, али и Туркменистан који има залихе гаса. Морски путеви нису безбедни, јер Баб ел Мандеб и Молучки мореуз контролише америчка морнарица¹, Ормушки мореуз је у конфликтној зони, док Суецки канал потенцијално може бити угрожен од исламиста.

У глобалној економској кризи која прети да се у каснијим фазама разрешава неекономским, па и војним методама, опстанак кинеског развојног модела је једино могућ у условима одржавања status quo. Кина је велики светски произвођач, али је зависна не само од спољашњих тржишта, већ и од увоза ресурса.

Званичан спољнополитички наратив Русије и Кине у 2. деценији 21. века, као и промене у војној доктрини Кине, указују да се Русија и Кина крећу од партнерских односа ка савезништву. Примера ради навешћемо изјаву бившег амбасадора Кине у Москви Љу Гучана из маја 2014. године да потези запада наводе Кину и Русију да се удруже,² притом се на Русију амерички притисак врши са запада, а на Кину са истока. Средином 2015. године заменик министра одбране Русије Анатолиј Антонов је упозорио на опасност од „обојених револуција” у Азијско-Пацифичком региону.³

Русија која поседује значајан технолошки, ресурсни, војни, привредни потенцијал и стратешки територијални положај може пресудно утицати на исход америчко-кинеског конфликта.

1 Владимир Трапара, „Улазак у ‚неомахановски‘ свет: савремено поморско ривалство Кине и САД”, *Међународни проблеми*, број LXXII:1/2020, стр. 48.

2 „Китайский дипломат: США открыли дорогу для развития отношений РФ и КНР”, *РИА Новости*, 18/05/2014, Интернет: <http://ria.ru/20140518/1008290974.html>, 07/11/2019.

3 *Министерство обороны РФ*, „Заместитель Министра обороны Анатолий Антонов выступил в Сингапуре на 14-й международной конференции по безопасности в Азии «Шангри-Ла Диалог»”, 30/05/2015, Интернет: <http://mil.ru/elections/news/more.htm?id=12037863@egNews>, 07/11/2019.

Између Русије и Кине воде се преговори о изградњи арктичке руте, односно укључивања пројекта Северног морског пута у оквир Новог пута свиле.⁴ Кини је потребна алтернатива постојећем морском путу ка Европи због рањивости Малајског мореуза који може затворити америчка морнарица, као и превласти Индије у Индијском океану. Због стратешког положаја Северног морског пута, Русија за Кину добија на геополитичком значају.⁵

У контексту окретања Русије Кини, добија на значају равнотежа снага и у Тихом океану. Ситуацију у Пацифичком и Јужноазијском региону одређује надметање САД и Кине. На Далеком Истоку Кина има затегнуте односе са Јапаном (иначе савезником САД којима би, у складу са неореалистичком парадигмом, одговарало опкољавање Кине). Кина, која има проблематичне односе и са већином држава Југоисточне Азије, Индијом и САД, није заинтересована за промену равнотеже снага на Далеком истоку и стога помно прати спор Русије и Јапана око Курилских острва.

Геополитичку снагу државе чини укупност унутрашњих географских, економских, демографских и других параметара који утичу на спровођење унутрашње и спољне политике, одређују тежину и вредност државе у међународној политици. Геополитички положај државе представља однос између њене геополитичке снаге и геополитичке снаге субјеката који је окружују, с обзиром на њихов утицај и политички однос према дотичној држави.⁶ Притом су важни степен геополитичког утицаја на државу и природа политичких односа. Политички односи између геополитичких субјеката је критеријум који је повезан са израженошћу њихових конфликта из прошлости и мери се на скали између пријатељства и анимозитета, односно од потпуне интеграције до тоталног рата.

На избор стратегије утичу географски чиниоци који одређују геополитички и геоекономски положај актера. Геоекономски положај чине географски чиниоци који погодују економском развоју. Геополитички положај има више димензија које се разликују према циљевима. Наиме, пасивни геополитички положај је збир географских чинилаца који штите од спољашњих напада. Насупрот томе, активни геополитички положај је укупност географских чинилаца који погодују експанзији

4 Цао Цзин, „Енергетическая политика Китая и сотрудничество с Россией в Арктике”, *Вестник Забайкальского государственного университета*, број 24:8/2018, стр. 92-100; Мария Кобзева, „Арктический вектор в политике Китая при новом руководстве”, *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*, број 13:5/2017, стр. 962-974; Ванатар Ягъя, Надежда Харлампьева, Мария Лагутина, „Арктика – новый регион внешней политики Китая”, *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: Международные отношения, број 1/2015, стр. 43-52.

5 Андрей Строганов, „Новый шелковый путь: вызов российской логистике”, *Азимут научных исследований: экономика и управление*, број 5:4(17)/2016, стр. 358-362.

6 Арсений Фартышев, „Геополитическое и геоекономическое положение Сибири: моделирование и оценка”, *Вестник СПбГУ. Науки о земле*, Т. 62, бр. 3/2017, стр. 308.

и ширењу утицаја државе⁷. Активан геополитички положај наводи јак геополитички субјекат да има мрежу јаких савезника, и то не само међу суседним државама. Геополитички актер може мењати стратегију зависно од промена у стратегијама других актера.

Стратешке геополитичке конструкције се разликују према величини (глобални – Хартленд, регионални и локални ниво), чврстоћи и отпорности на покушаје рушења и контрамере, способност за рад у дужем временском периоду, флексибилност и способност за адекватну реакцију на геополитичке промене.⁸

Теорија неореализма у геополитици полази од претпоставке да анархија у међународној политици наводи државе да се првенствено воде разлозима сопственог опстанка, притом се безбедност сагледава као предуслов за остваривање других циљева.⁹ Неповерење које настаје због неизвесности у погледу намера других држава подстиче их да развијају офанзивну војну моћ и да доживљавају слабљење државе као егзистенцијалну претњу. У неореалистичкој парадигми међународни односи се тумаче као резултат интеракције великих сила. Према Кенету Волцу, државе имају сличне потребе, али не и могућности. Могућности притом зависе од географског положаја државе.¹⁰ Могућности за сарадњу између држава су ограничене ризиком од падања једне државе у зависност од друге. У настојању да увећају свој глобални утицај, државе долазе до равнотеже снага која се институционализује у међународним односима и поставља темеље за „дилему безбедности” која подразумева да је јачање безбедности једне велике силе истоветно релативном умањењу безбедности других држава. Како би постигле унутрашњу равнотежу моћи, државе теже економском расту и повећавају војне трошкове, док се спољашња равнотежа моћи успоставља путем склапања савезништава ради супротстављања надмоћним државама или савезима држава.

Према Халфорду Мекинтеру, Западни Сибир, уз Централну Азију и базен Волге, спадају у Хартленд,¹¹ односно средишњи део Светског острва (Евроазије и Африке), копнене полулопте која је супротстављена океанској (западној) полулопти. Хартленд је посебан по томе што није приступачан морским путевима и представља средиште копнене снаге која може управљати Светским острвом уколико успостави контролу над „унутрашњим полумесецем”, односно оним дело-

7 Арсениј Фаргъшев, „Геополитическое и геоэкономическое положение Сибири: моделирование и оценка”, нав. дело, стр. 303.

8 Юрий Гладкий, Сергей Писаренко, „«Геополитическая конструкция» и «геополитический потенциал» основные понятия геополитики”, *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, број 154/2013, стр. 129-137.

9 Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing, Reading, MA, 1979, стр. 93.

10 Исто, стр. 99.

11 Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction*, National Defence University Press, Washington, 1996 [1942]. стр. 55.

вима Светског острва који су приступачни поморским путем и чине браник Хартленда на који циља експанзија поморских сила. Мекиндер је сматрао Русију стојерном државом Хартленда, наглашавајући да су за руски продор отворени сви правци осим северног.

Према Алфреду Махану, геополитичка превласт се стиче уз помоћ поморске снаге (поморских база, војне морнарице и трговачке флоте). Превласт државе на мору и јаку морнарицу сматрао је предусловом за безбедну спољну трговину. Махан је за процену геополитичког положаја државе користио низ критеријума: излаз на море и стање поморских комуникација, дужина и конфигурација копнених и морских граница, луке и контрола над тачкама од стратешког значаја, бројност становништва и његова оспособљеност за трговину и бродоградњу, природа политичког уређења.¹² Махан је сматрао копнене државе Евроазије (Русију, Кину и Немачку) претњом за поморску цивилизацију оличену у САД и Великој Британији. За обуздавање копнених сила предлагао је глобалну стратегију „анаконде” која подразумева опкољавање и блокирање приступа морима, поморску блокаду стратешких објеката и спречавање војно-стратешког удруживања копнених држава. Махан је предвидео и склапање савеза између најмоћнијих поморских држава (САД, Велике Британије, Немачке и Јапана) ради супротстављања копненим силама, тј. Русији и Кини. Посебну пажњу је поклањао копненим препрекама за излаз Русије на море.

Развој Сибира може пружити пресудан ослонац за стабилност руске и кинеске економије. Русија и Кина развијају глобалне економске пројекте (Пут свиле и ЕАЕС) који изискују обезбеђење сопственим валутама. Обе државе имају интерес да развијају Сибир и Далеки исток, али и да спрече продор супарничких америчких пројеката у те регионе. У тренутку закључења овог рада конфронтација са западом и санкције упућују Русију на јачање сарадње са Кином у областима економије, финансија и трансфера технологија, а такође побољшавају услове за приступ Кине руским ресурсима. У том светлу се може сагледати и изјава високог представника ЕУ за спољну политику и безбедност Жозепа Борелја да Русија и Кина удружују снаге ради супротстављања САД и ЕУ и да се дешавају тектонски поремећаји у вишеполарном свету између Кине, Русије, САД и ЕУ.¹³

Идеја преокрета Русије ка истоку, тј. Азијско-Тихоокеанском региону, првобитно је настала са циљем да се пружи економски одговор на успон држава Југоисточне Азије. Међутим, основно тежиште руске политичке, економске и културне стратегије ни у једном пређашњем историјском периоду није било на тихоокеан-

¹² Alfred Thayer Mahan, *The Problem of Asia: Its Effect upon International Politics*, Routledge, London, 2003 [1900].

¹³ Josep Borrell, “A week with high diplomatic tensions”, 29/03/2021, *European union*, Интернет: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/95896/week-high-diplomatic-tensions_en, 17/04/2021.

ском правцу. Преокрет ка истоку је једино изгледан уколико азијски правац за Русију добије самосталну вредност. С обзиром на традицију активизације руске дипломатије на кинеском правцу у случају затезања односа са западом, законитост која датира још из касног совјетског доба, сарадња са Русијом се у азијским државама претежно сагледавала кроз трговину ресурсима. Намеће се питање природе најновијег руско-кинеског удруживања и његовог значаја за глобалан однос снага. Полазећи од неореалистичке претпоставке да заједничко схватање изазова који проистичу од надмоћне велесиле (у датом случају САД) наводи велике силе (у датом случају Русију и Кину) да се удружују, настојаћемо да испитамо утицај руско-кинеског стратешког савезништва на дугорочну безбедност обе државе.

ГЕОПОЛИТИЧКИ ЗНАЧАЈ СИБИРА

Геостратешки значај Сибира се огледа кроз средишњи положај у држави, дужину државне границе, обиље природних ресурса, величину територија, већи део којих је демографски и економски нетакнут. Сибир поседује јединствени геополитички положај због највеће (преко 2500 км) удаљености од светских морских путева и тако одговара дефиницији Хартленда. Поменути региони чине две трећине територије Русије и граниче се са Централном Азијом и Азијско-Тихоокеанским регионом, дакле омогућавају Русији контролу средишњег дела Евразије. Сибир има средишњи положај између Северног леденог, Индијског, Атлантског и Тихог океана; између Европе, Кине и Јапана. У геоекономском погледу, Сибир се налази између развијених економија Европе и Југоисточне Азије и омогућава Русији да се угради у светски економски систем повезујући европска и азијска тржишта кроз унапређење саобраћајне инфраструктуре трговинских путева, од чега би и сама могла стећи економску корист. Далеки исток има велики геополитички значај због приступа океану и морским путевима, локације Тихоокеанске флоте, морске границе Русије са другим државама.

Унутрашњи Хартленд је у Совјетском Савезу чинио јединствени Централно-Волго-Бајкалски појас,¹⁴ а у савременој Русији се састоји од више субјеката Азијског дела Русије: Краснојарске покрајине, Новосибирске и Кемеровске области, Ханти-Мансијског аутономног округа; Хартленду гравитирају и Алтајска покрајина, Омска и Иркутска области.¹⁵ У осетљиве субјекте због рубног положаја

14 David J. M. Hooson, *A New Soviet Heartland? Van Nostrand Company, Inc.*, London-Toronto-N.Y, 1964, стр. 132.

15 Сергей Писаренко, *Сибирь в геополитических конструкциях*, Центр стратегических оценок и прогнозов, Интернет: <http://csef.ru/ru/politica-i-geopolitica/326/sibir-v-geopoliticheskikh-konstrukciyah-5939>, 15/04/2021.

и истурености ка спољашњим геополитичким језгрима и силама, односно изложености унакрсном деловању различитих центара геополитичке моћи, спадају републике Алтај, Тува, Хакасија, Чукотски аутономни округ, Јеврејска аутономна област, Камчатска покрајина, Магаданска и Амурска области. Горњи Алтај представља највеће геостратешко чвориште у Сибиру, јер се налази на граници са три државе (Казахстан, Кина, Монголија).

Осим Хартленда, за сибирски и далекоисточни регион актуелан је читав низ геополитичких концепција, као што су Валерштајнова (Волерстинова) теорија светских система,¹⁶ Хантингтонов сукоб цивилизација,¹⁷ геополитички код,¹⁸ визија Европе од Лисабона до Владивостока, противречности између глобализације и регионализације и сл.

Сибир је остао поштеђен оружаних конфликта од доба грађанског рата у Русији, што актуелизује његов геоекономски положај у односу на активни и пасивни геополитички положај. Међутим, уочљива је разлика између актуелне и пожељне улоге Сибира у међународној подели рада.¹⁹ Регион се специјализује на екстрактивној индустрији, као и индустрији примарне фазе обраде која има приоритет у односу на пољопривреду. Преовладава екстензивни начин привређивања, извоз сировина и увоз готових производа који погодује стварању радних места код трговинских партнера Русије, одливу капитала услед неједнакости у размени. Велики трошкови превоза негативно утичу на развој тржишне економије у региону.

Сибир представља геостратешку резерву Русије који садржи преко половине руске нафте и гаса. Истрошеност значајног дела налазишта у рејонима западног Сибира, Урала и Волге налаже потребу за развојем алтернативних налазишта нафте и гаса у западном и источном Сибиру, на Далеком истоку, западном делу Арктичког шелфа, али и у Комији, Ненецији, на Јамалу, Каспијском шелфу.²⁰ У Сибиру се налази 80% од укупних залиха угља у Русији, 70% бакра, 68% никла, 86%

16 Immanuel Wallerstein, *World-systems analysis: an introduction*, Duke University Press, Durham, 2004.

17 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996.

18 Сергей Елишев, „Концепты «нация» и «империя» и геополитический код России”, у зборнику: *Геополитика: теория, история, практика: Труды I Международной научно-практической конференции*, (приредили: Ольга Тынянова, Владимир Сывороткин), АНО Научно-издательский центр „Пространство и время”, Москва, 2012, стр. 89-94.

19 Юрий Михайлов, „Геополитика в географическом освещении и ее приложение к решению социально-экономических проблем Азиатской России”, *География и природные ресурсы*, број 3/2002, стр. 5-10.

20 Ольга Завьялова, „Экологические, геополитические и транспортные факторы регионального развития Юго-Западной Сибири”, *Региональная экономика и управление: электронный научный журнал*, број 1:57/2019, Интернет: <https://eee-region.ru/article/5708/>, 15/04/2021.

олова, 77% цинка, 41% злата, 99% платинских метала, преко 50% хидроенергетских ресурса и дрвета²¹. Велике сибирске реке и Бајкалско језеро су стратешки ресурси од глобалног значаја. Регион има одговарајуће услове за стварање јаког индустријског комплекса, тешке машиноградње, прецизног инжењерства, у том броју за одбрамбену, екстрактивну, хемијску, грађевинску индустрију, који би се ослањао на научне центре у Новосибирску, Томску и Краснојарску, иначе у близини растућег тржишта Западне Кине. Сибир има потенцијал за стварање зона иновационе економије. Индустријски потенцијал југозападног Сибира се може искористити за привредно освајање подручја источног Сибира (доњег Приангарја, Евенкије и западне Јакутије) и Далеког истока, за што је потребно спајање каналом река Об и Јенисеј.²²

Геополитичка осетљивост североисточне геоторије (тј. целине коју чине територија, акваторија и аероторија) је повезана са географском удаљеношћу, неразвијеном саобраћајном мрежом и неповољном климом. Економска и социјална интеграција помнутих простора још траје и допуњује се средствима војне и политичке контроле. Стратешки значај има мрежа комуникација у Сибиру и на Далеком истоку. Северна мора су повезана са југом Русије кроз велике реке које уједно представљају највеће природне саобраћајне путеве Евроазије: Об у западном Сибиру, Јенисеј у централном Сибиру и Лена у источном Сибиру. За саобраћајну, економску и културну повезаност азијског дела Русије постојећа мрежа железничких пруга, аутопутева и авионских релација није довољна; мрежа летова је драстично смањена у односу на совјетски период. Треба напоменути и неповољне природне услове: хладну климу, тајгу, тресетишта и тундру. Обезбеђивање повољних животних услова на великим просторима са хладном климом изискује релативно веће трошкове снабдевања енергијом, а у регионима са недовољно развијеном саобраћајном мрежом повећава трошкове производње, екстракције сировина или је чак онемогућава због неисплативости.

Геополитички положај Сибира у 2. деценији 21. века се означава као претежно повољан услед непостојања изричито непријатељски расположених држава у окружењу.²³ Геополитички актери који у означеном периоду имају погоршане односе са Русијом немају значајнијег утицаја на Сибир. Суседна НР Кина спада у светске геополитичке актере који врше највећи утицај на Сибир. Економски и демографски утицај Кине се осећа у пограничним регионима Русије.²⁴ Спроведена је демаркација руско-

21 Ольга Завьялова, „Екологические, геополитические и транспортные факторы регионального развития Юго-Западной Сибири”, *Региональная экономика и управление: электронный научный журнал*, број 1:57/2019, Интернет: <https://eee-region.ru/article/5708/>, 15/04/2021.

22 Исто.

23 Арсений Фартышев, „Геополитическое и геоэкономическое положение Сибири: моделирование и оценка”, нав. дело, стр. 307.

24 О специфичностима руско-кинеске сарадње у дрвној индустрији и повезаним проблемима у шумарству Русије видети: Толваишис Леонас, „Шумски пожари и нелегалне сече шума као претња за еколошку безбедност Русије”, *Дипломатија и безбедност*, вол. 3, број 1/2020, стр. 103-131.

кинеске границе. Укупна дужина руско-кинеских граница чини 4209,3 км. Заокупљена примарним геополитичким натезањем са САД, Кина не истиче геополитичке претензије према Русији.

Геополитичка снага једне државе се огледа кроз економске, демографске и политичке показатеље. Кина и Русија имају драстичне разлике у економској и демографској тежини. Између две државе постоји несразмера у макроекономским показатељима. Године 2020. номинални БДП Кине износи 15,66 трилиона долара²⁵, а БДП Русије 1,46 трилиона долара (106,607 трилиона рубаља).²⁶ БДП Кине је током 2020. године порастао за 2,3%, док је БДП Русије смањен за 3,6%.²⁷ Кинеска влада очекује да ће попис становништва спроведен у Кини кризне 2020. године показати годишњи раст броја становника са 1,4 милијарде²⁸ на 1,42 милијарде,²⁹ док се исте године становништво Русије смањило за 510 500 људи, до 146,2 милиона.³⁰

Потенцијал за развој сибирских региона се огледа кроз кумулативни ефекат природних ресурса, научних и техничких достигнућа, индустријских капацитета и људског капитала. У Сибиру постоји значајан ресурсни, научни, технички, образовни и кадровски потенцијал захваљујући којем регион може имати кључну улогу у иновационом развоју Русије, уколико се приходи од продаје енергената усмере на развојне циљеве.

РУСКО-КИНЕСКА САРАДЊА У АРКТИКУ

Вековима је Русија била затворена са севера природном препреком у облику непроходног Северног Леденог океана и надметала се са другим силама за приступ Балтичком мору на западу, Црном мору на југу, Тихом океану на Далеком истоку, као и за копнене путеве ка другим лукама. Англосаксонски геополитичари Махан, Мекиндер и Спајкмен нису разматрали могућност руског изласка

25 “China’s GDP Breaches 100 Trillion Yuan Threshold after Posting 2.3% Growth in 2020, Disposable Income up 4.7%”, *China Banking News*, 18/01/2021, Интернет: <https://www.chinabankingnews.com/2021/01/18/china-gdp-breaches-100-trillion-yuan-threshold-after-posting-2-3-growth-in-2020-disposable-income-up-4-7/>, 17/04/2021.

26 Федерална служба државне статистике, *Националне смете*, Интернет: <https://rosstat.gov.ru/accounts>, 16/04/2021.

27 OECD Economic Outlook, *Interim Report. Strengthening the recovery: The need for speed*, March 2021, р. 4, Интернет: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/34bfd999-en.pdf?expires=1618563854&id=id&accname=guest&checksum=E8053C08F041C8A1E6D96697680177DD>, 16/04/2021.

28 National Bureau of Statistics of China, *Population and its composition*, Интернет: <http://stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2020/html/E0201.jpg>, 17/04/2021.

29 “China starts once-a-decade census of world’s largest population”, 01/11/2020, *Al Jazeera*, Интернет: <https://aljazeera.com/news/2020/11/1/china-starts-once-a-decade-census-of-worlds-largest-population>, 17/04/2021.

30 Федерална служба државне статистике, *Демографија*, <https://rosstat.gov.ru/folder/12781>

на море преко Арктика, сматрајући да неповољни природни услови изолују Русију ефикасније од војно-политичких средстава.

Отварање приступа претходно недоступним арктичким просторима због глобалног отопљавања наводи друге државе да преиспитају традиционално занемаривање Арктика, истражујући могућности продора у тај регион и његовог освајања. Промена геополитичке ситуације у Арктику и преиспитивање статуса акваторија и шелфа од стране више држава излажу Русију безбедносним ризицима на северном правцу.

Арктик привлачи пажњу великих и регионалних сила због налазишта нафте и гаса у арктичким морима и саобраћајних рута од светског значаја. Русија је у погледу приступа већем делу арктичких ресурса у најповољнијем положају, јер има најдужу арктичку обалу. Топљење арктичког леда продужава дужину обале дуж коју је могућа пловидба и која постаје упоредива са дужином копнене границе. Русија контролише преко половине копнених арктичких територија и акваторија. Дуж руске обале се налази највећи шелф који садржи велике обиме ресурса. Најмање 80% арктичког шелфа се налази у руским морима. Геолошка истраживања у руском делу Арктика показују да је потенцијал нафтних и гасних ресурса на нивоу највећих светских ресурсних региона. Према прелиминарним проценама, у Арктику се налази до четвртине³¹ светских залиха нафте и гаса. Регион посебно добија на значају у контексту исцрпљивања налазишта у западном Сибиру. Укупан обим арктичких угљоводоника које Русија већ контролише и које потражује износи преко 250 милиона барела (у нафтном еквиваленту), односно преко 60% свих угљоводоника у Арктику.³² Арктички шелф дуж руске територије има потенцијал да постане највећи извор угљоводоника за Русију и светско тржиште. Скоро цео руски копнени шелф од преко 6 милиона км² је перспективан у погледу екстракције. У арктичкој зони се налази већина руских залиха злата, хрома, мангана, платинских метала, дијаманата, угља, олова, живе и сл.³³

За Русију Арктик представља резервни простор од стратешког значаја и постаје зона геополитичког продора Русије, ка којем се помера тежиште геостратешког промишљања. Од успешности његовог развоја ће зависити глобално позиционирање Русије као геополитичке и геоекономске силе. Године 2000. Северни морски пут је уврштен међу приоритете спољне политике Русије.³⁴ У периоду који је уследио

31 Александр Семенов, Сергей Жильцов, Игорь Зонн, Андрей Костяной, „Арктическая геополитика и интересы России”, *Образовательные ресурсы и технологии*, број 5:8/2014, стр. 3-13. стр. 9.

32 Институт региональных проблем, „Арктика в фокусе современной геополитики”, *Институт региональных проблем*, Москва, 2015, стр. 37, Интернет: http://arcticandnorth.ru/Encyclopedia_Arctic/arctic_focus.pdf, 15/04/2021.

33 Исто, стр. 37.

34 Александр Семенов, Сергей Жильцов, Игорь Зонн, Андрей Костяной, „Арктическая геополитика и интересы России”, нав. дело, стр. 10.

донет је низ политичких и економских одлука усмерених на јачање утицаја Русије у региону, стварању услова за пловидбу, изградњу бродова оспособљених за пролазак раније недоступним морским деоницама, поготово нуклеарних ледоломаца који омогућавају целогодишњу проходност Северног морског пута. Програм стварања нуклеарних ледоломаца даје Русији предност у односу на САД. Нпр, највећи ледоломац „50 година Победи“ обезбеђује Русији приступ арктичким природним ресурсима. Русија има преко 40 ледоломаца различитих класа,³⁵ од тога 6 нуклеарна.³⁶ Поређења ради, САД има само два ледоломца од којих ниједан није нуклеаран.³⁷ Амерички поморски нуклеарни програм служи само војним сврхама и укључује носаче авиона и нуклеарне подморнице.

Такмичење за налазишта у Арктику повезано је и са такмичењем технологија. Процес усклађивања међународноправног статуса арктичких простора се одвија у ситуацији неизвесности у погледу количина ресурса у Арктику и времена почетка њихове екстракције. Како се информације о залихама буду прецизирале, фактичку предност могу стећи државе које ће бити технолошки оспособљене за рад на налазиштима. За Русију то подразумева потребу за интензивним високо-технолошким развојем обалске инфраструктуре, посебно за изградњом дубоко-морских лука и платформи за бушење. Трошкови технолошког освајања Арктика су упоредиви са свемирским програмима.³⁸

Макроекономски значај Арктика се огледа кроз потенцијал за дугорочно улагање великог капитала у замашне пројекте који ће умножавати инфраструктуру, а тиме и ублажавати несразмере на финансијским тржиштима које настају због великог обима капитала непокривеног реалним активама. Освајање Арктика може пружити јак подстицај развоју руске економије тако што проузрокује технолошки напредак, као што се десило са свемирским и нуклеарним пројектима.

Фактичку предност у освајању Арктика ће имати технолошки најоспособљенија држава. На руском Арктику створена је вишенаменска производна и социјална инфраструктура претежно сировинске, али и војно-индустријске и саобраћајне природе. Потенцијал и перспективе које нуди регион повезане су са ризицима и потребама значајних улагања, као и реиндустријализацијом у оквиру државног програма. Налазишта у Арктику изискују значајна улагања, иновационе

33 Исто, стр. 37.

34 Александр Семенов, Сергей Жильцов, Игорь Зонн, Андрей Костяной, „Арктическая геополитика и интересы России” нав. дело, стр. 10.

35 Brandon Walls, “The Dire State of America's Icebreakers”, *The National Interest*, 07/12/2020, Интернет: <https://nationalinterest.org/blog/buzz/dire-state-americas-icebreakers-173992>, 17/04/2021.

36 Институт региональных проблем, *Арктика в фокусе современной геополитики*, нав. дело, стр.28.

37 Brandon Walls, “The Dire State of America's Icebreakers”, нав. дело.

38 Александр Семенов, Сергей Жильцов, Игорь Зонн, Андрей Костяной, „Арктическая геополитика и интересы России”, нав. дело, стр. 12.

технологије за реиндустријализацију, екстракцију и транспорт сировина, као и за очување животне средине.

Специфика улагања у Арктик се огледа у потреби за великим приносом на капитал као предуслову за њихову одрживост у тешким условима хладне климе, ненастањености и неразвијене саобраћајне мреже.³⁹ Становништво у тешким климатским условима је чврсто везано за трајне активности, а стамбена и саобраћајна инфраструктура захтева одржавање и постане неисплатива уколико не буде стално генерисала велики приход. Арктички пројекти изискују технолошке иновације због необичних климатских услова који онемогућавају примену стандардних решења.

Екстракција сировина на шелфу такође изискује сложена технолошка решења. Технологије су предуслов за приступ иначе недоступним ресурсима. Арктичка налазишта се налазе на дубини од 1,5 км, док је бушење још дубље. На Јамалу се екстракција врши у условима вечног мраза. Користе се посебне технологије полагања цеви, а за транспорт морским путем и ледоломци. Најистраженије су акваторије Карског и Баренцевог мора, које стога имају приоритет. Екстракција нафте на арктичком шелфу подстиче развој иновационе производње, стварање радних места у високотехнолошким гранама, као и развој других привредних грана, саобраћајне инфраструктуре, па и Северног морског пута. Са великим трошковима је повезан рад у тешким и опасним за живот временским условима. Улагање у технологије је нераскидиво повезано са питањима економског суверенитета. Међу приоритетима је и развој локалних технологија ради замене увозних, за што су потребне подршка и повољан порески режим. Након што су совјетски истраживачки пројекти повуђени са Арктика услед распада СССР-а, повратак научних истраживања на Арктик почетком 21. века се десио захваљујући финансирању нафтних компанија (нпр. „Росњефт” је покренула Арктички центар за научне пројекте).

Кина има технолошке могућности за експлоатацију арктичких налазишта. Северни морски пут и Северозападни пролаз за Кину имају велики саобраћајни значај и потенцијал за организацију брзог и релативно безбедног пута од азијских произвођача ка европским потрошачима⁴⁰. Могућност скраћивања дужине пута од кинеских лука до Европе и Америке уз помоћ Северног морског пута може значајно допринети одрживости кинеске економије. Дужина основне руте за испоруке кинеске робе за Европу преко Суецког канала износи 11.400 миља, а Северни морски пут је дуг једва 6600 миља, безбеднији је у погледу ризика пиратерије те повлачи мање трошкове осигурања.⁴¹ Путање између Источне Азије и источне обале САД или Источне Европе су краће од пута преко Панамског канала. Штавише, развој

³⁹ Институт регионалних проблем, Арктика в фокусе современной геополитики, нав. дело, стр. 15.

⁴⁰ Марко Филијовић, „Кинеска (велика) поларна игра”, *Међународна политика*, број 3/2011, стр. 392-416.

⁴¹ Александр Морозов, „Арктический регион как геополитическое пространство XXI века”, *Проблемы постсоветского пространства*, број 4/2015, стр. 118.

овог трговинског пута омогућава укључивање субарктичких територија у робну размену, што може допринети исплативости њиховог развоја. Контрола над саобраћајним путем подразумева и могућност одређивања цене производа. Покретање Северног морског пута ће пружити подстицај за развој руских субарктичких региона и Далеког истока, јер ће тако њихово привредно освајање постати јефтиније. Северни морски пут донекле може растеретити Транссибирску магистралу.

Међутим, пловидба Арктиком изискује велике трошкове, недостаје инфраструктура у облику дубокоморских лука, стога Северни морски пут не може у догледном времену заменити Суецки канал. Да би прорадио Северни морски пут, потребни су бродови ледоломне класе. Временске неприлике могу узроковати губитак терета, бродова и посада. Потребна је и инфраструктура иза Поларног круга која тренутно изостаје, а њена изградња повлачи велике трошкове. Сви ови чиниоци заједно чине Северни морски пут дуго и тешко остваривим. Једна од најнапреднијих нафтогасних компанија у које је Кина уложила јесте „Новатек”. Ограничења за кинеска улагања и изградњу пројекта алтернативног Суецком каналу представљају санкције уведене Русији од стране запада. Како је Бајкало-Амурска магистрала преоптерећена превозом робе унутар Русије, намеће се потреба изградње брзог саобраћајног коридора Москва-Пекинг.⁴²

Концепција Новог пута свиле се огледа кроз политичко усклађивање, јединствену инфраструктуру, трговину, финансијске токове и хуманитарну комуникацију. Русија и Кина су уговором спојиле пројекте Евроазијске економске уније и Новог пута свиле;⁴³ стварају се заједнички саобраћајни и логистички коридори и развојне зоне у Централној Азији. Кључан значај има пројекат Северо-Сибирске железнице као средишњег дела Северо-Руске евроазијске магистрале која спаја незамрзавајуће луке на Тихом и Северном леденом океану. Магистрала ће служити снабдевању Урала и европског дела Русије угљем, експлоатацији налазишта у Сибиру и саобраћајном повезивању Азије и Европе. Северни морски пут допуњује копнене коридоре и обнавља значај сибирских река као карика у повезивању са јужним економски освојеним појасом Сибира. У циљу окретања Русији Тихоокеанском региону и развоја Сибира и Далеког истока створена је мрежа територија убрзаног економског развоја, где важну улогу има сарадња са Кином.

Арктик је један од последњих неосвојених и неподељених региона у свету

42 Алексей Фененко, „«Транссиб» – наиболее реалистичный вариант ЭПШП”, *Российский совет по международным делам*, 14/12/2015, Интернет: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/transsib-naibolee-realistichnyy-variant-epshp/>, 17/04/2021.

43 Дмитрий Ефременко, Ольга Подберезкина, Виктория Шаронова, „Плоды сопряжения: шансы и риски гармонизации «Шёлкового пути» и евразийской интеграции”, *Международные процессы*, Т. 16, број 1/2018, стр. 161.

који уз то има немерљив потенцијал за економски развој, али и потенцијал да преокрене глобалну равнотежу моћи. Интерес за ресурсе и стратешки потенцијал Арктика показују и неарктичке азијске државе: Кина, Јапан, Р.Кореја, Индија.⁴⁴ Њихово учешће у Арктичком савету (међународној институцији за усклађивање интереса субполарних држава у међународноправној институционализацији граница) у статусу посматрача говори у прилог постепеној институционализацији озбиљног интереса тих држава према Арктику. Сагледавајући себе као приарктичку државу, а поделе арктичког шелфа као питање од глобалног, а не регионалног значаја⁴⁵, Кина тежи учешћу у развоју система управљања Арктиком. Кина је објавила Стратегију за Арктик у јануару 2018. године.⁴⁶

Посебне институције задужене за Арктик и научни програми сведоче о озбиљним намерама Кине у односу на тај регион. У оквиру Централног одбора Комунистичке партије Кине постоји Одбор за Арктик и Антарктик. Кинеска администрација за Арктик и Антарктик је у надлежности Државне управе за океанологију. Кина поштује норме Конвенције УН о морском праву од 1982. године. Међутим, међународне норме налажу да државе које немају излаз ка Северном леденом океану не могу полагати право на привредну активност на Арктику. Поменута околност наводи Кину да се залаже за доношење нових међународноправних норми које би омогућиле неарктичким државама приступ шелфу.⁴⁷ Друга могућност да приступи шелфу је сарадња са Русијом.

Изричит интерес за продор у Арктик се огледа у захтевима за промену међународноправних одредаба и постојеће равнотеже снага у региону. Кина званично признаје предност субарктичких држава у решавању питања везаних за коришћење арктичког шелфа у оквиру Конвенције УН о морском праву. Међутим, залаже се и за ревизију међународноправних одредаба која би омогућила признавање интереса неарктичких држава, истичући да је значај Арктика превазишао локалне оквире и убрзано постаје глобалан. Кинеске дипломате у скандинавским државама директно су повезивале промене у арктичком региону са одрживошћу економског и социјалног развоја Кине.⁴⁸ На нивоу појединих представника кине-

44 Андрей Подоплёкин, „Арктика как объект геополитических интересов неарктических государств”, *Вестник Северного (Арктического) федерального университета*. Серия: Гуманитарные и социальные науки, број 2/2011, стр. 40-45.

45 U.S.-China Economic and Security Review Commission Staff Research Report, “China and the Arctic: Objectives and Obstacles”, 13/04/2012, Интернет: https://uscc.gov/sites/default/files/Research/China-and-the-Arctic_Apr2012.pdf, 15/04/2021.

46 The State Council Information Office of the People’s Republic of China, “China’s Arctic Policy. White Paper”, 26/01/2018, Интернет: http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm, 15/04/2021.

47 Исто.

48 Цит. у Андрей Подоплёкин, „Арктика как объект геополитических интересов неарктических государств”, нав. дело, стр. 43.

ских оружаних снага признавана је хипотетска могућност употребе оружаних снага ради остваривања интереса и превазилажења неслагања са традиционалним арктичким државама (наиме, рат за енергетске ресурсе).⁴⁹

Арктик за Русију и Кину има улогу полигона за разраду правне и политичке методологије освајања ничије територије и акваторије, институционализације приступа просторима неодређеног статуса без посезања за војним средствима.⁵⁰ Међутим, ставови Русије и Кине према Арктику се не поклапају увек.⁵¹ Слично као и САД, Кина нагиње сагледавању арктичке акваторије као међународне којом се њихови бродови могу слободно кретати, и противи се другачијем решењу које би створило преседан за Молучки и Гибралтарски мореузе.⁵² „Арктичка петорка”, незванична организација пет арктичких држава (Данска, Канада, Норвешка, Русија, САД), на састанку на Гренланду 2008. године одбила је кинески предлог за увођење на Арктику посебног правног режима, уз образложење да је Конвенција УН за морско право довољна за решавање спорова.⁵³

Развојем Северног морског пута Русија може унапредити могућности наступа Кине на европским тржиштима као алтернативи америчком тржишту. Укључивање Европе у сарадњу са Кином и Русијом преко Северног морског пута и потенцијално освајање Европе од стране кинеских произвођача такође ремети амерички пројекат трансатлантске економске интеграције. Заокруживање евроазијске саобраћајне мреже преко Арктика утицало би и на глобалну геоекономску равнотежу.

Арктик за Кину може да буде занимљив у погледу ресурса, али и из геополитичких и војних разлога. Арктички регион омогућава Кини потенцијалну алтернативу за случај блокирања Молучког мореуза од стране америчких снага са базе у Сингапуру. Кроз Молучки мореуз се врши снабдевање Кине нафтом из блискоисточних држава и отпремање кинеске робе за извоз. Северни морски пут је најкраћи пут од Тихог до Атлантског океана који може дупло смањити дужину пута из Кине до Западне Европе и тако ствара додатни разлог за сарадњу Кине са Русијом.

49 Исто.

50 Андрей Подоплёкин, „Арктика как объект геополитических интересов неарктических государств”, нав. дело, стр. 45.

51 Према Душану Н. Пророковићу, удруживање држава на глобалном нивоу не искључује њихово такмичење на регионалном нивоу, стога претензије Кине на статус арктичке државе за Русију значе продор новог играча у њену традиционалну интересну зону. Душан Н. Пророковић, *Регионална безбедност и теорија реализма: студија случаја Арктик*, докторска дисертација, Факултет безбедности, Београд, 2017, стр. 274.

52 Джефри Коллинз, „Арктика в период геополитических перемен: оценка и рекомендации”, нав. дело.

53 *2008 Ilulissat Declaration*, Arctic Ocean Conference, Centre for International Law, Ilulissat, 28/05/2008, Интернет: <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2017/07/2008-Ilulissat-Declaration.pdf>, 15/04/2021.

Кина има могућност да понуди Русији финансијска средства за експлоатацију налазишта, а Русија Кини приступ енергетским ресурсима. Руска страна настоји да привлачи кинеска улагања у пројекте развоја инфраструктуре налазишта у Арктику, а водећу улогу у томе играју руске компаније. Руска страна је благонаклона према кинеским улагањима и не сагледава их као претњу по економску безбедност, већ као подстицај за диверзификацију руске привреде и замену за западна улагања у заједничке пројекте која су замрзнута због санкција.

У оквиру пројекта Поларног пута свиле Кина улаже у пројекте „Јамал ТПП” и Северног морског пута. Кина настоји да избегне заостајање у процесу промена у погледу контроле ресурса региона и тежи да максимизује приступачност ресурса за потребе своје привреде и растућег становништва. Кинеске компаније имају удео од 29,9% у власништву пројекта течног природног гаса „Јамал ТПП”⁵⁴. У заједничком пројекту фирми Novatec (Русија), CNPC (Кина) и Total (Француска) уговорена је експлоатација налазишта природног гаса на Јамалу и изградња 16 танкера-ледоломаца за превоз метана са Јамала у Југоисточну Азију.⁵⁵

Кина и Русија сарађују и у научним истраживањима региона, заједно развијајући истраживачки центар за предвиђање замрзавања Северног морског пута. Кина активно истражује могућности пловидбе и улаже у копнене истраживачке лабораторије у Арктику. Арктик пружа могућности за тестирање технологија које су неопходне за тренутно и будуће освајање ресурса Арктика и Антарктиде.

Морским путем се превози апсолутна већина кинеског извоза. Јужни морски путеви су изложени ризицима пиратерије, регионалне нестабилности и техничким ограничењима (нпр, у Јужном Кинеском мору, у Суецком и Панамском каналима). Русија сарађује са Кином у развоју Северног морског пута, тзв. Хладног пута свиле који се потенцијално може укључити у логистички систем кинеског економског пројекта Новог пута свиле. У оквиру овог пројекта се интегришу саобраћајне инфраструктуре Кине и Русије. Како би Северни морски пут прорадио као одржива алтернатива јужним морским путевима, потребна је одлеђена рута и инфраструктура. У оквиру Новог пута свиле Русија ради на пројекту железнице која ће повезати луку Архангелск са Уралом.

Кина је покренула и сопствени програм за изградњу ледоломаца. Највећи у свету нунуклеарни ледоломац „Хуе Лонг” („Снежни змај”, 1993. године производње, набављен са Херсонског бродоградилишта у Украјини) прошао је Северозападним пролазом 2017. године. Након две године поринут је први кинески нуклеарни вишенаменски ледоломац за отварање пловних путева, разбијање леденог покривача

54 Джефри Коллинз, „Арктика в период геополитических перемен: оценка и рекомендации”, *Россия в глобальной политике*, 06/10/2017, Интернет: <https://globalaffairs.ru/articles/arktika-v-period-geopoliticheskikh-peremen-ocenka-i-rekomendaczii/>, 15/04/2021.

55 Институт региональных проблем, *Арктика в фокусе современной геополитики*, нав. дело, стр. 28.

и операције потраге и спасавања. Поменути потези говоре у прилог претпоставци да Кина озбиљно схвата продор ка Арктику.

Русија развија Северну флоту у сврхе поморског присуства у стратешким регионима, спровођења редовних вежби на Арктику. На стратешким вежбама „Центар-2019” један део маневара је извођен на Арктику (у истим вежбама су у другим регионима учествовали и кинески војници). Вежбе су се односиле на пребацивање руских падобранаца и специјалаца на арктичка острва дуж Северног морског пута⁵⁶, што може да се тумачи као приправност Русије да контролише Северни морски пут. Државни секретар САД Мајк Помпео је у више наврата помињао Арктик у контексту стратегије обуздавања Русије и Кине.⁵⁷ Друга флота САД се оспособљава за супротстављање Северној флоти Русије у Арктику и северном Атлантику и обезбеђивање пловидбе Северним морским путем на исти начин на који то раде у Црном и Јужном кинеском морима. Размештање противавионских ракетних система С-400 на Арктику се у САД, које као своје основне супарнике у Арктику виде Русију и Кину, доживљава као изазов.

Кина је 1998. године набавила недовршени носач авиона „Варјаг” са Николајевског бродоградилшта (Украјина) који је затим дограђен и понео име „Љаолинг”.⁵⁸ По узору на њега је у оквиру пројекта 001А пројектован други, модернизовани носач авиона Туре 002 „Шандонг” који је поринут у априлу 2017.⁵⁹ У фебруару 2017. у Ђангнану покренута је изградња носача авиона Туре 003,⁶⁰ а годину дана касније појавиле су се непотврђене информације о припремама за изградњу Туре 004.⁶¹ На бродоградилшту у Даљану почела је изградња три носача хеликоптера Туре 075.⁶² Уз најбрже разараче Туре 055, кинеска морнарица добија значајне предно-

56 „Учения «Центр-2019»: русский спецназ десантируется в Арктике”, *Regnum*, 08/08/2019, Интернет: <https://regnum.ru/news/polit/2684713.html>, 17/04/2021.

57 William Langley, “China rejects Mike Pompeo’s challenge to its ‘near-Arctic nation’ claim”, *South China Morning Post*, 06/01/2021, Интернет: <https://scmp.com/news/china/diplomacy/article/3116633/china-rejects-mike-pompeos-challenge-its-near-arctic-nation>, 17/04/2021.

58 Robert Johnson, “China’s Aircraft Carrier Hit A Huge Milestone”, *Business Insider*, 23/11/2012, <https://businessinsider.com/chinas-celebrating-the-first-successful-fighter-landings-aboard-its-new-aircraft-carrier-2012-11>, 17/04/2021.

59 „В Китае спустили на воду первый авианосец собственной постройки”, *РИА Новости*, 26/04/2017, Интернет: <https://ria.ru/20170426/1493131672.html>, 15/04/2021.

60 Franz-Stefan Gady, “China kicks off construction of new supercarrier”, *The Diplomat*, 05/01/2018, Интернет: <https://thediplomat.com/2018/01/china-kicks-off-construction-of-new-supercarrier/>, 17/04/2021.

61 Jeffrey Lin, P.W. Singer, “A Chinese shipbuilder accidentally revealed its major navy plans. Nuclear submarines, giant aircraft carriers, robot warships”, *Popular science*, 15/03/2018, Интернет: <https://popsci.com/china-nuclear-submarine-aircraft-carrier-leak/>, 17/04/2021.

62 Xavier Vavasseur, “China Launches 1st Type 075 LHD for PLAN”, *Navalnews*, 25/09/2019, Интернет: <https://navalnews.com/naval-news/2019/09/china-launches-1st-type-075-lhd-for-plan/>, 17/04/2021.

сти.⁶³ Изградња носача авиона подразумева претензије Кине на статус велесиле и парирање САД, Индији и Јапану. Кина размешта тај тип бродова само у Тихом и Индијском океану, како би успоставила равнотежу у односу на број носача авиона суседних Индије и Јапана. Од укупно 11 активних носача авиона САД шест се налазе у Тихом океану, од тога неки чувају западну обалу САД а други су истакнути у правцу Кине. Поређења ради, руски носач авиона „Адмирал Кузњецов” (тренутно упућен на модернизацију) је базиран у Североморску, на крајњем северо-западу европског дела Русије. Носачи авиона су према свом домету намењени учешћу у регионалним конфликтима, док у стратешко офанзивно наоружање спадају нуклеарне подморнице и интерконтиненталне ракете. Потенцијално би се кинески носачи авиона могли користити у конфликтима са Тајваном, Јапаном, Вијетнамом и сл.

РУСКО-КИНЕСКА САРАДЊА У ЕНЕРГЕТИЦИ: ГАСОВОДИ „СНАГА СИБИРА” И „СНАГА СИБИРА 2”

„Снага Сибира” је заједнички пројекат Гаспрома и кинеске компаније CNPC за изградњу магистралног гасовода намењеног испорукама гаса из Јакутије у Приморску покрајину (Владивосток) и државе Азијско-Тихоокеанског региона⁶⁴. Према Гаспромим рачуницама које датирају још из периода од пре пандемије covid-19, „Снага Сибира” би постигла потпуну исплативост у односу на трошкове изградње тек од 2048 године.⁶⁵ На првих 15 година рада „Снази Сибира” одређена је нулта стопа пореза на екстракцију сировина.⁶⁶ „Снага Сибира” је пуштена у рад 2. децембра 2019. године, у периоду када је цена гаса била дупло нижа од планиране. Године 2020. Гаспром је испоручио у Кину 4,1 м³ гаса.⁶⁷ За 2020. годину планиране су испоруке гаса у Кину у износу од 5 милијарди м³ гаса према принципу „Узми или плати”, за 2021. годину 10 милијарди, за 2022. годину 15 милијарди,⁶⁸

63 “China to Begin Construction of Seventh Aircraft Carrier: New Details Emerge on Fleet Expansion Plans”, *Military Watch Magazine*, 04/12/2019, Интернет: <https://militarywatchmagazine.com/article/china-to-begin-construction-of-seventh-aircraft-carrier-new-details-emerge-on-fleet-expansion-plans>, 17/04/2021.

64 „Газопровод «Сила Сибири»”, *Газпром*, Интернет: <https://www.gazprom.ru/projects/power-of-siberia/>, 15/04/2021.

65 Рустем Фаляхов, „Газ по телемосту: Путин и Си Цзиньпин запустили «Силу Сибири»”, *Газета.ру*, 02/12/2019, Интернет: <https://www.gazeta.ru/business/2019/12/01/12841694.shtml>, 15/04/2021.

66 „Госдума вводит налоговые льготы для проекта поставок газа в Китай по «Силе Сибири»”, *ТАСС*, 11/11/2014, Интернет: <https://tass.ru/ekonomika/1565337>, 17/04/2021.

67 Рустем Фаляхов, „Газ по телемосту: Путин и Си Цзиньпин запустили «Силу Сибири»”, нав. дело.

68 Сергей Тихонов, „Назван объем поставок газа в Китай по «Силе Сибири»”, *Российская газета*, 29/11/2019.

за 2025. годину 38 милијарди м³, колико је предвиђено уговором.⁶⁹ Са једне стране, цене испоруке руског гаса у Кину су упоредиве са просеком цена испорука гаса у Европу; Кина је обезбедила Русији претплату за изградњу „Снаге Сибира” у значајном износу. Са друге стране, услови уговора су изричито повољни за Кину, док исплативост за Русију није очигледна.

Године 2020. дошао је до изражаја преокрет Кине од увоза гаса ка његовој екстракцији на сопственој територији. Примера ради, Кина је у октобру 2020. године прецизирала залихе гаса на највећем у Кини налазишту уљних шкриљаца Фулинг у Сичуану за једну трећину.⁷⁰ Уколико увоз гаса из Русије „Снагом Сибира” буде ишао испод предвиђеног капацитета, гасоводи ће за Кину имати пре свега резервни значај. У политичком смислу, „Снага Сибира” омогућава Кини да одоли притисцима САД које могу ограничити снабдевање Кине течним природним гасом кроз санкције и блокаду Молучког мореуза. У контексту настојања Кине да удвостручи домаћу екстракцију гаса до 2040. године и да се ослободи увозне зависности, потреба за увозом гаса из Русије ће зависити од тешко предвидивог нивоа привредне активности⁷¹ и од политике Националне комисије за реформе и развој НР Кине која настоји да либерализује цене гаса који се допрема гасоводима из иностранства⁷² (тј. из Русије).

У мају 2020. године отпочело је пројектовање гасовода „Снага Сибира 2” којим се планира извоз гаса преко Монголије у Кину у годишњем обиму од 50 милијарди м³ гаса.⁷³ „Снага Сибира 2” је пројекат гасовода који ће спојити Чајандинско (Јакутија) и Ковиктинско (Иркутска област) налазишта са Аутономним ујгурским регионом Синкјанг, па са гасоводом „Запад – Исток” којим би се гас допремао до Шангаја. И овај гасовод може да служи као резервни извор снабдевања Кине гасом у случају ако дође до поремећаја у испорукама течног природног гаса. Оба пројекта „Снага Сибира” за Кину су корисна како у економском смислу, тако и у политичком, уколико дође до претње да САД блокирају допрему течног

69 „Подписан газовый контракт с Китаем”, *Газета.ру*, 21/05/2014, Интернет: https://gazeta.ru/business/news/2014/05/21/n_6168921.shtml, 15/04/2021.

70 „Sinopec на 1/3 увеличила оценку запасов газа на крупнейшем в Китае месторождении сланцевого газа Фулинг”, 15/10/2020, *Neftegaz.ru*, Интернет: <https://neftgaz.ru/news/Geological-exploration/635392-sinopec-na-1-3-uvlichila-otsenku-zapasov-slantsevogo-gaza-na-mestorozhdenii-fulin-na-yugo-zapade-kit/>, 15/04/2021.

71 Sylvie Cornot-Gandolphe, *China's Quest for Gas supply security: The Global Implications*, Institut français des relations internationales, September 2019, стр. 35, Интернет: https://ifri.org/sites/default/files/atoms/files/cornot-gandolphe_s_china_quest_gas_supply_security_2019.pdf, 15/04/2021.

72 Michal Meidan, *Oxford Energy Comment. China's energy policies in the wake of COVID-19: Implications for the next Five Year Plan*, The Oxford Institute for Energy Studies, November 2020, стр. 5-6, Интернет: <https://oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2020/11/Chinas-energy-policy-in-the-wake-of-COVID-19.pdf>, 15/04/2021.

73 „«Газпром» пойдёт в Китай длинным путём”, *Коммерсантъ*, 27/03/2020.

природног гаса. Руски добављач је приликом пројектовања гасовода рачунао на ниво потрошње с обзиром на прогнозе раста кинеске економије пре пандемије. Рачунице исплативости гасовода прављене пре кризе 2020. године не одражавају актуелне перспективе тражње за руским гасом и нафтом. Ризик за „Снагу Сибира”, а поготово за „Снагу Сибира 2” представља чињеница да је кинеско тржиште пре-засићено гасом. Према трговинском споразуму постигнутом између САД и Кине, потоња се између осталог обавезала на куповину америчких енергената, што подразумева конкуренцију коју ће руској нафти и гасу на кинеском тржишту стварати и америчка нафта и амерички течни природни гас.

Исплативост пројекта за Русију се тешко да прогнозировать, јер зависи од бројних непредвидивих варијабли. Опоравак кинеске економије зависи од потражње на спољашњим тржиштима. Кинески извозни модел се суочава са перспективом смањења освојених тржишта због настојања америчког тржишта да смањи зависност од кинеског увоза и због пада потражње на европском тржишту. Могућности за подстицање унутрашњег кинеског тржишта девизним приходима од извоза су такође ограничене.

Конфликти између произвођача сировина, дампинг којем прибегавају неки од њих (нпр, Саудијска Арабија, једна од највећих извозница нафте у Кину) односно појефтињење енергената стварају повољне услове за опоравак индустријских сила као што је Кина, али погађају економије које критично зависе од извоза сировина, попут руске. На тај начин Русија доприноси енергетској безбедности Кине посредством пројеката чија је исплативост за саму Русију упитна, јер трошак због потешкоћа у постизању нивоа исплативости гасовода сноси снабдевач.

Кинеске нафтне компаније су међу највећим увозницима руске нафте.⁷⁴ Кинеско тржиште нафте је диверзификовано, ту се Русија такмичи са Саудијском Арабијом, Ираком, Бразилом, Анголом, Оманом, УАЕ, Кувајтом, Норвешком, а посебно је уочљив нагао скок у увозу нафте из САД након постизања трговинског споразума са САД.⁷⁵ Током 2020. године Русија је извезла за 11% мање нафте него 2019. године, притом су се приходи од извоза смањили за 41% (до 72,4 милијарди долара); извоз гаса се смањио за 10%, а приход од извоза гаса за 40% (до 25,2 милијарди долара).⁷⁶ Поред дуговања Росњефти према Кини која потоња наплаћује испорукама нафте, кинеској привреди користе и периоди наглог пада цена нафте,

74 „Forbes назвал крупнейших покупателей российской нефти”, 23/04/2020, Редакция Forbes, Интернет: <https://forbes.ru/newsroom/biznes/398881-forbes-nazval-krupneyshih-pokupateley-rossiyskoj-nefti>, 17/04/2021.

75 Oceana Zhou, “China's 2020 crude imports from US surge 211% to 396,000 b/d, valued at \$6.28 bil”, S&P Global, 20/01/2021, Интернет: <https://spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/oil/012021-china-data-2020-crude-imports-from-us-surge-211-to-396000-bd-valued-at-628-bil>, 20/01/2021.

76 „Как изменилась за год торговля России с другими странами”, РБК, 15/02/2021, Интернет: <https://rbc.ru/economics/15/02/2021/6028f9c79a794754fdb4362e>, 17/04/2021.

попут онога који је уследио након седнице ОПЕК+ почетком марта 2020. године на којој је Русија показала непопустљивост у погледу ограничења екстракције нафте.

ШАНГАЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА САРАДЊУ: РАЗЛИКЕ У ПРИСТУПИМА РУСИЈЕ И КИНЕ

Шангајска организација за сарадњу (ШОС) је основана 2001. године на иницијативу Кине у оквиру настојања Кине и суседних држава да створе нови модел за безбедност, међудржавну и међурегионалну сарадњу. Кроз ШОС Кина је настојала да реши проблеме стратешке безбедности и стабилности северозападнoг, северног и североисточнoг, а поготово западнoг дела националне територије, где се након распада СССР-а суочила са претњама етничког сепаратизма, верског екстремизма и међународног тероризма. Оквир ШОС је омогућио институционализацију сарадње са Русијом и државама Централне Азије на сузбијању поменутих претњи ради дугорочне стабилизације региона. Поуздано стратешко залеђе на северозападним, северним и североисточним границама омогућава Кини да се усредреди на безбедносним проблемима на југоисточној обали и да оперативнo размешта снаге у контексту такмичења са САД и безбедносних изазова у Јужном кинеском мору. Стабилност у Централној Азији је предуслов за обуздавање сепаратизма на западу државе, за усмеравање напора Кине на решавање проблема Тајвана и остваривање интереса у Југоисточној Азији.

Пријемом Индије и Пакистана у ШОС 2017. године повећана је геополитичка тежина те организације (у саставу ШОС су се нашле четири нуклеарне силе). ШОС је изашла из регионалног оквира Централне Азије и проширила своју надлежност на решавање безбедносних проблема у Јужној Азији. Територија ШОС је обухватила целокупан Хартленд и шире (територију између Северног леденог и Индијског океана) са становништвом до 3,3 милијарди људи, или 80% становништва Евроазије. Укупна дужина границе НР Кине са државама-чланицама ШОС износи 10581 км, или 47% од укупне копнене границе Кине.

Циљеви ШОС су дефинисани у једном широком распону од безбедности и економске сарадње преко развоја економске и енергетске сарадње па све до научних и културних веза.⁷⁷ У приоритетне правце активности ШОС за Кину спадају јачање стабилности дуж њених граница, подстицање регионалног економског развоја и оквир за наступ на глобалној позорници⁷⁸. Првобитно је у основне правце сарадње

⁷⁷ *Шанхайская организация сотрудничества*. „Деятельность”, Интернет: http://rus.sectsko.org/navigator_6075331122/, 17/04/2021.

⁷⁸ *Мария Данилович*, „Роль КНР в формировании и развитии ШОС: политико-экономический аспект”, *Журнал международного права и международных отношений*, број 2/2011, стр. 41-46.

спадала борба против екстремизма, тероризма и сепаратизма. За Русију и Кину развој међусобних односа на пољу безбедности је кључан за одржавање стабилности. ШОС формално гледано није војна алијанса, али се њена војна димензија да јачати настојањима држава-чланица. Како за Русију, тако и за Кину ШОС омогућава избегавање рата на два фронта: за Русију на западу и на југоистоку, а за Кину на југу и на северу.

Подстицај за стварање ШОС су дале радикалне промене у систему међународних односа и настојање да се понуди алтернатива једнополарној визији света. Сарадња у оквиру ШОС се заснива на заједничким интересима и широком консензусу по међународноправним питањима, а посебно у питањима везаним за суверенитет и територијалну целовитост, вишеполарну визију међународних односа у оквиру УН. Заједничко за Русију, Кину, Индију,⁷⁹ Пакистан и државе Централне Азије као државе-чланице ШОС, али и Ирана као државе-посматрача, јесте неприхватање војне експанзије САД и једнополарне визије света.⁸⁰ У складу са тиме је Кина 2009. године одбила понуду САД за формирање „велике двојке” (G2)⁸¹ која је подразумевала дељење одговорности за спољну политику САД. Уговор о дугорочном суседству, пријатељству и сарадњи потписан у Бишкеку 16. августа 2007. године је формулисан у духу вишеполарног сагледавања међународних односа.⁸²

Од почетка рада приоритет ШОС је био на решавању унутрашњих конфликта, сузбијању екстремизма и промета дроге. ШОС је прва међународна организација која је истакла сузбијање тероризма као примарни правац делатности; у те сврхе је формирана регионална антитерористичка структура. Допринос ШОС развоју међународноправних аспеката борбе против екстремизма се огледа кроз дефиниције екстремизма, сепаратизма и тероризма садржане у Шангајској конвенцији о борби против тероризма, сепаратизма и екстремизма.⁸³

Недуго након што је почела са радом, ШОС је стекла економску и трговинску димензију потписивањем међувладиног меморандума о основним циљевима и правцима регионалне економске сарадње и покретању процеса стварања повољ-

79 Чланство у ШОС није помогло избећи инциденте на кинеско-индијској граници у долини Галван у јуну 2020. године. Индија је одбила учешће у вежбама Кавказ-2020 у којима су учествовале снаге Кине и Пакистана.

80 Пан Дапэн, „Роль ШОС во внешнеполитической стратегии Китая”, *Российский совет по международным делам*, 01/10/2020, Интернет: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rol-shos-vo-vneshnepoliticheskoy-strategii-kitaya/>, 15/04/2021.

81 “Chinese premier rejects allegation of China, U.S. monopolizing world affairs in future”, *Xinhua*, 05/20/2009, Интернет: <http://china-embassy.org/eng/gyzg/jjmy/t563621.htm>, 17/04/2021.

82 Договор о долгосрочном добрососедстве, дружбе и сотрудничестве государств-членов ШОС, Бишкек, 16/08/2007, Интернет: <https://cis.minsk.by/page/10058>, 15/04/2021.

83 *Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом*, Шанхай, 15/06/2001, Интернет: <https://mchs.gov.ru/dokumenty/2613>, 16/04/2021.

них услова за трговину и улагања.⁸⁴ Године 2003. потписан је програм мултилатералне трговинске и економске сарадње на 20 година којим је предвиђено подстицање робне размене у региону, као и дугорочно стварање зоне слободне трговине.⁸⁵

Међутим, поимање функција ШОС од стране Русије и Кине се разликује. Русија није сагледавала економску интеграцију у оквиру ШОС као догледан циљ, док би Кини укидање трговинских препрека између чланица ШОС помогло у освајању тржишта за кинеске производе. Након неутралисања безбедносних изазова у Ујгурском аутономном региону Синкјанг и истискивања америчког војног присуства из Централне Азије,⁸⁶ у кинеском приступу је економска димензија ШОС израженија од политичке. Историјски територијални спорови Кине на јужном правцу (Тајван) се тешко могу решити у оквиру ШОС и захтевају гаранције немешања САД. У кинеској визији ШОС пружа интеграциони оквир за подстицање пројекта „Појас и пут”, развој регионалне економске сарадње у сврхе обезбеђивања енергетског снабдевања економије и остваривања програма убрзаног развоја северозападних региона. У оквиру ШОС Кина промовише инфраструктурне пројекте повезивања својих крупних метропола са државама широм Евроазије кроз изградњу аутопутева, железничких пруга, нафтовода и гасовода. Русија користи ШОС за пласирање политичког утицаја у супротстављању продору западних сила на постсовјетски простор. Показало се да су циљеви Русије и Кине у оквиру ШОС међусобно ускладиви и не резултирају ривалством. Кина благонаклоно гледа на геополитичке амбиције Русије, следећи економске интересе.

Растућој кинеској економији ШОС је пружила оквир за остваривање економске стратегије у региону, приступ сировинама и енергетским ресурсима Централне Азије, развој регионалних трговинских односа, стварање услова за транзит терета у Европу и на Блиски исток, остваривање програма за развој западних региона Кине. У периоду високих цена нафте 2003-2008. Кина је кренула у активно развијање односа са државама Централне Азије у нафтном и гасном сектору. Кина у Централној Азији има стратешки интерес за приступ сировинама и енергетским ресурсима региона, тржиштима за пласирање производа, подстицање развоја транзитне мреже за транспорт терета ка Европи и Блиском Истоку. На дуже стазе Кина

84 Меморандум между правительствами государств-участников Шанхайской организации сотрудничества об основных целях и направлениях регионального экономического сотрудничества и запуске процесса по созданию благоприятных условий в области торговли и инвестиций, 13/09/2001, Интернет: https://mid.ru/ru/sanhajskaa-organizacia-sotrudnicestva-sos/-/asset_publisher/0vP3hQoCPRg5/content/id/573022, 16/04/2021.

85 Програма многостороннего торгово-економического сотрудничества государств-членов ШОС, 23/09/2003, Интернет: https://economy.gov.ru/material/file/f2034a49ba5ab9869d83c5a4abc5de07/programma_shos.DOCX, 16/04/2021.

86 Душан Пророковић, „Улога Шангајске организације за сарадњу у промени равнотеже снага у Централној Азији”, *Политика националне безбедности*, година IX, vol. 15 број 2/2018, стр. 79-95.

се залаже за стварање јединственог простора слободне трговине и за улазак ШОС у Светску трговинску организацију, што би унапредило услове за пласман њених производа.⁸⁷

Оквир ШОС омогућава Кини да гради односе са Русијом, успостављајући равнотежу између њених настојања да попуни геополитички вакуум који је настао распадом СССР-а, али и да ограничи ширење њеног утицаја економским полугама.⁸⁸ Нпр, Кина није пристала на јачање Русије у оквиру ШОС кроз координисање ШОС и Организације Уговора о колективној безбедности (ОДКБ) и стварање енергетског клуба који би могао потиснути утицај Кине у сектору енергетике.⁸⁹ Разлике у ставовима Русије и Кине о приоритетним правцима развоја ШОС дошле су до изражаја 2007. године када је Кина одбила предлог Русије да се одрже заједничке вежбе ШОС и ОДКБ.⁹⁰ Кинеска страна је нагласила да за разлику од ОДКБ који она доживљава као политички савез, ШОС је организација новог типа која не склапа савезе са другим међународним организацијама.⁹¹ До преокрета је дошло тек 2020. године, када су кинеске снаге узеле учешћа у вежбама „Кавказ-2020” одржаним у заједничком оквиру ШОС, ОДКБ и Заједнице независних држава.⁹²

Кина не исказује спремност да дели суверенитет са наднационалним телима, као што то захтевају интеграциони пројекти подстицани од стране Русије (ЕАЕС, ОДКБ). Насупрот томе, Кина је ставила тежиште на економску сарадњу, док је Русија истицала предност оквира Евроазијске уније. Услед неслагања између државачланица, у ШОС преовладава билатерални формат сарадње, такође и на пољу безбедности. Организациони развој ШОС је текао споро, уз доношење бројних докумената декларативне природе. Разлике у институционалним оквирима и начинима рада националних привреда би се често показивале као препреке за остваривање акционих планова економске сарадње.

87 Ирина Комиссина, Аждар Куртов, *Шанхайская организация сотрудничества: становление новой реальности*, Российский институт стратегических исследований, Москва, 2005.

88 Мария Данилович, „Роль КНР в формировании и развитии ШОС: политико-экономический аспект”, нав. дело, стр. 41.

89 Исто, стр. 43.

90 „ШОС не будет проводить совместные учения с ОДКБ”, *Известия*, 28/08/2007.

91 Мария Данилович, „Роль КНР в формировании и развитии ШОС: политико-экономический аспект”, нав. дело, стр. 44.

92 Александр Степанов, „Учения ‚Кавказ-2020‘ завершились массовой высадкой десанта”, *Российская газета*, 25/09/2020; Андрей Аркадьев, „Министры обороны стран ШОС, СНГ и ОДКБ договорились расширять сотрудничество в борьбе с терроризмом. Первые совместные учения пройдут в рамках ‚Кавказа-2020‘ ”, 04/09/2020, Интернет: <https://tvzvezda.ru/news/2020941436-FwcBw.html>; „ШОС, СНГ и ОДКБ впервые проведут совместные учения по борьбе с терроризмом”, *Спутник*, 05/09/2020, Интернет: <https://uz.sputniknews.ru/20200905/ShOS-SNG-i-ODKB-vpervye-provedut-sovmestnye-ucheniya-po-borbe-s-terrorizmom-14913752.html>, 16/04/2021.

ВОЈНА САРАДЊА РУСИЈЕ И КИНЕ

У последњих 300 година Русија је имала предност у односу на Кину у погледу војне стратегије, тактике и наоружања, док је Кина имала традиционалну улогу купца и корисника руских војних технологија. Између Русије и Кине постоји дугогодишња традиција сарадње у погледу обуке војних кадрова, стратешких консултација између два генералштаба, размене информација и процена. Кина остаје међу највећим купцима руске војне технике⁹³, а Русија доминира на кинеском тржишту као први извозник војне опреме у Кину. Нови простор за реализацију руских технологија отвара се са преласком Кине на квалитетно нови ниво припреме, где се тежиште са људских резерви (којим се настојало надокнадити технолошко заостајање) помера ка технологијама. Војни буџет НР Кине је 2019. године износио 261 милијарду долара, што је 4 пута више од руског војног буџета (65,1 милијарди долара), али не чини ни трећину војног буџета САД (732 милијарде долара).⁹⁴

У септембру 2018. године САД су увеле секундарне санкције Кини „због забрањене сарадње са Русијом”,⁹⁵ тј. због куповине 24 руских ловачких авиона Су-35 по уговору из новембра 2015. године (што уравнива претњу америчких носача авиона у близини кинеске обале) и четири система противваздушне одбране С-400. Кина је такође последњих година године набавила од Русије 9 хеликоптера Ка-32А11ВС, на стотине турбореактивних мотора АЛ-31Ф за ловачке авионе, у том броју за „невидљиве” авионе Џенгду Ј-20, моторе АЛ-31ФН и Д-30.⁹⁶

Најновија војна доктрина Кине изложена је у објављеној у јулу 2019. године „Белој књизи за националну одбрану Кине у ново доба”.⁹⁷ У овом стратешком документу наглашена је улога Русије као стратешког партнера Кине. У контексту међународне војне сарадње, на првом месту у кинеској доктрини су односи стратешког партнерства и сарадње са Русијом, који још увек немају званичан статус војног савеза. По први пут Кина у стратешком документу изричито наглашава

⁹³ Рособоронэкспорт, *Kumai*, Интернет: <http://roe.ru/export/china/>, 16/04/2021.

⁹⁴ Nan Tian, Aude Fleurant, Alexandra Kuimova, Pieter D. Wezeman, Siemon T. Wezeman, *Trends in World Military Expenditure*, 2019, Stockholm International Peace Research Institute, Интернет: https://sipri.org/sites/default/files/2020-04/fs_2020_04_milex_0_0.pdf, 16/04/2021.

⁹⁵ „США ввели санкции против Китая за покупку российских Су-35 и С-400”, *РБК*, 20/09/2018, Интернет: <http://rbc.ru/economics/20/09/2018/5ba3dc509a79471f580a4a46>, 16/04/2021.

⁹⁶ Elmer K., Zhen L., “What Russian weapons are being bought by China?”, *South China Morning Post*, 21/09/2018.

⁹⁷ *China's National Defense in the New Era*, The State Council Information Office of the People's Republic of China, 24/07/2019, Интернет: http://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html, 16/04/2021.

војну сарадњу са Русијом, што се може тумачити као кретање ка руско-кинеском војно-политичком савезу. Иако су две државе тесно сарађивале и пре тога одржале пет војних вежби, сарадња са Русијом није била институционализована ни у једној од стратешких концепција НР Кине.

Оружане снаге двеју држава прошириле су сарадњу у областима војних вежби, технологија и сузбијања тероризма. У овом тренутку сарадња је ојачана свеобухватним стратешким партнерством. Започета је испорука Кини другог комплекса С-400. На позадини учешћа кинеских снага у вежбама и парадама широм Русије, председник владе Д. Медведев наложио је почетак преговора о склапању новог споразума о војној сарадњи између Русије и Кине.⁹⁸ Индикативно је да је крајем јануара 2017. портпарол руског председника изјавио да Русија не сматра за претњу размештање кинеских ракета у близини граница Русије.⁹⁹ Русија и Кина немају међусобне договоре о ограничавању стратешког наоружања, сходно томе ракете једне стране технички могу представљати претњу по другу страну.

Сарадња Русије и Кине драстично смањује вероватноћу директних војних дејстава НАТО-а и САД против њих. У новој кинеској војној доктрини наговештава се даљи развој војне сарадње између две државе, нарочито у облику заједничког патролирања налик на операцију у Јапанском мору која је изазвала бурне реакције Јапана и Кореје – савезника САД. Заједничко патролирање довело је до затезања односа са Јапаном и Корејом са којима Кина има напетије односе од Русије.

ЗАКЉУЧАК

Предуслови за стварање јединственог интегрисаног простора Евроазије су економска и политичка интеграција, стварање јединственог саобраћајног и трговинског система. Русија настоји да допринесе обликовању јединственог геополитичког простора у Евроазији кроз интеграцијске пројекте Евроазијске економске уније. Предуслов ефикасног окретања Русије према истоку је јака технолошка база у чијем развоју Кина може помоћи, као што показује искуство руско-кинеске сарадње у Арктику. У привредном и геополитичком освајању Арктика, надметању око одређивања граница, контроле над ресурсима и могућностима за извођење војних операција, Русија и Кина као „неоарктичка” сила имају међусобно разумевање. Званичним схватањима националних интереса Русије и Кине својствени су заједничко неприхватање концепције једнополарног света односно приврже-

98 Правительство Российской Федерации, *Распоряжение от 18.07.2019 № 1584-р*, 18/07/2019, Интернет: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201907220004>, 17/11/2019.

99 „В Кремле не считают угрозой размещение китайских ракет у границ России”, *РИА Новости*, Интернет: <https://ria.ru/20170124/1486345719.html>, 17/11/2019.

ност визији мултиполарног света и посвећеност начелу неуплитања у унутрашње политичке процесе.

У глобалном надметању Кине и САД, наклоност Русије према једној или другој страни може имати пресудан значај као језичак на ваги за постизање једнополарне предности. Хипотетско стратешко савезништво са САД за Русију у условима кинеско-америчке конфронтације било би ризично због дужине границе са Кином и демографских полуга условљавања које суседна Кина поседује према Русији.

У поређењу са Русијом, уочљива је заинтересованост Кине за очување постојећих глобалних економских односа који јој обезбеђују приходе од извоза и перспективе лидерства. У овом контексту, с обзиром да Кина има велики обим трговинске размене са САД, се може сагледати и незаинтересованост већине кинеских банака за приступање руском систему СПФС осмишљеном као алтернатива мрежи за међународне међубанкарске комуникације SWIFT.¹⁰⁰ Кина користи финансијска средства која добија од трговинских односа са западом за модернизацију, док Русија користи приходе од извоза претежно за одржавање сировинске специјализације привредног модела. Значајан део буџета Русије се формира од ПДВ-а од извоза сировина, увоза и препродаје увозних производа. Економски модел заснован на експлоатацији ограничених залиха необновљивих ресурса и зависан од спољашњег чиниоца – флукуација цена енергетика – дугорочно није одржив и не доприноси стратешком увећању геоекономске снаге државе у међународним односима. Суочавајући се са потешкоћама сировинског модела економије, Русија проширује мрежу гасовода. Како руска економија зависи од тражње сировина на светским тржиштима, од већег обима продатих сировина у кризним временима заради мање, носећи терет изласка трговинског партнера из кризе. Тако сарадња са Русијом испада корисна за Кину која добија додатни ослонац у решавању економских и социјалних проблема. У оквиру преокрета економије ка истоку и настојања да се смањи зависност економије од америчког долара, Русија је уложила у кинески јуан 87 милијарди америчких долара, у том броју један део Фонда националног благостања. У марту 2021. године због појефтињења кинеског јуана Русија је имала трошак од 1,3 милијарди долара који се огледа у смањивању стратешких резерви.¹⁰¹

Искуство руско-кинеске сарадње размотрено у овом раду иде у прилог тези да је руско-кинеско савезништво у енергетици и одбрани у складу са класичним претпоставкама неореалистичке парадигме о удруживању држава ради максимизације безбедности. Код Кине и Русије се поклапају виђења међународних односа, обезбеђује се стратешко геополитичко залеђе, приступ ресурсима односно техно-

¹⁰⁰ На листи корисника руског система за пренос финансијских порука СПФС само једна банка је из Кине. *Перечень пользователей СПФС Банка России*, Интернет: <http://cbr.ru/PSystem/mes/perchen-pol-zovateley-spfs-banka-rossii/>, 17/04/2021.

¹⁰¹ *Новые известия*, „Минфин РФ скупает юани, но доллару по-прежнему конкурентов нет”, 07/04/2021.

логијама. Притом вреди напоменути да због несразмере у економској, технолошкој и демографској снази јачи савезник (Кина) има релативно већу корист од савезништва, док Русија стиче краткорочне (тактичке) погодности, пружајући јачем савезнику маневарски простор и обезбеђујући јефтине ресурсе за преброђавање кризе. За Русију као „језичак на ваги” у глобалном надметању САД и Кине, једина хипотетски замислива алтернатива удруживању са било којом од те две силе је независно и вешто маневрисање између њих, за што су потребни темељна промена сировинског економског модела и коришћење обиља ресурса за реиндустријализацију, обнову социјалне усмерености државе, демографски препород и привредно освајање сибирских, арктичких и далекоисточних територија.

ЛИТЕРАТУРА

Гладкий Юрий, Писаренко Сергей, „«Геополитическая конструкция» и «геополитический потенциал» основные понятия геополитики”, *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, број 154/2013, стр. 129-137.

Данилович Мария, „Роль КНР в формировании и развитии ШОС: политико-экономический аспект”, *Журнал международного права и международных отношений*, број 2/2011, стр. 41-46.

Елишев Сергей, „Концепты «нация» и «империя» и геополитический код России”, у зборнику: *Геополитика: теория, история, практика*: Труды и Международной научно-практической конференции, (приредили: Ольга Тынянова, Владимир Сывороткин), АНО Научно-издательский центр „Пространство и время”, Москва, 2012, стр. 89-94.

Ефременко Дмитрий, Подберезкина Ольга, Шаронова Виктория, „Плоды сопряжения: шансы и риски гармонизации «Шёлкового пути» и евразийской интеграции”, *Международные процессы*, Т. 16, број 1/2018, стр. 160-176.

Кобзева Мария, „Арктический вектор в политике Китая при новом руководстве”, *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*, бр. 13:5/2017, стр. 962-974.

Комиссина Ирина, Куртов Аждар, *Шанхайская организация сотрудничества: становление новой реальности*, Российский институт стратегических исследований, Москва, 2005.

Михайлов Юрий, „Геополитика в географическом освещении и ее приложение к решению социально-экономических проблем Азиатской России”, *География и природные ресурсы*, број 3/2002, стр. 5-10.

Морозов Александр, „Арктический регион как геополитическое простран-

Леонас Толваишис *Геополитички и безбедносни аспекти руско-кинеских односа*
ство XXI века”, *Проблемы постсоветского пространства*, број 4/2015, стр. 109-119.

Павлова Зинаида, „Геополитическая оценка Восточно-Сибирского региона”, *Социология власти*, број 6/2008, стр. 158-164.

Подоплёкин Андрей, „Арктика как объект геополитических интересов неарктических государств”, *Вестник Северного (Арктического) федерального университета*. Серия: Гуманитарные и социальные науки, број 2/2011, стр. 40-45.

Пророковић Н. Душан, *Регионална безбедност и теорија реализма: студија случаја Арктик*, докторска дисертација, Факултет безбедности, Београд, 2017.

Пророковић Душан, „Улога Шангајске организације за сарадњу у промени равнотеже снага у Централној Азији”, *Политика националне безбедности*, година IX, vol. 15 број 2/2018, стр. 79-95.

Семенов Александр, Жильцов Сергей, Зонн Игорь, Костяной Андрей, „Арктическая геополитика и интересы России”, *Образовательные ресурсы и технологии*, број 5:8/2014, стр. 3-13.

Строганов Андрей, „Новый шелковый путь: вызов российской логистике”, *Азимут научных исследований: экономика и управление*, број 5:4(17)/2016, стр. 358-362.

Толваишис Леонас, „Шумски пожари и нелегалне сече шума као претња за еколошку безбедност Русије”, *Дипломатија и безбедност*, вол. 3, број 1/2020, стр. 103-131.

Трапара Владимир, „Улазак у ‚неомахановски‘ свет: савремено поморско ривалство Кине и САД”, *Међународни проблеми*, број LXXII:1/2020, стр. 37-60.

Фартышев Арсений, „Геополитическое и геоэкономическое положение Сибири: моделирование и оценка”, *Вестник СПбГУ. Науки о земле*, Т. 62, број 3/2017, стр. 300-310.

Цзин Цао, „Энергетическая политика Китая и сотрудничество с Россией в Арктике”, *Вестник Забайкальского государственного университета*, број 24:8/2018, стр. 92-100.

Ягья Ванатар, Харлампова Надежда, Лагутина Мария, „Арктика – новый регион внешней политики Китая”, *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: Международные отношения, број 1/2015, стр. 43-52.

Hooson David J.M., *A New Soviet Heartland?* Van Nostrand Company, Inc., London-Toronto-N.Y., 1964.

Huntington Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996.

Mackinder Halford J., *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction*, National Defence University Press, Washington, 1996 [1942].

Mahan Alfred Thayer, *The Problem of Asia: Its Effect upon International Politics*, Routledge, London, 2003 [1900].

Wallerstein Immanuel, *World-systems analysis: an introduction*, Duke University Press, Durham, 2004.

Waltz Kenneth, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing, Reading, MA, 1979.

Извори са интернета:

Дапэн Пан, „Роль ШОС во внешнеполитической стратегии Китая”, *Российский совет по международным делам*, 01/10/2020, Интернет: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rol-shos-vo-vneshnepoliticheskoy-strategii-kitaya/>, 15/04/2021.

Договор о долгосрочном добрососедстве, дружбе и сотрудничестве государств-членов ШОС, Бишкек, 16/08/2007, Интернет: <https://cis.minsk.by/page/10058>, 15/04/2021.

Институт региональных проблем, *Арктика в фокусе современной геополитики*, Институт региональных проблем, Москва, 2015, Интернет: http://arcticandnorth.ru/Encyclopedia_Arctic/arctic_focus.pdf, 15/04/2021.

Коллинз Джеффри, „Арктика в период геополитических перемен: оценка и рекомендации”, *Россия в глобальной политике*, 06/10/2017, Интернет: <https://globalaffairs.ru/articles/arktika-v-period-geopoliticheskikh-peremen-oczenka-i-rekomendaczii/>, 15/04/2021.

Меморандум между правительствами государств-участников Шанхайской организации сотрудничества об основных целях и направлениях регионального экономического сотрудничества и запуске процесса по созданию благоприятных условий в области торговли и инвестиций, 13/09/2001, Интернет: https://mid.ru/ru/sanhajskaa-organizacia-sotrudnicestva-sos-/-/asset_publisher/0vP3hQoCPRg5/content/id/573022, 16/04/2021.

Перечень пользователей СПФС Банка России, Интернет: <http://cbr.ru/PSystem/mes/perechen-pol-zovateley-spfs-banka-rossii/>, 17/04/2021.

Писаренко Сергей, *Сибирь в геополитических конструкциях*, Центр стратегических оценок и прогнозов, Интернет: <http://csef.ru/ru/politica-i-geopolitica/326/sibir-v-geopoliticheskikh-konstrukciyah-5939>, 15/04/2021.

Правительство Российской Федерации, *Распоряжение от 18.07.2019 № 1584-р*, 18/07/2019, Интернет: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201907220004>, 17/11/2019.

Программа многостороннего торгово-экономического сотрудничества государств-членов ШОС, 23/09/2003, Интернет: https://economy.gov.ru/material/file/f2034a49ba5ab9869d83c5a4a6c5de07/programma_shos.DOCX, 16/04/2021.

Рособоронэкспорт, *Китай*, Интернет: <http://roe.ru/export/china/>, 16/04/2021.

„Сила Сибири”, *Газопровод*, Интернет: <https://gazprom.ru/projects/power-of-siberia/>,

Леонас Толвашиус Геополитички и безбедносни аспекти руско-кинеских односа
15/04/2021.

Федеральная служба государственной статистики, *Демография*, Интернет:
<https://rosstat.gov.ru/folder/12781>

Федеральная служба государственной статистики, *Национальные счета*, Интернет:
<https://rosstat.gov.ru/accounts>, 16/04/2021.

Фененко Алексей, «Трансиб» – наиболее реалистичный вариант ЭПШП, *Российский совет по международным делам*, 14/12/2015, Интернет: <https://russiancouncil.ru/analyt-ics-and-comments/analytics/transsib-naibolee-realisticchnyy-variant-epsnp/>, 17/04/2021.

Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, Шанхай, 15/06/2001, Интернет: <https://mchs.gov.ru/dokumenty/2613>, 16/04/2021.

Шанхайская организация сотрудничества, *Деятельность*, Интернет:
http://rus.sectesco.org/navigator_6075331122/, 17/04/2021.

Borrell Josep, A week with high diplomatic tensions, *EEASIO*, 29/03/2021, Интернет:
https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/95896/week-high-diplomatic-tensions_en, 17/04/2021.

Cornot-Gandolphe Sylvie, *China's Quest for Gas supply security: The Global Implications*, *Institut français des relations internationales*, September 2019, Интернет:
https://ifri.org/sites/default/files/atoms/files/cornot-gandolphe_s_china_quest_gas_supply_security_2019.pdf, 15/04/2021.

Ilulissat Declaration, Arctic Ocean Conference, Centre for International Law, Ilulissat, 28/05/2008, <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2017/07/2008-Ilulissat-Declaration.pdf>, 15/04/2021.

Meidan Michal, *Oxford Energy Comment. China's energy policies in the wake of COVID-19: Implications for the next Five Year Plan*, The Oxford Institute for Energy Studies, November 2020, p. 5-6, Интернет: <https://oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2020/11/Chinas-energy-policy-in-the-wake-of-COVID-19.pdf>, 15/04/2021.

National Bureau of Statistics of China, *Population and its composition*, Интернет:
<http://stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2020/html/E0201.jpg>, 17/04/2021.

OECD Economic Outlook, *Interim Report. Strengthening the recovery: The need for speed*, March 2021, Интернет: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/34bfd999-en.pdf?expires=1618563854&id=id&accname=guest&checksum=E8053C08F041C8A1E6D96697680177DD>, 16/04/2021.

State Council Information Office of the People's Republic of China, 26/01/2018, *China's Arctic Policy*, White Paper, Интернет:
http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm, 15/04/2021.

State Council Information Office of the People's Republic of China, *China's National Defense in the New Era*, 24/07/2019, Интернет:

http://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html, 16/04/2021.

Tian Nan, Fleurant Aude, Kuimova Alexandra, Wezeman Pieter D., Wezeman Siemon T. *Trends in World Military Expenditure*, 2019, Stockholm International Peace Research Institute, Интернет: https://sipri.org/sites/default/files/2020-04/fs_2020_04_milex_0_0.pdf, 16/04/2021.

U.S.-China Economic and Security Review Commission Staff Research Report, *China and the Arctic: Objectives and Obstacles*, 13/04/2012, Интернет: https://uscc.gov/sites/default/files/Research/China-and-the-Arctic_Apr2012.pdf, 15/04/2021.

Медијски материјали:

Аркадьев Андрей, „Министры обороны стран ШОС, СНГ и ОДКБ договорились расширять сотрудничество в борьбе с терроризмом”, ТВ *Звезда*, 04/09/2020, Интернет: <https://tvzvezda.ru/news/2020941436-FwcBw.html>.

„В Кремле не считают угрозой размещение китайских ракет у границ России”, *РИА Новости*, Интернет: 24/01/2017, <https://ria.ru/20170124/1486345719.html>, 17/11/2019.

„В Китае спустили на воду первый авианосец собственной постройки”, *РИА Новости*, 26/04/2017, Интернет: <https://ria.ru/20170426/1493131672.html>, 15/04/2021.

„Газпром пойдёт в Китай длинным путём”, *Коммерсантъ*, 27/03/2020.

„Госдума вводит налоговые льготы для проекта поставок газа в Китай по „Силе Сибири”, *ТАСС*, 1/11/2014, Интернет: <https://tass.ru/ekonomika/1565337>, 17/04/2021.

„Как изменилась за год торговля России с другими странами”, *РБК*, 15/02/2021, Интернет: <https://rbc.ru/economics/15/02/2021/6028f9c79a794754fdb4362e>, 17/04/2021.

Китайский дипломат: США открыли дорогу для развития отношений РФ и КНР, 18/05/2014, *РИА Новости*, Интернет: <http://ria.ru/20140518/1008290974.html>, 07/11/2019.

Министерство обороны РФ, *Заместитель Министра обороны Анатолий Антонов выступил в Сингапуре на 14-й международной конференции по безопасности в Азии «Шангри-Ла Диалог»*, 30/05/2015, Интернет: <http://mil.ru/elections/news/more.htm?id=12037863@egNews>, 07/11/2019.

„Минфин РФ скупает юани, но доллару по-прежнему конкурентов нет”, *Новые известия*, 07/04/2021.

„Подписан газовый контракт с Китаем”, *Газета.ру*, 21/05/2014, Интернет: https://gazeta.ru/business/news/2014/05/21/n_6168921.shtml, 15/04/2021.

Степанов Александр, „Учения, Кавказ-2020“ завершились массовой высадкой десанта”, *Российская газета*, 25/09/2020.

„США ввели санкции против Китая за покупку российских Су-35 и С-400”, *РБК*, 20/09/2018, Интернет: <http://rbc.ru/economics/20/09/2018/5ba3dc509a79471f580a4a46>, 16/04/2021.

Тихонов Сергей, „Назван объем поставок газа в Китай по «Силе Сибири»”, *Российская газета*, 29/11/2019.

„Учения «Центр-2019»: русский спецназ десантируется в Арктике”, *Regnum*, 08/08/2019, Интернет: <https://regnum.ru/news/polit/2684713.html>, 17/04/2021.

Фаляхов Рустем, „Газ по телемосту: Путин и Си Цзиньпин запустили «Силу Сибири»”, *Газета.ру*, 02/12/2019, Интернет: <https://gazeta.ru/business/2019/12/01/12841694.shtml>, 15/04/2021.

„Forbes назвал крупнейших покупателей российской нефти”, *Редакция Forbes*, 23/04/2020, Интернет: <https://forbes.ru/newsroom/biznes/398881-forbes-nazval-krupneyshih-rokupateley-rossiyskoj-nefti>, 17/04/2021.

„ШОС не будет проводить совместные учения с ОДКБ”, *Известия*, 28/08/2007.

„ШОС, СНГ и ОДКБ впервые проведут совместные учения по борьбе с терроризмом”, *Спутник*, 05/09/2020, Интернет: <https://uz.sputniknews.ru/20200905/ShOS-SNG-i-ODKB-vpervye-provedut-sovmestnye-ucheniya-po-borbe-s-terrorizmom-14913752.html>, 16/04/2021.

Brandon Walls, The Dire State of America's Icebreakers, *The National Interest*, 07/12/2020, Интернет: <https://nationalinterest.org/blog/buzz/dire-state-americas-icebreakers-173992>, 17/04/2021.

“China starts once-a-decade census of world’s largest population”, *Al Jazeera*, 01/11/2020, Интернет: <https://aljazeera.com/news/2020/11/1/china-starts-once-a-decade-census-of-worlds-largest-population>, 17/04/2021.

“China’s GDP Breaches 100 Trillion Yuan Threshold after Posting 2.3% Growth in 2020, Disposable Income up 4.7%”, *China Banking News*, 18/01/2021, Интернет: <https://www.china-bankingnews.com/2021/01/18/chinas-gdp-breaches-100-trillion-yuan-threshold-after-posting-2-3-growth-in-2020-disposable-income-up-4-7/>, 17/04/2021.

“Chinese premier rejects allegation of China, U.S. monopolizing world affairs in future”, *Xinhua*, 05/20/2009, Интернет: <http://china-embassy.org/eng/gyzg/jjmy/t563621.htm>, 17/04/2021.

Elmer K., Zhen L., “What Russian weapons are being bought by China?”, *South China Morning Post*, 21/09/2018.

“China to Begin Construction of Seventh Aircraft Carrier: New Details Emerge On Fleet Expansion Plans”, *Military Watch Magazine*, 04/12/2019, Интернет: <https://militarywatchmagazine.com/article/china-to-begin-construction-of-seventh-aircraft-carrier-new-details-emerge-on-fleet-expansion-plans>, 17/04/2021.

Gady Franz-Stefan, “China kicks off construction of new supercarrier”, *The Diplomat*, 05/01/2018, Интернет: <https://thediplomat.com/2018/01/china-kicks-off-construction-of-new-supercarrier/>, 17/04/2021.

Johnson Robert, “China’s Aircraft Carrier Hit A Huge Milestone”, *Business Insider*, 23/11/2012, <https://businessinsider.com/chinas-celebrating-the-first-successful-fighter-landings->

aboard-its-new-aircraft-carrier-2012-11, 17/04/2021.

Langley William, "China rejects Mike Pompeo's challenge to its 'near-Arctic nation' claim", *South China Morning Post*, 06/01/2021, Интернет: <https://scmp.com/news/china/diplomacy/article/3116633/china-rejects-mike-pompeos-challenge-its-near-arctic-nation>, 17/04/2021.

Lin Jeffrey, Singer P.W., "A Chinese shipbuilder accidentally revealed its major navy plans. Nuclear submarines, giant aircraft carriers, robot warships", *Popular science*, 15/03/2018, Интернет: <https://popsci.com/china-nuclear-submarine-aircraft-carrier-leak/>, 17/04/2021.

„Синорес на 1/3 увеличила оценку запасов газа на крупнейшем в Китае месторождении сланцевого газа Фулин”, *Neftegaz.RU*, 15/10/2020, Интернет: <https://neftegaz.ru/news/Geological-exploration/635392-sinorec-na1-3-uvlechila-otsenku-zapasov-slantsevogo-gaza-na-mesto-rozhdenii-fulin-na-yugo-zapade-kit/>, 15/04/2021.

Vavasseur Xavier, "China Launches 1st Type 075 LHD for PLAN", *Naval News*, 25/09/2019, Интернет: <https://navalnews.com/naval-news/2019/09/china-launches-1st-type-075-lhd-for-plan/>, 17/04/2021.

Zhou Oceana, "China's 2020 crude imports from US surge 211% to 396,000 b/d, valued at \$6.28 bil", *S&P Global*, 20/01/2021, Интернет: <https://spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/oil/012021-china-data-2020-crude-imports-from-us-surge-211-to-396000-bd-valued-at-628-bil>, 20/01/2021.

*Leonas Tolvaišis*¹⁰²

GEOPOLITICAL AND SECURITY ASPECTS OF RUSSIA-CHINA RELATIONS

Abstract

The paper analyzes the development of relations between the Russian Federation and the People's Republic of China in the first two decades of the 21st century. In the context of the Russia's 'turn to the east' narrative, it aims to determine the extent of Russia's turn to political and military integration with China. The article deals with the specificity of the two states' geopolitical interests in the area of Siberia and the Arctic, directions of cooperation in the field of energy and defense. The cooperation of Russia and China is viewed through the theory of neorealism in geopolitics. In addition to the comparative method aimed at a comparative view of the specifics of Russian-Chinese relations, the paper uses a functional method aimed at exploring the nature of economic, political and military relations between the two great powers.

Keywords: energy security, neorealism, geopolitics, China, Russia, Siberia, Russian-Chinese relations

102 Prof. Dr. Leonas Tolvaišis, Ural Federal University, Ekaterinburg, leonas.tolvaisis@gmail.com

Борис Тучић

Факултет безбједносних наука, Бања Лука, БиХ

ЕВРОПСКА УНИЈА И БЕЗБЕДНОСТ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА: ОСВРТ НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

Сажетак

У циљу потпунијег разумевања специфичности Западног Балкана као безбедносног подкомплекса, у раду се разматра општи допринос политика и инструмената Европске уније према региону и његовим појединачним државама, са посебним освртом на БиХ. У оквирима реалистичког схватања међународних односа и безбедности, те ослањајући се на теоријско-методолошки апарат науке о међународним односима, сагледавање импликација деловања Уније у овом контексту, уз идентификацију Западног Балкана као специфичног регионалног безбедносног подкомплекса, реализује се кроз три аналитичке равни – равни Процеса стабилизације и придруживања (ПСП) као општег оквира развоја међусобних односа, али и постепеног интегрисања региона у шири, европски безбедносни комплекс, равни ангажмана које Унија остварује изван политике проширења, те равни актуелних безбедносних питања која осликавају односе организације и западнобалканских држава. На основу спроведене анализе, општи закључак је да политика Уније према региону у безбедносном смислу пати од низа слабости. Неке су непосредно везане за системску кризу у којој се Унија већ годинама налази и пад њене трансформативне моћи, док су друге одраз неразумевања и неадаптираности инструмената Уније у односу на спецификум и комплексност западнобалканског простора.

Кључне речи: безбедност, Европска унија, Западни Балкан, Процес стабилизације и придруживања, Заједничка безбедносна и одбрамбена политика, цивилне и војне мисије, безбедносни подкомплекс, трансформативна моћ.

УВОД: ЗАПАДНИ БАЛКАН КАО РЕГИОНАЛНИ БЕЗБЕДНОСНИ ПОДКОМПЛЕКС

Западни Балкан и, посебно, ужи политички простор бивше СФРЈ, већ тридесет година представља изазов за Европску унију и неке од њених кључних политика, попут политике проширења и Заједничке спољне и безбедносне политике, односно Заједничке безбедносне и одбрамбене политике, која се у последње време карактерише интензивним развојем. На подручју Западног Балкана, како пре, тако и након етаблирања ове, не баш најсретније (гео)политичке кованице, Унија се у неколико наврата суочила са слабостима својих политичких, безбедносних и економских инструмената, не успевајући да оствари дефинисане циљеве, укључујући и оне који се односе на његову дугорочну стабилизацију, те политичку, институционалну и финансијску самоодрживост. Иако се све земље региона сусрећу са бројним заједничким, али и иманентним проблемима, фокус анализе је на БиХ као вероватно најбољем егземплару примене широке лепезе европских инструмената упитне учинковитости. БиХ, са својом унутрашњом структуром, процесима и односима, те сложенем безбедносном динамиком која производи регионалне импликације, снажно доприноси диференцирању Западног Балкана као још увек засебног „безбедносног подкомплекса”¹ у односу на шири, европски безбедносни комплекс на који се ослања.² Са приближавањем региона Европској унији, процеси „прекривања” (енг. *Overlay*) Западног Балкана ширим, европским безбедносним комплексом требало би да добију на свом интензитету. Међутим, западнобалкански регион не поседује основне карактеристике европског безбедносног комплекса, као што су интеграција и десекуритизација, те је још увек оправдано идентификовати га као специфичан безбедносни подкомплекс, чије би основне карактеристике подразумевале недовољну политичку, економску и институционалну развијеност и стабилност, снажно испољене етничке и верске идентитете као основе политичке мобилизације и артикулације, те низ отворених територијалних, статусних и других питања, како из периода распада СФРЈ, тако и из накнадног, постконфликтног периода.

1 Bary Buzan and Ole Weaver, *Regions and Powers: the structure of international security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

2 Сандра Вучић и Милош Миленковић „Македонија: фактор стабилности или нестабилности у регионалном подкомплексу Западни Балкан?”, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 3 – 4, 2014, стр. 430.

ПСП КАО ОПШТИ ОКВИР РАЗВОЈА МЕЂУСОБНИХ ОДНОСА

Кључни инструмент регионалне политике Европске уније према Западном Балкану, укључујући његову стабилизацију и, напослетку, јачање његове политичке, економске, еколошке и социјеталне безбедности, представља Процес стабилизације и придруживања, формално етаблиран 1999,³ а политички верификован 2000. године.⁴ Процес је конципиран као оквир стандардизације у односу на копенхашке, односно мадридски критериј за чланство⁵ те, као такав, има три основна циља: стабилизацију држава региона и подршку њиховој транзицији у тржишне економије, јачање регионалне сарадње, те припрему држава региона за чланство. Инсистирањем на регионалној сарадњи, која се, између осталог, манифестује кроз закључење споразума о слободној трговини,⁶ али и политичкој кооперацији, Процес је усмерен ка јачању стабилности и безбедности Западног Балкана. Средишњи инструмент Процеса којим су дефинисани механизми за спровођење неопходних реформи, те рокови њихове имплементације, јесте Споразум о стабилизацији и придруживању као специфичан, мешовити међународни споразум у чијем средишту је асиметрична либерализација међусобних трговинских односа између уговорних страна, те интензивна сарадња у свим релевантним областима и политикама. Као основни елементи Споразума, који својом реализацијом производе и значајне безбедносне импликације, издвајају се промоција интеграције држава региона у заједницу демократских земаља, поштовање међународног права и владавине права, поштовање демократских принципа, људских права и слободе

3 European Commission, *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Stabilisation and Association Process for the countries of SE Europe*, COM(1999)235final, 26 May 1999, Интернет: <http://aei.pitt.edu/3571/1/3571.pdf>, посећено 22.3.2021; Cologne Summit, *Conclusions of the Presidency*, 3 - 4 June 1999, Интернет: https://www.europarl.europa.eu/summits/koll1_en.htm, 22/03/2021.

4 Zagreb Summit, *Final Declaration*, 24 November 2000,

Интернет: <https://www.esiweb.org/pdf/bridges/bosnia/ZagrebSummit24Nov2000.pdf>, 22/03/2021.

5 Критерији за чланство у Европској унији које је усвојио Европски савет на заседању у Копенхагену 1993. године подразумевају: 1) политички критерији – стабилне институције које гарантују демократију, владавина права и поштовање људских права и основних слобода, укључујући заштиту мањина; 2) економски критерији – функционална и стабилна тржишна економија способна да се одупре конкурентском притиску на унутрашњем тржишту Европске уније. У Мадриду 1995. године дефинисан је и административни критериј који подразумева функционалне институције које су способне да на задовољавајући начин реализују све обавезе које произилазе из чланства, укључујући и поштовање циљева политичке, економске и монетарне уније.

6 Првобитно је постојала пракса закључења билатералних споразума о слободној трговини између земаља региона, али и других земаља кандидата за чланство, да би потом мрежа билатералних споразума била замењена мултилатералним „Цефта 2006” трговинским оквиром.

медија, развијање тржишне економије, регионална сарадња, слободно кретање робе, људи, капитала и услуга, унапређење економског раста и конкурентности, успостављање ефикасних институција, борба против криминала и корупције, унапређење квалитета живота грађана, промоција бољег образовања и креирање нових радних места, те унапређење регионалне енергетске и транспортне инфраструктуре. Прва земља региона која је са Унијом закључила Споразум била је Северна Македонија, априла 2001. године,⁷ док је последњи овакав уговорни однос Унија успоставила са Косовом*, октобра 2015. године⁸. Хрватска је Споразум закључила 2001, Албанија 2006, а Србија и БиХ 2008. године, те би се, узимајући у обзир време спровођења уговорних односа са већином земаља, могло очекивати да је ниво остварености неопходних стандарда, а тиме и свеукупне регионалне и појединачне безбедности, у свим њеним аспектима, на много вишем нивоу. Међутим, изузимајући Хрватску која је уз позитивну политичку климу једина остварила циљ и постала чланица Уније, остале земље региона, под утицајем различитих фактора, суочавају се са потешкоћама у спровођењу уговорних обавеза, али са и магловитом „европском перспективом”, чиме се стабилизирајући ефекти Процеса доводе у питање, а трансформативна моћ Европске уније манифестује озбиљна ограничења.⁹

Уколико се политичка безбедност одређује као системска, организациона и структурална стабилност поретка у одређеној политичкој заједници, прво питање које се поставља односи се на карактер и основна својства западнобалканских држава и њихових институција. Према оцени Европске комисије, демократски системи у западнобалканским државама не функционишу на жељеном нивоу због оштре политичке поларизације, успостављање владавине права представља веома изазован задатак, институције су скупе и не успевају ефикасно обезбедити дистрибуцију основних јавних добара, државни апарат је „заробљен” од стране владајућих политичких актера са изразито редукованим простором за вршење опозиционе демократске контролне функције, док је положај невладиног сектора и даље незадовољавајући.¹⁰ У таквим околностима, којима треба додати и утицај политичке

⁷ Ступио на снагу 1. априла 2004. године.

⁸ Споразум којег је Унија закључила са Косовом*, иако дели назив са осталим уговорним актима које је Унија закључила у региону, по својој природи и номиналним карактеристикама више одговара споразумима које Унија закључује са територијама које нису међународно признате као самосталне државе. Споразум је ступио на снагу 1. априла 2016. године.

⁹ Маја Ковачевић, „Ограничење трансформативне моћи Европске уније и Западни Балкан”, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1/2019, стр. 26 - 49.

¹⁰ European Commission, *Communication from the Commission to the Council, European Parliament, Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: 2020 Communication on EU Enlargement Policy*, COM(2020) 660 final, Brussels, 06/10/2020, Интернет: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20201006-communication-on-eu-enlargement-policy_en.pdf, 29/03/2021.

сфере на правосудни апарат, као једна од системских опасности у свим земљама региона манифестују се корупција и организовани криминал, који угрожавају демократске структуре, те спречавају успостављање стимулативне пословне климе.¹¹

Иако је у БиХ оно вероватно највише изражено кроз њене системске консоцијативне елементе, и у другим земљама региона присутно је преплитање политичких и социјеталних безбедносних аспеката, у смислу да је идентитетско питање, утемељено на етничким, верским и културним прерогативима, при врху политичке агенде и представља кључну основу политичке мобилизације и артикулације. БиХ, као сложена и децентрализована заједница, карактерише се високо фрагментираном политичко-институционалном структуром са бројним преклапањима надлежности између различитих нивоа власти, а која су резултат дугогодишњег уставно-правног и политичког насиља које је вршено од стране Високог представника у БиХ¹² и, у новије време, неких номинално домаћих институција, најчешће под плаштом захтева европског интеграционог процеса. Покушаји централизације политичког система и консеквентан осећај угрожености, бар код једног њеног конститутивног елемента, одржавају БиХ у стању перманентне нарушености политичке и социјеталне безбедности, те трајне секуритизације свих релевантних процеса. Додатна контроверза огледа се у чињеници да је стање, из правних оквира прилично ишчашеног међународног протектората, које се у БиХ одржава већ двадесет и шест година, неспојиво не само са основним цивилизацијским вредностима треће декаде 21. века, већ и са основним претпоставкама интеграционог процеса, при чему су највећи финансијери Канцеларије Високог представника Унија и њене чланице. Пример прожимања аспеката политичке, социјеталне, па и људске безбедности у БиХ представљају и дугогодишњи покушаји обезбеђења консензуса хрватског и бошњачког народа по питању имплементације неколико пресуда Европског суда за људска права, међу којима је најпознатија она из обједињеног случаја „Сејдић и Финци против БиХ”,¹³ којом је наложено отклањање дискриминације припадника „осталих” у БиХ у смислу онемогућавања да се кандидују за члана Председништва БиХ и да буду делегирани у Дом народа ПС БиХ. Уз конституционалну контрадикторност између консоцијативног уставно-правног ткива БиХ које почива на конститутивности три народа, с једне стране,

¹¹ Исто, стр. 5.

¹² Високи представник међународне заједнице у БиХ успостављен је на основу Анекса X Дејтонског мировног споразума, са задатком да надгледа спровођење цивилног дела Споразума. Временом, међутим, позиција Високог представника је додатно институционално ојачана изван оквира којег предвиђају решења Анекса X, те се он својим ванправним деловањем манифестовао као генератор бројних политичких криза у БиХ.

¹³ European Court of Human Rights, *Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*, Grand Chamber, Strasbourg, Judgement of 22 December 2009, Интернет: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-96491%22%5D%7D>, 17/03/2021.

те уставног омогућавања непосредне применљивости одредби Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода и њених протокола, с друге, питање „Сејдић и Финци” веома брзо је искоришћено од стране једног конститутивног народа у БиХ за секуритизацију ширих реформи изборног законодавства у циљу обезбеђења политичке једнакоправности народа и права на легитимно представљање.¹⁴

У контексту економске безбедности и онога што обавезе из Процеса подразумевају, земље Западног Балкана карактеришу се релативно slabим економијама са израженим уделом сиве економије, високом стопом незапослености, неповољним пословним амбијентом, ниским примањима и угроженим правима радника, што каналише низак животни стандард грађана.¹⁵ Како би се фокусирано пратио реформски процес у региону, утврђен је засебан инструмент оличен у Програму економских реформи, финансијски и логистички подржан од стране Европске уније и њених финансијских институција, те Светске банке и Међународног монетарног фонда. Европска унија је најзначајнији спољнотрговински партнер земаља региона са 69,4% од укупне трговинске размене региона са трећим партнерима, уз повећање обима трговинске размене од 2009. до 2019. године од 129,6%.¹⁶ Међутим, основни проблем који индукује и њихову економску небезбедност јесте огроман спољнотрговински дефицит земаља региона са Унијом, који је у претходном десетогодишњем периоду износио преко 110 милијарди еура.¹⁷ Фактор акумулације дефицита је и изражена неравнотежа економске моћи између уговорних страна у околностима готово потпуно либерализованих трговинских односа. Уговорени периоди асиметричног отварања тржишта одавно су истекли, те је на делу отворена тржишна утакмица на штету земаља региона. Тиме се постојећи спољнотрговински аранжман са Европском унијом дугорочно манифестује не као фактор економског развоја и јачања конкурентности, већ додатног задужења и продубљења дефицита, који се не може отклонити ни уз примену посебних инструмената попут Економско-инвестиционог плана којег је Европска комисија лансирала 2020. године. Планом су предвиђена средства у износу од 9 милијарди еура, с тим што је значајан део предвиђених средстава кредитног карактера. Да би достигле просек Европске уније, земље региона морају остваривати годишњу стопу раста од 6% у наредних тридесет година, што је немогуће на основу властитих

14 HINA, „Plenković primio Izetbegovića i Čovića, naglasio značaj jednakopravnosti naroda”, 28/09/2020, *NI*, Интернет: <https://hr.n1info.com/vijesti/a558549-plenkovic-primio-izetbegovica-i-covica-naglasio-vaznost-jednakopravnosti-naroda/>, 24/03/02021.

15 European Commission, исто, стр. 14.

16 Исто, стр. 15.

17 Marina Maksimović, „Paket nedovoljan za preokret na Zapadnom Balkanu”, 07/10/2020, *Deutsche Welle*, Интернет: <https://www.dw.com/bs/paket-nedovoljan-za-preokret-na-zapadnom-balkanu/a-55189188>, 24/03/02021.

потенцијала или кредитних задужења, већ искључиво уз помоћ значајних бесповратних средстава која су, поготово у глобалним пандемијским околностима, готово непостојећа.¹⁸

Значајно нижи ниво економске и укупне развијености земаља региона имплицира и различите проблеме на пољу еколошке безбедности. Као посебан инструмент којим се таргетирају најзначајнија питања издваја се Зелена агенда за Западни Балкан, утврђена на самиту земаља региона и Уније у Софији 2018. године.¹⁹ Документом земље региона додатно исказују подршку реализацији циљева Европске уније до 2050. године, међу којима се посебно издваја обезбеђење неутралног климатског утицаја, постепено уклањање фосилних горива из употребе и потпуни прелазак на изворе обновљиве енергије, очување биодиверзитета, те редукација индустријског загађења и учинка стаклене баште уз примену транзиционих мјера. За реализацију наведених циљева предвиђени су различити механизми подршке, али не и засебна, наменска средства изван оних која се већ реализују у оквиру Процеса, попут Инструмента претприступне помоћи (ИПА). Истовремено, и поред прокламације амбициозних циљева у области заштите животне средине и инсистирања да се земље региона активније укључе у њихову реализацију, Унија је остала прилично нема на покушаје додатног угрожавања еколошке безбедности региона, а посебно БиХ, оличене у интенцији успостављања постројења за одлагање нуклеарног отпада на простору Трговске горе, на граници између Хрватске и БиХ.

Свесна својеврсне атрофираности Процеса стабилизације и придруживања, те у настојању да се регион ослободи, из перспективе Брисела, све присутнијег „малигног” руског и кинеског утицаја,²⁰ Унија је почетком 2020. године модификовала методологију приступног процеса како би се он учинио стриктнијим, егзактнијим и предвидљивијим за обе стране. Међутим, тиме нису отклоњене његове системске слабости, а које се односе како на његову економско-финансијску димензију, тако и на дисбаланс између уговорне динамике и реалног стања процеса приступања, за шта мању одговорност носе земље Западног Балкана. У БиХ ситуација је додатно усложњена. С једне стране, номинална подршка процесу европских интеграција од стране политичких елита сва три конститутивна народа представља један од ретких хомогенизујућих фактора у дубоко подељеном друштву. С друге, у околностима интензивних покушаја злоупотребе европских

18 Regional Cooperation Council, *Western Balkans: Report on the preparation of post – 2020 strategy*, RCC, Sarajevo, July 2020.

19 EU – Western Balkans Summit, *Sofia Declaration on the Green Agenda of the Western Balkans*, Sofia, 10 November 2018, Интернет: <https://berlinprocess.info/wp-content/uploads/2021/02/Leaders-Declaration-on-the-Green-Agenda-for-the-WB.pdf>, 25/03/02021.

20 Душан Рељић, *Русија и Западни Балкан*, Немачки институт за међународну политику и безбедност, Берлин, 2009.

интеграција у правцу вануставне централизације и јачања нивоа институција БиХ од стране политичких актера са седиштем у Сарајеву, те консеквентних реакција које долазе из Бањалуке, Процес стабилизације и придруживања у БиХ представља високо секуритизовано питање, при чему није реч само о политичкој димензији секуритизације и очувању уставног положаја и надлежности Српске, већ и социјеталној, узимајући у обзир упорне интенције вештачког креирања етничког колективног идентитета у форми „босанске нације”. Слабљењем Републике Српске као државотворног оквира српског народа у БиХ овакве интенције би додатно добиле на својој динамици.

ЕВРОПСКА УНИЈА И ЗАПАДНИ БАЛКАН ИЗВАН ПСП

Још од њеног успостављања у Мастрихту и утврђивања додатних политика сарадње, међу којима централно место заузима Заједничка спољна и безбедносна политика, Унија се покушава наметнути као релевантан актер на међународној сцени, при чему посебан значај има Западни Балкан као „европско двориште” са својом специфичном постконфликтном феноменологијом.²¹ Уз класично спољно-политичко присуство у форми делегација којима руководи Европска служба за спољне послове (EEAS), Унија настоји реализовати различите циљане инструменте подршке постконфликтној стабилизацији, те процесима демократизације и успостављања и јачања владавине права у земљама региона.

У БиХ Унија, пре свега, реализује војну мисију под називом „Althea”, у оквиру које снаге ЕУФОР, које су 2004. године на основу релевантних резолуција СБ ОУН замениле снаге СФОР-а под командом НАТО, спроводе извршне и неизвршне задатке у оквиру анекса 1А и 1Б Дејтонског мировног споразума (војни аспекти Споразума), при чему извршни задаци подразумевају подршку Оружаним снагама БиХ у очувању безбедног окружења, а неизвршни, који преузимају примат, реализацију програма обуке за припаднике Оружаних снага у складу са НАТО стандардима.²² У структури ЕУФОР-а партиципирају војни континенти 19 земаља међу којима су, уз чланице Уније, и војни континенти из држава нечланица, попут Албаније и Северне Македоније, али и Чилеа, Турске и Швајцарске. Као и код

21 Синиша Атлагић, „Велика игра у „дворишту” Запада: спољна политика Русије на Балкану”, у зборнику апстраката са научне конференције: *Западни Балкан као „остатак” уједињене Европе: свачија и ничија земља*, (уредио: др Срђан Т. Кораћ), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, стр. 32 – 34.

22 UN Security Council, *Resolution 1551(2004) on the status of SFOR in Bosnia and Herzegovina*, 9 July 2004, Интернет: <https://digitallibrary.un.org/record/525720?ln=en> ; UN Security Council, *Resolution 1575(2004) on the establishment of EUFOR in Bosnia and Herzegovina*, 22 November 2004, Интернет: [https://undocs.org/en/S/RES/1575\(2004\)](https://undocs.org/en/S/RES/1575(2004)), 27/03/2021.

већине мисија које се спроводе у оквиру Заједничке безбедносне и одбрамбене политике, финансирање се углавном обезбеђује посредством „Athena” механизма,²³ уз личне трошкове који падају на терет држава из којих континенти долазе. Уз војни командни ланац у оквиру ЕУФОР-а, главну координациону улогу врши Специјални представник Европске уније и шеф Делегације Европске уније у БиХ, који настоји помирити цивилне и војне аспекте ангажовања Уније у кохерентну целину „у циљу креирања услова за остварење дугорочно политички стабилне, одрживе, мирољубиве и мултиетничке БиХ, која сарађује са својим суседима и која је на неповратном путу ка чланству у Европској унији”.²⁴ У суштини, кључни елемент деловања мисије „Althea” је допринос стандардизацији војних структура БиХ у складу са НАТО прерогативима, што такође отвара низ питања. Интеграција БиХ у НАТО спада у групу питања око којих постоје оштре поделе између њених конституената. БиХ остварује сарадњу са НАТО, укључујући и иницијалне аспетке формалног пута ка чланству у овој организацији, међутим, за разлику од других држава које су прошле овај пут, у формалној комуникацији између БиХ и НАТО не оперише се уобичајеним инструментима као што је, на пример, Годишњи национални програм као компонента Акционог плана за чланство, већ номинално релаксиранијим и генерализованијим елементима попут „Програма реформи” или „сарадње са” а не „интеграције у” НАТО. Разлог је оштро противљење Републике Српске интеграцији у НАТО које је, опет, детерминисано званичном војном неутралношћу Републике Србије и страхом од „НАТО границе” на Дрини, односима са Русијом, али и ангажманом НАТО снага у периоду грађанског рата у БиХ, те агресијом на СРЈ 1999. године. Управо ови елементи послужили су као битни аргументи за секуритизацију овог питања и усвајање Резолуције о заштити уставног поретка и проглашење војне неутралности 2017. године која, додуше, не таргетира искључиво НАТО, већ садржи уопштену формулацију војне неутралности у односу на постојеће војне савезе до расписивања референдума у Републици Српској на којем би била донета коначна одлука по овом питању.²⁵

23 „Athena” механизам представљао је врсту фонда посредством којег се обезбеђивало ванбуџетско финансирање војних мисија Европске уније под окриљем Заједничке спољне и безбедносне, односно Заједничке безбедносне и одбрамбене политике. Механизам је успостављен 2004. године због уговорних ограничења по питању буџетског финансирања мировних мисија Уније, а његова средства су се обезбеђивала на основу засебних доприноса држава које у оваквом облику сарадње партиципирају. Од 2021. године „Athena” је замењена нешто ширим финансијским оквиром под називом „Европска подршка миру” (European Peace Facility).

24 European Union Force in BiH / Operation ALTHEA, *About EUFOR*, 14/01/2021, <https://www.eufor-bih.org/index.php/about-eufor/background>, 29/03/2021.

25 *Резолуција Народне скупштине Републике Српске о заштити уставног поретка и војној неутралности*, Службени гласник Републике Српске бр. 111/17 од 15. децембра 2017. године.

Пре војне мисије „Althea”, Европска унија је у БиХ реализовала и своју прву цивилну мисију у оквиру Заједничке безбедносне и одбрамбене политике икад – полицијску мисију EUPM која је 2002. године преузела мандат Уједињених нација од Међународне полицијске мисије (IPTF). Основни задатак EUPM огледао се у подршци успостављању одрживих, професионалних и мултиетничких полицијских снага, пружању помоћи локалним полицијским агенцијама у борби против најтежих облика криминалитета, те праћењу реализације реформи полицијског апарата у БиХ које су биле инициране од стране западних земаља са идејом успостављања једног и јединственог полицијског ауторитета у сфери јавне безбедности на нивоу БиХ што, због отпора из Републике Српске, није остварено. Након продужења мандата у неколико наврата, EUPM је дефинитивно окончана 30. јуна 2012. године.

Слично као у БиХ, Унија је у Северној Македонији спровела војну мисију „Concordia” која је подразумевала прву примену „Берлин +” аранжмана између Европске уније и НАТО из децембра 2002. године, а којим је Унији омогућено да користи средства и инфраструктуру НАТО при реализацији својих мировних мисија. Основни задатак мисије „Concordia” био је надгледање имплементације Охридског споразума да би, након њеног завршетка крајем 2003. године, ова мисија била замењена полицијском мисијом EUPOL – „Proxima”, са циљем обезбеђења подршке развоју македонских полицијских снага у складу са европским и међународним стандардима, те пружања асистенције у борби против организованог криминала. За разлику од EUPM, која је реализована под окриљем Уједињених нација, „Proxima” је представљала прву полицијску цивилну мисију која је била аутохтони продукт Европске уније. „Proxima” је 2005. године замењена „EUPAT” саветодавном мисијом, са ограниченим мандатом од само шест месеци, а њени основни циљеви подразумевали су наставак подршке даљем развоју македонских полицијских снага у складу са европским стандардима. Но, без обзира на ангажовање и НАТО и Европске уније на очувању њене безбедности, Северна Македонија и накнадно се суочавала са рапидним погоршањима међуетничких односа и обнављањем конфликта различитог интензитета, као што је био случај 2007, 2012, 2014. или 2015. године,²⁶ при чему је обнављање оружаних сукоба неретко било иницирано од стране албанских формација са подручја Косова и Метохије које су упадале на територију Северне Македоније.

Што се тиче Косова и Метохије, од агресије 1999. и једностраног прогла-

26 На пример, 2007. године дошло је до сукоба у околини Тетова и на ширем подручју Шар-планине, 2012. године је прво дошло до политичких протеста Албанаца, а потом и сукоба на подручју Скопља, Тетова и Прилепа, 2014. је извршен ракетни напад на полицијску станицу у Куманову, а 2015. године је дошло до напада на полицијску караулу у селу Гошнице, а убрзо затим и напада на припаднике полиције и активирања бомбе у Куманову.

шења независности 2008. године, НАТО је институционално и политички учвршћивао своју позицију, манифестујући се као својеврстан чувар „косовске државности”.²⁷ Иако се њени односи са НАТО постепено поправљају, ова чињеница несумњиво подразумева креирање неповољног безбедносног контекста по Републику Србију. Преемптивно позиционирање НАТО у овом смислу редуковало је простор за војни ангажман Европске уније, тако да су њени капацитети усмерени на цивилно деловање, у оквиру којег централно мјесто свакако заузима EULEX, инициран 2008. године као мисија посвећена успостављању владавине права и обезбеђењу подршке полицијским, правосудним и царинским органима. У складу са тренутним мандатом утврђеним одлуком Савета Европске уније,²⁸ EULEX реализује две врсте задатака – мониторинг рада правосудних органа, посебно у предметима који су, окончањем претходног мандата EULEX-а јуна 2018. године, пребачени у надлежност домаћег правосуђа, те оперативне задатке који подразумевају ограничено, резидуално оперативно помагање полицијским органима и тужилаштву у борби против организованог криминала, контроли масовних окупљања и потрази за несталим лицима, те развоју сарадње са другим полицијским агенцијама и организацијама. Мисија EULEX реализује се у оквирима Резолуције Савета безбедности ОУН 1244 и представља до сада највећу цивилну мисију покренуту у оквиру Заједничке безбедносне и одбрамбене политике Европске уније.

НЕКА АКТУЕЛНА БЕЗБЕДНОСНА ПИТАЊА У ОДНОСИМА ЕУ И ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

За потпуније разумевање импликација деловања Уније по безбедност региона, неопходно је осврнути се и на нека актуелна питања. Уз пандемију вируса корона, која представља глобалну безбедносну претњу *par excellence*, прилично индикативно је и питање масовних миграција са подручја Блиског и Средњег истока.

Пандемија вируса корона, уз катастрофалне здравствене и свеукупне друштвене последице, оголила је стварно стање ствари на међународној сцени, још једном верификујући исправност реалистичког промишљања међународних

27 Душан Н. Пророковић, „Улога НАТО у одржавању „државности” Косова и последице по безбедност Србије”, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2017 - VIII, стр. 105-118.

28 Council Decision (CFSP) 2020/792 of 11 June 2020 amending Joint action 2008/124/CFSP on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo (EULEX Kosovo), *Official Journal of the European Union* L 193, 17.6.2020, стр. 9-10.

односа и безбедности. Након опште неснађености кључних актера, посебно у првим фазама пандемије, уследила је њена инструментализација у сврху (гео)политичких обрачуна западних земаља на челу са САД, с једне, те Русије и Кине, с друге стране. Неки базични постулати трке у наоружању преко ноћи трансферисали су се у домен „трке за вакцинама”, осликавајући неке нове геополитичке контуре међународног поретка 21. вијека. Узимајући у обзир њену природу, ниво остварене интеграције, те вредности на којима почива, као што су солидарност и искрена или лојална сарадња, Европска унија је посебно исказала низ слабости које су се безбедносно неповољно одразиле и на Западни Балкан. Место солидарности заузели су индивидуализам и себичност у деловању држава чланица, а вредносни систем на којем почива Унија гурнут је у други план. Уз уважавање чињенице да су политике јавног здравства у надлежности држава чланица и да је у нарастајућој кризи тешко ефикасно координисати националне политике, чини се да је Унија ипак исказала неспособност у суочавању са изазовима пандемије и да се нашла у међупростору геополитичке интеракције САД с једне, те Кине и Русије, с друге стране. Другим речима, Унија у контексту пандемије није успела реализовати неке од својих базичних циљева из члана 2 лисабонског Уговора, али се ни наметнути као стабилизирајући фактор западнобалканског подручја које се на њу природно ослања, отварајући на тај начин простор за актере чији утицај у региону настоји обуздати.

Унија је сличне слабости исказала и у контексту миграционе кризе. Унутрашње поделе, наметање одлуке о дистрибутивним квотама у Савету, покретање поступака пред Судом правде и ослањање на, у Бриселу не баш омиљеног партнера, Турску у покушају амортизације мигрантског притиска на њене спољне границе, неке су од основних одредница деловања Уније по овом питању.²⁹ Земље Западног Балкана не само да су се нашле на мигрантској рути према западној Европи, већ је требало да послуже и као својеврсна „чекаоница” за мигранте након затварања спољних граница Уније. Иако су поједине западнобалканске земље имале другачији приступ овом питању, оно посебно долази до изражаја у контексту унутрашњих односа у БиХ. Мигрантска кретања у оваквом обиму и у оваквим околностима, уз хуманитарну, подразумевају и снажну безбедносну димензију, а један од базичних проблема односи се на немогућност утврђивања идентитета миграната који често не поседују одговарајуће личне исправе, одбијају комуникацију са надлежним органима или су спремни да дају само штуре и упитне личне податке. Преовлађујућа полна и старосна структура миграната, те посебно, подручје са којег долазе, ово питање чине безбедносно посебно осетљивим. У БиХ

29 Борис Тучић, *Основи политике интеграције и сарадње у области унутрашњих послова и правосуђа у Европској унији: правни и институционални оквир Простора слободе, безбједности и правде*, Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2020, стр. 149-154.

су се и по овом питању брзо формирала два супротстављена политичка пола – партије и актери са бошњачким предзнаком не само да су подржали боравак, већ и дугорочни останак миграната на територији оба ентитета, док су институције Републике Српске одбациле могућност успостављања мигрантских кампова на њеној територији, не ускраћујући при томе здравствену и сваку другу помоћ која је мигрантима у транзиту потребна. Два супротстављена става полазе од идентичних елемената, али њихово сагледавање почива на другачијим премисама. Док је за бошњачку политичку елиту исказана добродошлица својеврстан израз захвалности земљама порекла миграната за помоћ у периоду грађанског рата у БиХ, али и, полазећи од постојећих законских решења у материји стицања држављанства, залог за дугорочну редефиницију етничке структуре у БиХ и њено обликовање у политичком, етничком и верском смислу, за политичке представнике и институције Републике Српске ови елементи представљају кључне аргументе у процесу секуритизације мигрантског питања. Тренутна ситуација подразумева, међутим, да изрази добродошлице од стране бошњачких политичких представника нису у потпуности искрени, кампови за мигранте су лоцирани пре свега у северозападном делу БиХ, те у много мањој мери у околини Сарајева, а локалне заједнице у којима су кампови смештени препуштене су саме себи и спорадичној помоћи међународних организација, укључујући и Европску унију, док су безбедносни инциденти у којима учествују мигранти постали свакодневница средина у којима борава. Процес закључења споразума о реадмисији и, посебно, њихова имплементација реализују се веома споро, уз перманентне захтеве Европске уније да сви у БиХ преузму једнаку одговорност за мигранте, те искажу солидарност са Унијом при управљању мигрантском кризом,³⁰ заборављајући да је до интензификације мигрантског кретања са подручја Блиског истока дошло након „извоза демократије” у којем су, уз САД, учествовале и бројне западноевропске земље, да су изразе добродошлице и позиве мигрантима упућивали неки лидери западноевропских, а не западнобалканских земаља, да земље региона, оптерећене својим интерним али и међусобним проблемима и изазовима, не располажу ни организационим нити економским капацитетима за управљање мигрантским кретањима, те да су као крајње жељено одредиште миграната идентификоване развијене западноевропске, а не западнобалканске земље.

30 Selma Boračić – Mršo i Maja Žuvela, „Brisel poziva BiH na odgovornost zbog migranata”, 12/03/2021, *Radio Free Europe*, Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/brisel-poziva-na-odgovornost-zbog-migranata/31148023.html>, 24/03/2021.

ЗАКЉУЧАК

Европска унија својим деловањем на различите начине детерминише безбедносно стање на подручју Западног Балкана у готово свим његовим сегментима. Учинци таквог деловања, у околностима оптерећености Уније сада већ дуготрајном системском кризом и неуспевања да се на ефикасан начин суочи са властитим изазовима и проблемима, не могу се оценити као задовољавајући. Трансформативна моћ Уније, која би у коначници требало да доведе до трансформације западнобалканског безбедносног подкомплекса и његове интеграције у шири европски безбедносни оквир, манифестује низ слабости и недоречености, а како указује актуелни безбедносни контекст, земље региона су често упућене да подршку и помоћ у суочавању са безбедносним опасностима траже у интеракцији са „неевропским” актерима. Западнобалканско подручје, са својом специфичном безбедносном конфигурацијом и динамиком, захтева снажнију одговорност Европске уније, експлицитнију европску перспективу, те политике и инструменте који ће уважити његове проблеме и потребе. Унија и Западни Балкан међусобне односе треба да развијају не у оквирима добросуседских односа, већ на основама реалне и објективно заштићене европске перспективе западнобалканских земаља, која би подразумевала немогућност понављања искустава Северне Македоније чији је европски, али и „евроатлантски” пут условљаван испуњењем захтева идентитетског карактера који немају везе са прерогативима Процеса и *acquis*-ем, прво од стране Грчке, а потом и Бугарске. Такође, објективан приступ и ефикасније деловање Уније у правцу привлачења и стабилизације региона искључује постављање услова пред БиХ за одобравање статуса кандидата за чланство који дубоко задиру у њену уставну конфигурацију и који подразумевају одрицање ентитета од њихових кључних надлежности, посебно у области правосуђа, а што је унапред осуђено на неуспех. Уколико се узму у обзир, случајни или намерни, промашаји приступа Европске уније према региону и његовом безбедносном статусу, природно је да се неке западнобалканске земље окрећу интензивној сарадњи са актерима изван европског безбедносног оквира.

БиХ представља подручје на којем Унија показује највише слабости и контрадикторности у свом деловању. Уз номинално исказану подршку њеном европском путу, Унија је истовремено и „ментор” одређених структура и процеса који *a priori* онемогућавају успешно кретање БиХ на том путу. У целокупном постдејстонском периоду, Унија је ретко успевала да идентификује одговарајући приступ сложеној уставно-правној, политичкој и друштвеној структури у БиХ, занемарујући неке од фундаменталних елемената на којима она почива и тиме директно доприносећи секуритизацији, али и неуспеху интеграционог процеса.

ЛИТЕРАТУРА

Атлагић Синиша, „Велика игра у „дворишту” Запада: спољна политика Русије на Балкану”, у зборнику апстраката са научне конференције: *Западни Балкан као „остатак” уједињене Европе: свачија и ничија земља*, (уредио: др Срђан Т. Кораћ), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, стр. 32 – 34.

Вучић Сандра и Миленковић Милош, „Македонија: фактор стабилности или нестабилности у регионалном подкомплексу Западни Балкан?”, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 3 – 4, 2014, стр. 423 – 442.

Пророковић Н. Душан, „Улога НАТО у одржавању „државности” Косова и последице по безбедност Србије”, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2017 - VIII, стр. 105 – 118.

Рељић Душан, *Русија и Западни Балкан*, Немачки институт за међународну политику и безбедност, Берлин, 2009.

Резолуција Народне скупштине Републике Српске о заштити уставног поретка и војној неутралности, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 111/17.

Тучић Борис, *Основи политике интеграције и сарадње у области унутрашњих послова и правосуђа у Европској унији: правни и институционални оквир Простора слободе, безбједности и правде*, Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2020, стр. 149 – 154.

Buzan Bary and Weaver, Ole, *Regions and Powers: the structure of international security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Boračić–Mršo Selma i Žuvela Maja, „Brisel poziva BiH na odgovornost zbog migranata”, *Radio Free Europe*, Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/brisel-poziva-na-odgovornost-zbog-migranata/31148023.html>, 21/03/2021.

Cologne Summit, *Conclusions of the Presidency, 3 - 4 June 1999*, Интернет: https://www.europarl.europa.eu/summits/kol1_en.htm, 22/03/2021.

Council Decision (CFSP) 2020/792 of 11 June 2020 amending Joint action 2008/124/CFSP on the European Union Rule of Law Mission in Kosovo (EULEX Kosovo), *Official Journal of the European Union L 193*, 17/06/2020, p. 9-10.

European Commission, *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Stabilisation and Association Process for the countries of SE Europe, COM(1999)235final*, 26 May 1999, Интернет: <http://aei.pitt.edu/3571/1/3571.pdf>, 22/03/2021.

European Commission, *Communication from the Commission to the Council, European Parliament, Economic and Social Committee and the Committee of the Regions:*

2020 *Communication on EU Enlargement Policy, COM(2020) 660 final, Brussels*, Интернет: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20201006-communication-on-eu-enlargement-policy_en.pdf, 29/03/2021.

EUFOR – *Operation “Althea”*, Интернет: <https://www.euforbih.org/index.php/about-eufor/background>, 29/03/2021.

European Court of Human Rights, *Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*, Grand Chamber, Strasbourg, Judgement of 22 December 2009, Интернет: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:\[%22001-96491%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:[%22001-96491%22%7D)}, 17/03/2021.

EU – Western Balkans Summit, *Sofia Declaration on the Green Agenda of the Western Balkans*, Sofia, 10 November 2018, Интернет: <https://berlinprocess.info/wp-content/uploads/2021/02/Leaders-Declaration-on-the-Green-Agenda-for-the-WB.pdf>, 25/03/2021.

HINA, „Plenković primio Izetbegovića i Čovića, naglasio značaj jednakopravnosti naroda”, *NI*, Интернет: <https://hr.n1info.com/vijesti/a558549-plenkovic-primio-izetbegovica-i-covica-naglasio-vaznost-jednakopravnosti-naroda/>, 24/03/2021.

Kovačević, Maja, „Ograničenje transformativne moći Evropske unije i Zapadni Balkan”, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1/2019, str. 26 - 49.

Marina Maksimović „Paket nedovoljan za preokret na Zapadnom Balkanu”, *Deutsche Welle*, 07/10/2020, Интернет: <https://www.dw.com/bs/paket-nedovoljan-za-preokret-na-zapadnom-balkanu/a-551891882>, 24/03/2021.

Regional Cooperation Council, *Western Balkans: Report on the preparation of post – 2020 strategy*, RCC, Sarajevo, July 2020.

UN Security Council, *Resolution 1551(2004) on the status of SFOR in Bosnia and Herzegovina*, 9 July 2004, Интернет: <https://digitallibrary.un.org/record/525720?ln=en>, 27/03/2021.

UN Security Council, *Resolution 1575(2004) on the establishment of EUFOR in Bosnia and Herzegovina*, 22 November 2004, Интернет: [https://undocs.org/en/S/RES/1575\(2004\)](https://undocs.org/en/S/RES/1575(2004)), 27/03/2021.

Zagreb Summit Final Declaration, 24 November 2000, Интернет: <https://www.esi-web.org/pdf/bridges/bosnia/ZagrebSummit24Nov2000.pdf>, 22/03/2021.

*Boris Tučić*³¹

EU AND THE SECURITY OF WESTERN BALKANS REGION: BRIEF REVIEW ON BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

In order to better understand the specifics of the Western Balkans as a security sub complex, the paper discusses the general contribution of EU policies and instruments towards the region and its individual countries, with special reference to BiH. Within the realistic understanding of international relations and security, and relying on the theoretical and methodological apparatus of the science of international relations, understanding the implications of the Union's activities in this context, identifying the Western Balkans as a specific regional security sub complex, is realized through three analytical levels: The Stabilization and Association Process (SAP) as a general framework for the development of mutual relations, but also the gradual integration of the region into the wider European security complex, the level of engagement that the Union achieves outside enlargement policy, as well as the level of current security issues that reflect relations between the organization and Western Balkan countries. Based on the conducted analysis, the general conclusion is that the Union's policy towards the region in terms of security suffers from a number of weaknesses. Some are directly related to the systemic crisis in which the Union has been for years and the decline of its transformative power, while others are a reflection of misunderstanding and maladaptation of the Union's instruments in relation to the specifics and complexity of the Western Balkans.

Keywords: security, European Union, Western Balkans, Stabilization and Association Process, Common Security and Defense Policy, civilian and military missions, security sub complex, transformative power.

31 Doc Dr. Boris Tučić, Faculty of Security Science, University of Banja Luka, BiH, email: boris.tucic@fbn.unibl.org.

Рајко Петровић

Институт за европске студије, Београд

ГЕОСТРАТЕШКИ ЗНАЧАЈ БРЧКО ДИСТРИКТА

Сажетак

Предмет истраживања у овом раду је геостратешки значај Брчко дистрикта. Током ратних збивања (1992–1995) Војска Републике Српске контролисала је узак коридор на том простору који је повезивао Републику Српску Крајину и Републику Српску са Савезном Републиком Југославијом. По Дејтонском споразуму 48% територије предратне општине Брчко припало је Републици Српској (укључујући и град), док је 52% припало Федерацији Босне и Херцеговине. Од 2000. године, након арбитражне одлуке, Брчко дистрикт је постао посебна територијална јединица у саставу Босне и Херцеговине, односно кондоминијум који истовремено припада и Федерацији Босне и Херцеговине и Републици Српској, али са властитим институцијама. Циљ рада је да укаже на изузетан геостратешки значај Брчко дистрикта за српске националне интересе, али и за интересе Бошњака и Хрвата. Резултати истраживања показују да, захваљујући чињеници да је на том простору Република Српска „пресечена” на два дела, да је реч о простору који се налази између Семберије, Посавине и Мајевице, који има сложену етничку структуру, те који је под значајним утицајем међународног фактора оличеног у фигури супервизора, питање будућности статуса Брчко дистрикта представља важно политичко и безбедносно питање за интересе званичног Београда и Бања Луке. У теоријском смислу користећемо се научном грађом из области политикологије, геостратегије и безбедности, а у методолошком смислу методом студије случаја, историјском методом и методом компаративне анализе.

Кључне речи: Брчко дистрикт, коридор, Република Српска, Република Србија, Дејтонски споразум, арбитража, супервизор.

УВОД

Савремена Босна и Херцеговина је једна од држава са најкомплекснијим унутрашњим уређењем на свету. Поред два ентитета, састоји се и од Брчко дистрикта, који је у формалном смислу кондоминијум на који право полажу оба ентитета, али је у пракси посебна територијална јединица која обухвата територију предратне општине Брчко и има засебну законодавну и извршну власт. Чињеница да је реч о простору који је током рата имао изузетан геостратешки значај због повезивања западних српских територија са матичном државом даје му на тежини у пракси и релевантности у домаћим истраживањима и 25 година након завршетка рата. Са друге стране, важан је и за бошњачку политичку елиту, с обзиром на то да је реч не само о месту раздвајања Републике Српске на два дела, већ и о највећој луци на Сави и простору који повезује Посавски кантон са остатком Федерације Босне и Херцеговине. Чињеница да у Брчко дистрикту живи и значајан број Хрвата, те да се он наслања на границу са Хрватском указује на безбедносни значај посматраног простора и за ту земљу. Присуство међународног фактора кроз институцију тзв. супервизора додатно компликује политичке и безбедносне односе у ионако етнички и институционално комплексном простору какав је овај.

Брчко дистрикт смештен је у Босанској Посавини на североистоку Босне и Херцеговине. Захваљујући пловној реци Сави и плодном земљишту, као и чињеници да представља раскрсницу између различитих географских целина, овај простор је био насељен још у старом веку. Брчански крај је кроз историју доживео судбину Балканског полуострва у малом. Био је под влашћу српских владара у средњем веку (Кнежевина Србија, Сремска краљевина Стефана Драгутина Немањића и Краљевина Босна), да би касније пао под османску власт. Током владавине Османлија овај крај је припадао Босанском пашалуку (Зворнички санџак), а једина институција на коју су се локални Срби могли ослонити у заштити сопственог идентитета, вере и обичаја била је Пећка патријаршија која је имала црквену јурисдикцију над тим простором. Врло кратко је био под хабзбуршком влашћу у 18. веку (1718–1739), да би све до Берлинског конгреса 1878. године овим просторима владале Османлије. Брчко и околина су претпрели велики утицај током аустроугарске управе над Кондоминијумом Босна и Херцеговина (1878–1918), када је Брчко постало важан административни и саобраћајни центар и доживело културни и економски процват. У то време, градску администрацију је махом чинио хрватски (римокатолички) живаљ, а сам град је још тада био етнички шаренолик. Тако је у овом граду 1879. године живело 1 843 муслимана (63,52%), 919 Срба/право-

славаца (31,67%) и 93 Хрвата/римокатолика (3,20%).¹ До 1910. године процентуални удео Хрвата у граду се значајно увећава (21%) на рачун муслимана (48%) и Срба (27%).² За време Првог светског рата Аустроугарска је починила велике злочине над Србима у Посавини, укључујући и брчански крај. У оквиру Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије, Брчко је било део најпре покрајине Босне и Херцеговине, затим Тузланске области, Дринске Бановине и на крају Бановине Хрватске. Од 1941. до 1944. године Брчко и околина су били у саставу тзв. Независне Државе Хрватске, када је над српским становништвом на том простору почињен геноцид.³ У време социјалистичке Југославије дефинисана је данашња територија Брчко дистрикта, јер је реч о територији предратне општине Брчко (површине 493,60 km²).

УЛОГА И ЗНАЧАЈ БРЧКОГ И ОКОЛИНЕ У РАТНИМ ЗБИВАЊИМА И ТОКОМ ПРЕГОВОРА У ДЕЈТОНУ

Брчко је један од градова који је претрпео највећа страдања и материјална разарања током грађанског рата у Босни и Херцеговини (1992–1995). Томе су допринела два основна фактора. Прво, предратна општина Брчко је била етнички мешовита средина. Она је по попису из 1991. године имала 87 627 становника, где су са 44,1% релативна већина били Бошњаци⁴ (38 617), Хрвата је било 25,4% (22 252), а Срба 20,7% (18 128). Уз то треба додати и значајан удео осталих од 9,8% (8 630). У самом граду (укупно 41 406 становника) Бошњаци су били апсолутна већина са 55,5% (22 994), Срба је било 19,9% (8 253), а Хрвата 7% (2 894). Удео осталих у градском становништву је био чак 17,5% (7 265).⁵ Сеоска насеља су, међутим, била стриктно подељена по етничким шавовима, где је у сваком селу неки народ чинио апсолутну већину. Срби су насељавали села на источном појасу према бијељинској општини (Брезово Поље, Попово Поље, Ражљево, Трњаци, Слијепчевићи, Сандићи, Крбета, Бузекара, Гредице, Брезик, Поточари, Станови и Дубравице Горње). Уз то, били су већина и у селима која су била окружена муслиманским и/или хрватским селима (Вучиловац, Грбавица, Буковац, Буквик Горњи, Буквик Доњи, Лукавац, Вујичић и Гајеви).⁶ Бошњаци су

1 Salih Kulenović, Izet Ibreljić, „Etničke i kulturno-religijske strukture stanovništva Brčkog i okoline do agresije na R BiH 1992”, Naučni kolokvij: *Brčko između afirmacije i negacije deklaracije o ljudskim pravima*, Tuzla, 1998, стр. 101.

2 Исто, стр. 102.

3 Dragoslav Stranjaković, *Najveći zločini sadašnjice: Patnje i stradanje srpskog naroda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941-1945*, Dečije novine, Gornji Milanovac, 1991, стр. 207.

4 Тада су се изјашњавали као Муслимани по националности.

5 Popis 2013, *Statistika.ba*, Интернет: <http://www.statistika.ba/?show=12&id=30163>, 15/02/2021.

6 Исто.

поред веће енклаве Брезово Поље Село на истоку насељавали централни појас општине који се простирао од самог града на северу до територије већински бошњачке општине Сребреник на југу (села Брод, Омербеговача, Брка, Паланка, Ограђеновац, Чанде, Чосета, Горњи Рахић, Рашљани, Маоча и Исламовац), те села Репино Брдо и Шаторовићи⁷ која су се наслањала на већински бошњачку општину Челић.⁸ Хрвати су били доминантно рурално становништво и насељавали су велики број села која су површински заузимала значајан део општине Брчко. Обухватили су два хомогена, али неповезана простора. Већи део је ишао од југа општине све до већински хрватске општине Орашје на северу са којом је имао везу са Хрватском (села Бијела, Скакава Доња, Скакава Горња, Дубраве, Витановићи Горњи, Витановићи Доњи, Уловићи, Доњи Рахић, Улице, Вукшић Горњи, Ланишта, Вукшић Доњи, Марковић Поље, Горице и Крепшић). Мањи део се простирао од југа општине до самог града, окружен бошњачким селима на западу и српским на истоку (села Штрепци, Горњи Зовик, Доњи Зовик, Боће, Бодериште, Дубравице Доње и Чађавац).⁹ Стога не чуди да су Брчко звали „Босна и Херцеговина у малом”, јер је у смислу етничке дистрибуције становништва заслуживало епитет „тигрове коже”. Друго, Брчко је имало изузетан стратешки значај за све зараћене стране. За Хрвате је то био важан део Посавине према којој су гајили претензије, али и једина могућност да се повежу са већински хрватским срединама у тузланском крају.¹⁰ За Бошњаке Брчко је било важно због изласка на Саву (Брчко је једина речна лука у БиХ), као и због територијалног прекида између западног и источног дела Републике Српске, односно Босанске Крајине и Семберије, те њихове даље везе са Србијом. То је било јако важно и за Хрвате, с обзиром да је Брчко био незаобилазан део територијалне везе Републике Српске Крајине са Србијом. Највећи мотив за овладавање простором Брчког имали су Срби из управо наведених разлога. Године 1991. око 250 000 Срба је живело у западним деловима Републике Српске Крајине и око 700 000 у Босанској Крајини. Дакле, територија Брчког је за српску страну била једини начин да се скоро милион Срба повеже са источним делом Републике Српске и матицом Србијом, што говори о њеној ванредној важности.

Пре почетка рата 1991. године у Брчком су формиран локални одбори националних политичких партија – најпре Странке демократске акције (СДА), потом Хрватске демократске заједнице (ХДЗ) и тек на крају Српске демократске странке

7 Исто.

8 Општина Челић је настала почетком рата издвајањем већински муслиманског западног дела општине Лопаре.

9 Popis 2013, *Statistika.ba*, 2013, нав. дело.

10 Године 1991. Хрвата је у општини Тузла било нешто више од 20 000, где је већина насељавала села у северном делу општине.

(СДС). Муслиманско и хрватско становништво се још пре рата почело наоружавати и припремати за сукобе, посебно у сеоским брчанским срединама. Поучени искуством из Босанског Брода, у који су преко моста на Сави из Славонског Брода прешли припадници регуларне хрватске војске и паравојне јединице, где су те јединице почеле да врше убиства и отмице локалних Срба, српске снаге су 30. априла 1992. године срушиле мост на Сави између Брчког и Гуње.¹¹ Српске снаге већ 1. маја заузимају све виталне објекте у Брчком и успостављају пуну контролу над самим градом. Рат у Брчком је, међутим, тек тада почео. Операцијом „Коридор 92” која је довршена крајем јуна 1992. године ослобођене су и повезане са слободном шамачком и брчанском територијом општине Дервента, Брод, Оцак и Модрича. Узак градски простор у Брчком (дужине око 4 km највише током ратишта) био је „најслабија карика” која је спајала два дела Републике Српске. У међувремену се српска страна терети за отварање логора „Лука” у који су смештани Хрвати и Муслимани¹², док су муслиманске и хрватске снаге деловале удружено на брчанским територијама под њиховом контролом, где су отвориле укупно 21 логор за српски живаљ (Босанска Бијела, Горњи Рахић, Зовик, Маоча, Боће итд.), кроз које је прошло бар 1 000 Срба.¹³ Повучена је линија раздвајања српских и хрватско–муслиманских страна на око 10 km јужно од реке Саве у правцу Бодериште–Боће–Брка, где је потез Бодериште–Боће био простор најжешћих сукоба током рата, због чега је хрватско–муслиманска страна хрватско село Бодериште називала „мали Вуковар”. Тзв. Армија Босне и Херцеговине и Хрватско вијеће одбране (ХВО) током целог рата су деловале здружено, најпре кроз 108. бригаду ХВО (седиште у Горњем Рахићу), а потом се из ње издваја муслиманска 108. моторизована бригада, касније преименована у 215. витешку моторизовану бригаду. Значајне снаге Војске Републике Српске (ВРС) биле су ангажоване на заштити Брчког и околине – 1. 2. и 3. семберска бригада, 1. 2. и 3. посавска бригада, 5. козарска бригада, 6. санска бригада и 16. моторизована крајишка бригада. Колико је простор Брчког био значајан за српску страну током рата сведочи и изјава Радослава Брђанина, председника кризног штаба Аутономне регије Крајина током 40. седнице Народне скупштине Републике Српске (одржана 10. и 11. маја 1994. године у Брчком) у којој је рекао да „једноставно око Брчког нема погодбе, без Брчког нема Републике Српске нити Републике Српске Крајине. Ми морамо рећи

11 „За рушење Savskog mosta u Brčkom 30. aprila 1992. još niko nije odgovarao”, 30/04/2020, RTV TK, Интернет: <https://rtvtk.ba/za-rusenje-savskog-mosta-u-brckom-jos-niko-nije-odgovarao/>, 16/2/2021

12 Dževad Sabljaković, „Hag: Za logor Luka svi čuli, ali niko nije znao”, 05/03/2013, Deutsche Welle, Интернет: <https://www.dw.com/bs/hag-za-logor-luka-svi-čuli-ali-niko-nije-znao/a-16647898>, 16/2/2021.

13 „Genocid nad Srbima na području Bosanske Posavine (Brčko, Orašje, Ožak i Bosanski Brod) 1992. i 1993. godine”, *Komitet za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava*, Beograd, 1997.

свијету да ми нисмо ратнички расположени, али свијет мора знати сљедеће: да све иједан Србин мора постати камиказа у одбрани Брчког”.¹⁴

У преговорима у Дејтону око завршетка рата на простору Босне и Херцеговине новембра 1995. године статус Брчког је било једно од најважнијих, али и најпроблематичнијих питања. Начелно, Дејтонским мировним споразумом је Републици Српској припало 48% територије предратне општине Брчко (укључујући и сам град), док је Федерацији Босне и Херцеговине припало 52%. Дугорочни статус Брчког је, међутим, остао последња тачка спорења између три стране у преговорима. Алија Изетбеговић се током преговора позивао на план Контакт групе из 1994. године, којим је било предвиђено да град припадне Бошњацима, а да српски коридор буде сужен на пролаз од 30 метара испод железничког моста. Према сведочењу Ричарда Холбрука (*Richard Holbrooke*), Изетбеговић је хтео Брчко по сваку цену и био је спреман да због њега прекине преговоре. Након што су Слободан Милошевић и Фрањо Туђман прихватили арбитражу, Изетбеговић је коначно пристао на арбитражу рекавши „Ово није праведан мир, али мом народу је потребан мир”.¹⁵ Договорено је да коначни статус Брчког реши трочлана арбитражна комисија, са задатком да повуче међуентитетску линију разграничења на том простору.¹⁶ Арбитража се одужила све до 1999. године, када је постало јасно да ће бити створен посебан дистрикт, односно нека врста „трећег ентитета” на простору општине Брчко. Против таквог плана је био тадашњи премијер Републике Српске Милорад Додик, сматрајући да би издвајање Брчког из Српске тешко ко од српских политичара могао да преживи, због чега је тражио да Брчко припадне том ентитету уз петогодишњу међународну супервизију.¹⁷ Годину дана касније, 8. марта 2000. године, након коначне одлуке међународне арбитраже за Брчко (донета 5. марта 1999) проглашен је Брчко дистрикт на територији целе општине. Тиме је Република Српска пресечена на два дела, одузет јој је град Брчко са околином и нарушена је основна структура Дејтонског споразума (два ентитета у територијалној размери 49–51%). Република Српска никада није признала одлуку међународне арбитраже, а свог члана арбитражне комисије Витомира Поповића повукла је још 1997. године, па су о судбини града одлучивали Хазим Садиковић, представник ФБиХ и амерички адвокат Робертс Овен (*Roberts Owen*). И српска и бошњачка страна биле су спремне да, уколико је потребно, питање статуса Брчког

14 Robert J. Donia, „Skupština Republike Srpske. 1992-95. Bitni momenti i odlomci”, *Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju*, Hag, 2003, 0215-2509.

15 „Sjećanje na Dejton: Kako su tekli pregovori za Sarajevo i Brčko”, 21/11/2017, *Patria*, Интернет: <https://nap.ba/news/40717>, 17/02/2021.

16 Александар Логос, *Историја Срба 1*, Допуна 4, Београд, АТЦ, 2019, стр. 260.

17 Radenko Udovičić, „Status Brčkog – plućna krila”, 06/02/1999, *Vreme*, Интернет: https://www.vreme.com/arhiva_html/433/9.html, 17/02/2021.

реше војним путем, о чему сведоче тадашње изјаве генерала Војске Републике Српске и генерала федералне армије Пере Чолића и Расима Делића.¹⁸ Међународна заједница, односно њен западни део сматрао је да би преседан направљен у случају Брчког могао бити преседан и за целу БиХ у случају да у њој превагу однесу интегративне снаге, које би на тај начин могле да изврше реинтеграцију осталих оштина подељених између ФБиХ и Републике Српске.¹⁹

УСТАВНОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ БРЧКО ДИСТРИКТА

Уставноправни положај Брчко дистрикта дефинисан је његовим Статутом, који је настао на основу поменуте међународне арбитраже. Брчко се у Дејтонском мировном споразуму помиње у члану 5. анекса 2. Анекс 4. споразума, који је заправо Устав Босне и Херцеговине, у члану 1. став 2. препознаје само ентитете као саставне делове Босне и Херцеговине.²⁰ Парламентарна скупштина БиХ је тек 2009. године усвојила амандман 1 на Устав БиХ којим је дефинисано место Брчког у уставним структурама државе. Тако је Брчко и путем Устава БиХ препознато као Брчко дистрикт који је засебна административна јединица под суверенитетом БиХ. За пресуђивање у евентуалним споровима између дистрикта и државе, односно дистрикта и ентитета, надлежан је Уставни суд БиХ.²¹ Брчко дистрикт има једну специфичну институцију, а то је институција супервизора за Брчко (правилно је и само супервизор), који је заменик високог представника у БиХ са канцеларијом у Брчком (почела са радом 14. фебруара 1997), а чији задаци су да надгледа примену Дејтонског споразума на територији Брчког и јачање локалних демократских институција на њој. Супервизор се релативно лако наметнуо као важна политичка фигура у дистрикту која је значајно обликовала његов политички живот. Тако је институција супервизора сарађивала са СФОР-ом, организовала повратак расељених и избеглих лица, била гарант слободних локалних избора, доносила прописе и уредбе везане за побољшање квалитета демократије и мултиетничности у Брчком.²² Иако је супервизор Родерик Мур (*Roderick Moore*) 2012. године суспендовао своје функције и затворио канцеларију у Брчком, ова инсти-

18 Jovan Janjić, Željko Cvijanović, „Glavu dajem, Brčko ne dajem”, 03/01/1997, *NIN*, Интернет: <http://www.nin.co.rs/arhiva/2402/5.html>, 18/2/2021.

19 Kristofer Benet, „Brčko posrepano na dva dela”, 10/11/2005, *IWPR Balkans*, Интернет: <https://iwpr.net/sr/global-voices/brcko-posrepano-na-dva-0>, 18/02/2021.

20 „Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, *Vazduhoplovna baza Rajt-Paterson, Dejton*, 1995.

21 Kasim Trnka, „Specifičnosti ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine”, *Revus*, Klub Revus i GV Založba, Ljubljana, broj 11/2019, str. 45–71.

22 Sesar Kampoj Paček, „Distrikt Brčko: neizvesna sudbina”, *Balkanija*, Ambasada Španije u Beogradu, Beograd, broj 3/2012, str. 78–102.

туција ни до данас није угашена и актуелни супервизор Мајкл Сканлан (*Michael Scanlan*) и даље има значајна овлашћења везана за функционисање дистрикта и повремено га обилази. Можемо рећи да је стари модел супервизије међународне заједнице у Брчком само замрзнут, али не и окончан.²³

Према пречишћеном тексту Статута Брчко дистрикта Босне и Херцеговине Брчко дистрикт представља јединствену административну јединицу локалне самоуправе, а која се налази под суверенитетом Босне и Херцеговине. Оба ентитета су делегирала своја управна овлашћења на тој територији локалним властима у дистрикту. Устав БиХ и њени закони примењују се у дистрикту баш као и у оба ентитета. Дистрикт као заставу и грб користи заставу и грб Босне и Херцеговине. Српски, хрватски и босански језик су у равноправној употреби за све службене сврхе, као и латинично и ћирилично писмо. На територији дистрикта дозвољено је једино присуство Оружаних снага БиХ и међународних и других оружаних снага у складу са споразумима које је у том домену потписала БиХ. Јавни органи власти дистрикта имају широк низ надлежности: привреду, финансије, јавну имовину, јавне услуге, образовање, културу, заштиту животне средине, здравствену заштиту, социјалну заштиту, правосуђе и полицију, урбанизам, просторно планирање и стамбену политику. Дистрикт има могућност да закључује споразуме о сарадњи са оба ентитета, а ентитети могу, уз сагласност са дистриктом, да на његовој територији оснују и руководе својим канцеларијама. Сви становници дистрикта су аутоматски држављани БиХ и имају право да изаберу и промене своје ентитетско држављанство.²⁴ Власт дистрикта подељена је на законодавну (Скупштина дистрикта), извршну (Влада дистрикта) и судску (Основни суд и Апелациони суд). Скупштина дистрикта одређује општу политику дистрикта и састоји се од 31 заступника. Зарад спречавања прегласавања, поред тропетинске већине која је потребна за усвајање неке одлуке, неопходни су и гласови најмање једне трећине заступника сваког од конститутивних народа. Владу дистрикта чине градоначелник, заменик градоначелника, главни координатор владе и шефови одељења. Градоначелника бира Скупштина дистрикта, а не грађани директно на изборима. Полиција дистрикта, на чијем челу је шеф полиције, задужена је за одржавање сигурне и безбедне средине за све грађане. Полицијске снаге ентитета немају законска овлашћења у дистрикту.²⁵

23 Gordana Sandić–Hadžihasanović, „Odluka supervizora za Distrikt Brčko kompromisna”, 24/05/ 2012, *Radio Slobodna Evropa*, Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/odluka-supervizora-za-distrikt-brcko-kompromisna/24592031.html>, 19/02/2021.

24 „Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine”, Skupština Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, br. 02-02-36/10.

25 Исто.

ЕТНИЧКИ САСТАВ БРЧКО ДИСТРИКТА ДАНАС

Последњи званични попис становништва у Брчко дистрикту спроведен је 2013. године. Реч је о првом попису становништва након предратне 1991. године. Најпре треба напоменути да је овај попис од самог почетка имао снажну политичку конотацију, посебно када је реч о бошњачким и хрватским политичким снагама, које су за циљ имале да што је више могуће повећају број сопственог становништва како у самом граду, тако и у дистрикту. Република Српска због тога није ни признала званичне резултате пописа (на целој територији БиХ, не само у дистрикту). Према овом попису, на територији Брчко дистрикта живи укупно 83.516 становника, што је за 4.111 становника мање у односу на 1991. годину. Бошњака је 35 381 (42,4%), Срба 28 884 (34,6%), а Хрвата 17 252 (20,7%). Највећи пад у односу на предратни попис забележили су Хрвати (4,7% мање, односно пад од 5.000 становника), Бошњака је мање за 1,7% (пад од 3 236 становника), док су Срби забележили значајан пораст – више их је за 13,9%, односно за чак 10 756 становника.²⁶ То је лако објашњиво, с обзиром да је политика ратне и поратне владајуће Српске демократске странке била да се српске избеглице из градова који су припали ФБиХ насељавају у Брчком. Осталих је на нивоу дистрикта 1.999, односно 2,4%. Када је реч о самом граду, Срба је по попису из 2013. највише (48,7%, односно 19.420), затим следе Бошњаци (43,8%, односно 17 489), а најмање је Хрвата (3,7%, односно 1 457). Град укупно има 39.893, што је за 1 513 мање у односу на 1991. годину. Број Срба је знатно повећан – за 11.167 становника, односно за 28,8% више него 1991. године. Бошњака је мање за 5 505, а када се томе дода чињеница да се у Брчко доселио велики број Срба, постаје јаснији њихов пад од 11,7% у односу на предратни попис. Хрвата је скоро дупло мање и пали су за 3,3%. Осталих је у самом граду 1.527 и махом је реч о ромској популацији.²⁷ Једине две значајније измене етничке структуре у сеоским срединама су се десиле у Горицама и Крепшићу. Реч је о два села која се налазе уз реку Саву на правцу Брчко–Шамац, где су Хрвати били већина 1991. године, а сада су већина Срби. С обзиром да су се налазила на већ поменутом коридору током рата, ова села су била стратешки важна за српску страну, па је хрватско становништво због ратних разарања било принуђено да напусти тај простор. Данас Срби чине 61,6% становника у Горицама, а у Крепшићу 63,1%, али их свеукупно у оба села нема више од 900.²⁸

²⁶ Popis 2013, *Statistika.ba*, нав. дело.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

Процене релевантних стручњака када је реч о демографским трендовима у Брчко дистрикту одуарају од онога што је у најмању руку сумњиви попис 2013. године показао. Тако, судећи по истраживању Горана В. Николића, економисте и одличног познаваоца демографије дистрикта и БиХ уопште, из 2010. године Срби представљају релативну већину у дистрикту (45–47%), затим следе Бошњаци (42–43%), те Хрвати (10–12%). Судећи по његовом истраживању, период од 1999. до 2010. године карактерише тренд пораста удела Бошњака у укупном броју становника дистрикта, те тренд пада учешћа Срба, али се ради о релативно малим бројкама. Са таквим константним трендовима било би потребно неколико деценија да се измени релативна већина у дистрикту у корист Бошњака.²⁹ У истом истраживању је, када је реч о самом граду, процењено да Срба има 55–56%, Бошњака 41–42%, а Хрвата, Рома и осталих 3–4%.³⁰ Вероватно најбољи показатељ реалног стања на терену јесу резултати локалних, односно општинских избора претходних година, како на територији града, тако и на територији дистрикта у целини. Узевши у обзир да је удео становништва испод 18 година приближан у сва три народа, као и чињеницу да људи гласају за своје националне странке (изузети су занемарљиви) и да увек излазе у изнадполовичном броју, на основу резултата општинских избора 2018, локалних избора 2020. године и теренских истраживања, направили смо процену удела три конститутивна народа у дистрикту и граду Брчком. Резултати истраживања које смо спровели ближи су општем закључку истраживања Горана В. Николића неголи попису из 2013. године. Резултати су приказани у табелама испод.

Табела 1. Процентуални удео конститутивних народа у БиХ у укупном броју становника у Брчко дистрикту

	Срби	Бошњаци	Хрвати	Роми и остали
Брчко дистрикт	45,97%	41,91%	8,73%	3,39%

Табела 2. Процентуални удео конститутивних народа у БиХ у укупном броју становника у граду Брчком

	Срби	Бошњаци	Хрвати	Роми и остали
Град Брчко	53,43%	41,48%	2,19%	2,90%

Извор: Аутор

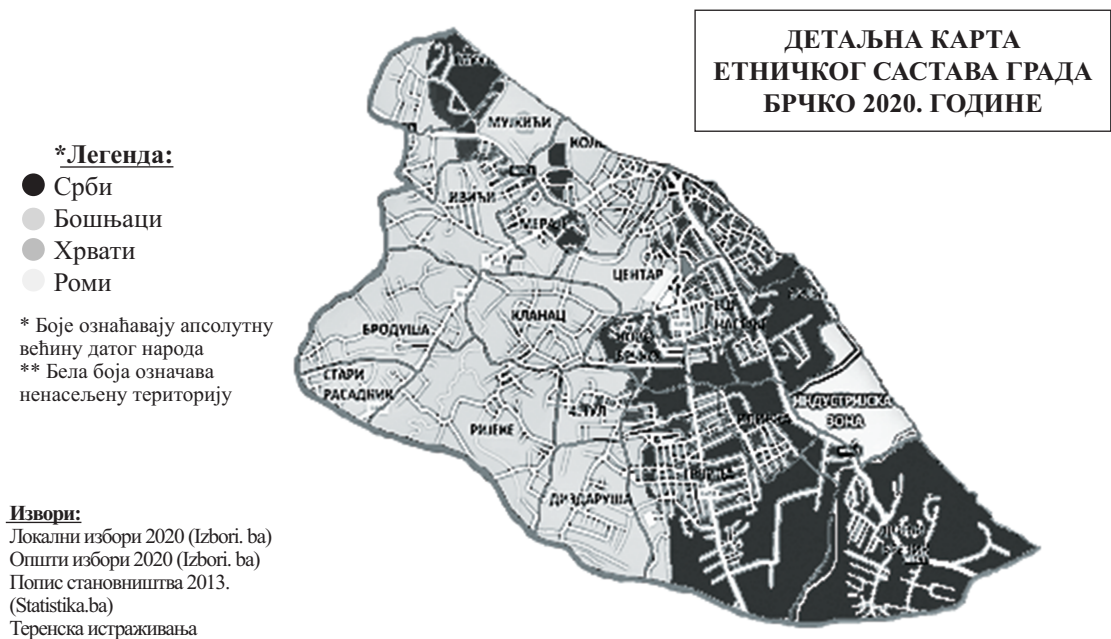
²⁹ Горан В. Николић, „Национална структура Дистрикта Брчко 2010”, 23/10/2010, *Нова српска политичка мисао*, Интернет: <http://www.nspm.rs/sudbina-dejtonske-bih-i-republika-srpska/nacionalna-struktura-distrikta-brcko-2010.html>, 20/02/2021.

³⁰ Исто.

Слика 1. Етничка карта Брчко дистрикта 2020. године

Слика 2. Етничка карта града Брчког 2020. године

Извор: Аутор

На основу добијених резултата за потребе овог истраживања израдили смо етничке карте Брчко дистрикта и самог града Брчког, како бисмо што сликовитије приказали етнички распоред на том простору.

Резултати истраживања нам показују неколико важних ствари. Прво, Срби су апсолутна већина у граду Брчком и релативна већина у дистрикту. Етнички састав сеоских насеља није битније измењен, сем поменуте Горице (апсолутно већинске српске Плазуље су се одвојиле као посебна месна заједница, па је процена да су сада у Горицама Хрвати већина, иако прилично малобројни), Крепшића и Брезовог Поља (за разлику од пописа, где су Бошњаци апсолутна већина у овом селу, истраживање је показало да су Срби у том месту релативна већина). Посебно је важна етничка структура самог града приказана на карти. Треба напоменути да је ово први озбиљнији покушај да се прецизно мапира град Брчко по етничкој дистрибуцији становништва од 1991. до данас. Општи утисак је да центар и источни део града припада Србима, а западни и јужни део Бошњацима. Срби су већина у Доњем Брезнику, Илићки, Грчици, Новом Брчком, Еш насељу, Бијељинској цести, Српској Вароши и Брчко–Центру. Бошњаци су већина у Диздаруши, 4. Јулу, Ријекама, Старом Расаднику, Бродуши, Ивицима, Мерајама, Колобари, Мујкићима и Глухаковцу. Бошњаци имају значајан удео у Новом Брчком и Брчко–Центру, док Срби имају у 4. Јулу, Ивицима, Мујкићима и Глухаковцу. Као што се на етничкој карти града јасно види, не постоји континуитет етнички српских територија, односно, тренутно је „прекинут” некадашњи „Коридор живота”. Хрвати нису већина, нити значајнија мањина ни у једном брчанском градском насељу.

ГЕОСТРАТЕШКИ ЗНАЧАЈ БРЧКО ДИСТРИКТА ЗА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ

Република Српска се од свог оснивања 1992. године па до данас налази на сталним ударима и притисцима, како од стране званичног Сарајева, тако и западних центара политичке моћи. Иако је Дејтонским споразумом међународно призната као ентитет у саставу Босне и Херцеговине, свих ових година нескривене су жеље за њеним укидањем и утапањем у унитарну и централизовану државу по мери Бошњака и дела међународне заједнице. Дејтонски споразум је давао значајна овлашћења ентитетима, која су далеко више ишла у прилог српској страни неголи бошњачкој. Под притиском међународне заједнице Републици Српској су у послератној деценији одузете чак 83 надлежности. Тако су Републици Српској одузете надлежности у области телекомуникација, јавних набавки, енергетике, безбедности саобраћаја итд. Проблем за Републику Српску представља чињеница да је изгубљене надлежности могуће повратити, али само уз сагласност ФБиХ и

институција на нивоу БиХ, што је тешко очекивати.³¹ Укинута је и Војска Републике Српске, јер је 2006. године постала део Оружаних снага БиХ. Ипак, Република Српска је успела да сачува значајне политичке, економске и административне капацитете, где се посебно издваја МУП Републике Српске као гарант безбедности њених грађана. Званична Бањалука³² се, исто тако, свих ових година налази на медијском и идеолошком удару њених противника. Бошњачка политичка елита и медији, као и они на западу који су им наклоњени, Републику Српску проглашавају за геноцидну творевину³³ и оспоравају јој право на постојање, отворено најављујући укидање ентитета и унитаризацију земље.³⁴ У таквој крајње непријатељској атмосфери, руководство Републике Српске од 2006. године до данас води политику јачања капацитета Републике Српске и њене припреме за осамостаљење од БиХ. Наратив о независности Српске је у политичком смислу креиран од стране владајућег Савеза независних социјалдемократа (СНСД) и Милорада Додика.³⁵ Треба напоменути да је таква политика наишла на широку подршку грађана Српске, али и већине српских политичких партија у њој.

Питање статуса Брчко дистрикта, у складу са горе наведеним, поново постаје доминантно геостратешко питање за Републику Српску. Поставља се питање не само будућности Републике Српске, већ и, уколико би она кренула путем сецесије, будућности територије Брчко дистрикта коју српска страна сматра својом и „жилом куцавицом” која повезује два дела Републике Српске. Без Брчког и околине, Република Српска не би имала територијални континуитет, што је посебно неповољно због тога што би он био пресечен бошњачким елементом са југа и хрватским са севера. Независна Република Српска, а посебно Република Српска припојена матици Србији била би огромна опасност како за званично Сарајево, тако и за званични Загреб и тешко је очекивати да би званична Бањалука, поучена ратним искуствима, допустила прекид своје територије. Као што смо већ напоменули, Република Српска никада званично није признала одлуку арбитраже у Брчком, сматрајући да је оштећена и да је нарушен договорени омер поделе територије између ентитета. Она је у дејтонске преговоре унела град Брчко са околним

31 Radomir Nešković, *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Friedrich – Ebert - Stiftung, 2017, стр. 325.

32 Иако је по члану 9. Устава Републике Српске њен главни град Сарајево, у Бањалуци су смештене све њене најважније институције.

33 Smail Ćekić, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012.

34 „Programska deklaracija sedmog kongresa SDA”, Sarajevo, Sedmi kongres Stranke demokratske akcije, 2019, стр. 5.

35 Aleksandar Savanović, Aleksandar Vranješ, Nevenko Vranješ, Željko Budimir, „Izvori, geneza i priroda secesionističke retorike u Republici Srpskoj”, *Politička misao: časopis za politikologiju*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, br.1 (57)/2020, стр. 117.

српским селима под својом контролом и не намерава да се одрекне од тог простора. Тако је Милорад Додик 2016. године на свечаном пријему у Брчком поводом Дана и крсне славе Републике Српске (тада у својству председника Републике Српске) изјавио да је Брчко дистрикт и власништво Републике Српске од кога она неће одустати.³⁶ Да је Брчко веома значајно за Српску говори и чињеница да су власти у Бањалуци дале све од себе да и грађани Брчко дистрикта гласају на референдуму о дану Републике Српске 2016. године, што су, упркос притисцима супервизора и локалне СДА, на крају и омогућили.³⁷ Три године пре тога локална администрација у Брчко дистрикту је самовољно, уочи пописа, избрисала ентитетско држављанство Републике Српске за око 30.000 Брчака.³⁸ На то је руководство Републике Српске оштро реаговало и изборило се да се такав перфидан покушај раскидања везе значајног броја становника дистрикта са овим ентитетом исправи до општих избора 2014. године. Премијер Републике Српске Александар Цомбић је 2013. године поручио да је Брчко дистрикт кондоминијум који припада и Републици Српској, али да је најбитније да „у нашим срцима је Брчко у Републици Српској, наше осјећање да је Брчко саставни дио Републике Српске и све наше развојне мјере и политике укључују и мјере за бољи живот у Брчко дистрикту”.³⁹ Обележавање Дана и славе Републике Српске 9. јануара у Брчком одувек је било више од обичне прославе. Таквим манифестацијама руководство Републике Српске жели да поручи властима у Сарајеву, али и међународној заједници да тај простор сматра својим. На прослави овог празника у Брчком 2017. године учествовао је председник Милорад Додик, који је поручио да је Брчко део Републике Српске и указао на значај његовог интегрисања у исту. Истовремено, тадашњи градоначелник Брчко дистрикта Синиша Милић поручио је да је Република Српска гарант опстанка Срба у дистрикту.⁴⁰ Тако су и наредних година, закључно са 2021. годином, представници Владе Републике Српске и српски чланови извршне власти у дистрикту обележавали овај дан у Брчком, полагајући венце на спо-

36 „Додик: Брчко је власништво и Републике Српске”, 10/01/2016, *РТС*, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/2168852/dodik-brcko-je-vlasnistvo-i-republike-srpske.html>, 20/02/2021.

37 „Ђокић: Референдум о Дану Републике израз слободe”, 25/09/2019, *Глас Српске*, Интернет: https://www.glassrpske.com/cir/novosti/vijesti_dana/djokic-referendum-o-danu-republike-izraz-slobode/218590, 20/2/2021.

38 М. Филиповић, „Брчко Дистрикт: Без држављанства Српске остало 30 хиљада људи”, *Вечерње новости*, 15/04/2013, Интернет: <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:429613-Brcko-Distrikt-Bez-drzavljanstva-Srpske-ostalo-30-hiljada-ljudi>, 21/02/2021.

39 „Džombić: U našim srcima je Brčko u Republici Srpskoj”, 10/01/2013, *Nezavisne novine*, Интернет: <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dzombic-U-nasim-srcima-je-Brcko-u-Republici-Srpskoj/174986>, 21/02/2021.

40 „Свечано обиљежен Дан Републике Српске у Брчком (ВИДЕО, ФОТО)”, 10/01/2017, *РТРС*, Интернет: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=237825>, 22/02/2021.

меник палим брчанским борцима ВРС. Тим поводом је 9. јануара ове године Синиша Милић, председник Скупштине Брчко дистрикта и његов донедадни градоначелник, изјавио да држављани Републике Српске у дистрикту имају право да обележе њен рођендан јер је, како он каже, Брчко и по коначној арбитражној одлуци део Републике Српске.⁴¹

Питање Брчко дистрикта подједнако је важно и опозицији у Републици Српској. Тако је садашњи градоначелник Бањалуке и један од опозиционих лидера из Партије демократског прогреса (ПДП) Драшко Станивуковић јануара 2020. године изјавио: „Али од те деведесет и пете када смо дошли до те деведесет и девете, двијехиљадите наишли смо на прву препреку, изгубили смо Дистрикт Брчко. Република Српска је тада до дана данашњег подијељена на два дијела, није цјеловита... Остали смо без Дистрикта Брчко одмах. Тако је било. Знате шта значи за једну земљу, једну Републику Српску, једну територију када се подијели на два дијела? Више нисте цјеловити, више нисте ви ти. Ал' то смо имали у Дејтонском споразуму”.⁴² И опозициона Српска демократска странка и њен градски одбор у Брчком су више пута поручивали да је Брчко суштински важно за Републику Српску. Тако је руководство странке на страначком митингу 2016. године у овом граду поручило да „без Брчког нема Републике Српске и то Срби у Брчком одлично знају”⁴³ и да „Брчко чува Републику Српску”.⁴⁴ Република Српска, међутим, мора да буде крајње опрезна у свом односу према дистрикту. Иако *de jure* никада није признала коначну арбитражну одлуку, она у пракси прихвата чињенично стање и поштује њене коначне одредбе. Једна од њих тиче се и тога да би евентуално кршење арбитражних одлука од стране једног ентитета могло резултирати тиме да дистрикт буде предат другом ентитету (члан 9. тачке 67. и 68. арбитраже). Са друге стране, арбитар за Брчко дистрикт из Републике Српске (арбитража никада у потпуности није ни прекинута) Витомир Поповић, који је на то место именован давне 1996. године, повукао се са њега 2016. године, сматрајући да нема довољну подршку институција Републике Српске за решавање овог проблема.⁴⁵ У сваком случају, дугорочно и стратешки посматрано, питање садашњег и будућег статуса Брчко дистрикта је прворазредно политичко и безбедносно питање за званичну Бањалуку.

41 „Милић: Брчко је дио Републике Српске”, 10/01/2021, *PTPC*, Интернет: <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=417123>, 22/02/2021.

42 Denis Čarkadžić, „Područje Brčkog nikada nije bilo dijelom Republike Srpske”, 12/01/2020, *Istinomjer*, Интернет: <https://istinomjer.ba/podrucje-brckog-nikada-nije-bilo-dijelom-republike-srpske/>, 23/02/2021.

43 „СДС: Брчко чува Републику Српску”, 26/09/2016, *БН ТВ*, Интернет: <https://www.rtvbn.com/cirilica/3834700/sds-brcko-cuva-republiku-srpsku>, 22/02/2021.

44 Исто.

45 Витомир Поповић, *Арбитража за област Брчко – спор или фарса стољећа*, Бањалука, Академија наука и умјетности Републике Српске, 2018.

БРЧКО – ПОТЕНЦИЈАЛНИ ИЗЛАЗ БОШЊАКА НА РЕКУ САВУ

Бошњачка политичка и интелектуална елита Брчко види као бошњачки и босанскохерцеговачки град у коме је над Бошњацима у периоду између 1992. и 1995. године извршен геноцид и који је био важна карика у наводној „великосрпској агресији” на простору западно од Дрине.⁴⁶ Званично Сарајево током рата није скривало своје амбиције да муслиманске/бошњачке снаге обезбеде излаз на реку Саву, где је Брчко означено као најпогоднији простор за то због своје демографске структуре и територијалне везе са оним што данас зовемо Тузланским кантоном. То се најбоље видело у поменутих преговорима у Дејтону, када је Алија Изетбеговић упутио ултиматум око статуса Брчког по цену даљег рата што је, по сведочењу Ворена Кристофера (*Warren Christopher*)⁴⁷ спречио Фрањо Туђман предложивши арбитражу за тај град.⁴⁸ Такав однос званичног Сарајева према Брчком, упркос томе што је реч о посебној територијалној јединици, није се променио до данас. Тако СДА као најснажнија политичка партија из реда бошњачког народа инсистира на томе да су грб и застава Босне и Херцеговине једини дозвољени за истицање на простору дистрикта, те намећу 1. март⁴⁹ као једини прихватљив празник у Брчком, за разлику од по њима судски укинутог 9. јануара који се редовно слави у овом граду.⁵⁰ Бошњачка политика већ годинама покушава да на перфидне начине загосподари дистриктом. Поред спорног пописа на том простору, где се број Бошњака увећавао зарад политичких потреба, она циља и на образовни систем дистрикта. Тако је 2015. године покушала да наметне бошњачке предаваче у основној школи у градској месној заједници Илићки, која је већински српска.⁵¹ Бошњачке политичке партије у дистрикту делују јединствено када је реч о заштити бошњачких националних интереса на том простору, неретко опструшујући рад Владе дистрикта када је реч о пројектима који им нису по вољи. Тако су дуго времена

46 Rasim Muratović, *Ermin Kuka, Genocid u Brčkom 1992–1995*, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2015.

47 Бивши амерички државни секретар и један од преговарача за успостављање мира у Босни и Херцеговини током рата.

48 Miroslav Tuđman, „Strateški ciljevi bošnjačke politike 1993.-1994.”, у зборнику: *Vukovar '91. – Genocid i memoricidna baština Europske unije* (приредили: D. Živić, S. Špoljar Vržina, S. Cvikić i I. Žebec Šilj), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014, стр. 9–11.

49 Државни празник за Бошњаке и Хрвате којим обележавају дан стицања независности тзв. Републике Босне и Херцеговине, а који као свој не признају Срби.

50 „SDA: Koju zastavu da postavimo u Brčkom, ako ne zastavu BiH?”, 27/02/2020, RTV HIT, Интернет: <https://www.rtvhit.com/?p=46301>, 23/02/2021.

51 „Брчко: Српска дјеца неће да их уче Бошњаци”, 07/09/2015, ИИ4С, Интернет: https://nolb.in4s.net/brcko-srpska-djeca-nece-da-ih-uce-bosnjaci/?sr_pismo=lat, 23/02/2021.

кочиле реконструкцију Луке Брчко, за коју смо рекли да је заправо стратешки циљ бошњачке политике број један у дистрикту.⁵² На локалним изборима 2020. године у Брчко дистрикту највише гласова освојила је СДА – 6 133 (5 мандата) и нови градоначелник дистрикта је шеф градског одбора те странке Есед Кадрић.⁵³ Упркос томе што се градоначелник не бира на директним изборима као у осталим локалним срединама, већ се по систему договора и ротације смењују Хрват, Србин и Бошњак, руководство СДА види у овом градоначелничком месту своју велику победу и велики симболички значај „освајања” Брчког. Реално стање на терену је битно другачије, јер окосницу скупштинске већине чине СДА, СНСД и ХДЗ БиХ, па ће тако председник скупштине бити Србин Сениша Милић, потпредседник Хрват Иво Филиповић, а 12 министарстава у Влади дистрикта биће распоређена тако да 5 добију српске странке, 4 бошњачке и 3 хрватске, где ће један од српских министара бити и координатор Владе.⁵⁴ На крају, амбиције бошњачке политике на простору дистрикта не скрива ни председник СДА и политички лидер Бошњака Бакир Изетбеговић, који је, упозоравајући све оне који желе да поцепају БиХ, рекао да они не могу рачунати на то да ће Брчко издвојити из БиХ.⁵⁵

На самој граници општине Сребреник са Брчко дистриктом налази се и Горња Маоча, једно од највећих вехабијских упоришта на Балкану. Удаљена свега 25 километара од центра Брчког, односно границе са Хрватском, Горња Маоча је већ годинама означена као једна од највећих безбедносних претњи не само за БиХ, већ и за цели регион. У том селу живи значајан број радикалних исламиста који негирају законе државе и покуравају се искључиво шеријатском праву. Доказано је да у Горњој Маочи има бивших бораца из одреда „Ел Муцахид” који је током рата у БиХ био састављен од странаца и починио је тешке злочине над Србима и Хрватима у средњој Босни. У овом селу боравио је и Мевлудин Јашаревић, који је осуђен због напада на америчку амбасаду у Сарајеву.⁵⁶ Чињеница да су вехабије из Горње Маоче повезане са вехабијама на ширем подручју Новог Пазара, али и са вехабијским ћелијама на Балкану уопште говори о томе да се на тако ком-

52 Cvijeta Kovačević, „Krizna vlasti zbog Luke: Bošnjaci se vraćaju u Vladu Brčko distrikta, ali je opstanak koalicije neizvestan”, 23/10/2017, *Blic*, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/kriza-vlasti-zbog-luke-bosnjaci-se-vracaju-u-vladu-brcko-distrikta-ali-je-opstanak/68b2808>, 23/02/2021.

53 „Избори 2020”, *Izbori.ba*, 2020, Интернет:

https://www.izbori.ba/Rezultati_izbora/?resId=27&langId=2#/9/200/130613/0, 23/02/2021.

54 „Есед Кадрић из СДА нови градоначелник Брчког, Сениша Милић председник Скупштине”, *БХРТ*, 23/12/2020, Интернет: <https://bhrt.ba/sr/есед-кадрић-из-сда-нови-градоначелник/>, 23/02/2021.

55 „Изетбеговић: Хрвати не могу добити ентитет у БиХ без рата”, 04/022018, *Политика*, Интернет: <http://www.politika.co.rs/scc/clanak/397743/Izetbegovic-Hrvati-ne-mogu-dobiti-entitet-u-BiH-bez-rata>, 23/02/2021.

56 Boban Rmandić, „Vehabizam i njegov prodor na Balkan”, *Vojno delo*, Univerzitet odbrane u Beogradu – Institut za strategijska istraživanja, Beograd, br. 3/2017, стр. 397–398.

плексном и геостратешком простору какав је простор Брчког са околином налази изузетно опасна исламска фундаменталистичка групација, што додатно компликује његову безбедносну и политичку слику.

ХРВАТСКИ ФАКТОР У БРЧКО ДИСТРИКТУ

Хрватски фактор у Брчко дистрикту је врло специфичан. Иако је Хрвата у дистрикту, а посебно у самом граду знатно мање од Срба и Бошњака, они имају далеко већу политичку и економску снагу у односу на своју бројност, баш као и на нивоу ФБиХ, односно БиХ. Исто тако, упркос малобројности, они насељавају значајан део површине дистрикта и, поред општина Оцак, Орашје и Домаљевца, чине стуб хрватског народа у Босанској Посавини. За разлику од све напетих политичких односа између Хрвата и Бошњака на нивоу ФБиХ, у Брчко дистрикту су ти односи дуго времена били далеко квалитетнији. Чак и у време најтежих ратних сукоба ова два народа (1993–1994), на простору Брчког никада није дошло до њихових међусобних конфликта. Стога и не чуди то што је став хрватског политичког руководства у дистрикту да он треба да припадне ФБиХ. Ипак, хрватски народ на том простору води рачуна преваходно о својим интересима и у том контексту треба посматрати повремене спорне ситуације између Хрвата и Бошњака. Хрвати су од 2012. до 2016. године имали свог градоначелника, Анту Домића из ХДЗ БиХ, за кога су се везивале одређене контроверзе. Тако је Домић 2014. године присуствовао дочеку осуђеном ратном злочинцу Дарију Кордићу⁵⁷ у Загребу, на шта је бошњачка јавност оштро реаговала.⁵⁸ Бошњачки политички представници су захтевали његову оставку, али су се односи изгладнили када је Домић изразио жаљење што је узбуркао осећања Бошњака, иако је напоменуо да сматра да није учинио ништа лоше ни противзаконито.⁵⁹ Хрватска страна, са друге стране, сматра да је дискриминисана у погледу образовања на хрватском језику у самом граду Брчком, с обзиром да у њему нема ни једне основне или средње школе у којој је директор Хрват. Жали се и на дискриминацију приликом запошљавања, с обзиром да се део Бошњака намерно изјашњава Хрватима по националности како би заузео предвиђена радна места за Хрвате. Са друге стране, локални бошњачки медији,

57 Дарио Кордић је био члан председништва Хрватске Републике Херцег–Босне и председник ХДЗ БиХ кога је Међународни суд за ратне злочине почињене на подручју бивше Југославије осудио на 25 година затворске казне због злочина над Бошњацима у селу Ахмићи 1993. године.

58 „Градоначелник Брчког на дочеку ратног злочинца”, *БН ТВ*, 12. јун 2014, Интернет: <https://www.rtvbn.com/cirilica/309078/Gradonacelnik-Brckog-na-doceku-ratnog-zlocinca>, 24/02/2021.

59 „Domić: Žalim što sam uvrijedio Bošnjake”, *Al Jazeera*, 16. јун 2014, Интернет: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2014/6/16/domic-zalim-sto-sam-uvrijedio-bosnjake>, 24/02/2021.

подржани институционално и финансијски од стране СДА, све више воде оркестрирану кампању против хрватског народа и римокатоличке цркве у дистрикту.⁶⁰ Видимо, дакле, да се некада традиционално добри односи Бошњака и Хрвата у дистрикту усложњавају, што свакако представља важан елемент у геостратешкој анализи овог простора.

Хрватска се никада у потпуности није одрекла Босанске Посавине и врло је заинтересована за простор Брчко дистрикта. Она је један од потписника и гарантата Дејтонског споразума и у том смислу власти у Загребу сматрају да имају пуно право да активно учествују у обликовању политичког живота у БиХ. Самостална Република Српска у перспективи припојена Србији представљала би изузетну геостратешку претњу за Хрватску, јер би, из хрватске перспективе, тзв. Велика Србија била на свега неколико десетина километара од престонице Загреба. Тако је 2010. године одлазећи хрватски председник Стјепан Месић изјавио да би он, у случају да Милорад Додик распише референдум о отцепљењу Републике Српске, послао војску у Босанску Посавину и прекинуо коридор код Брчког.⁶¹ Оно што је за хрватску политику на том простору проблематично је чињеница да се Хрвати масовно селе из Босанске Посавине, укључујући и Брчко, а посебно откако је Хрватска постала чланица Европске уније, с обзиром да Хрвати из БиХ имају право и на хрватско држављанство.⁶² Сами хрватски стручњаци говоре не само о демографској катастрофи Хрвата, већ и о политичком и културолошком губитку тог простора.⁶³

СТРАТЕШКА УЛАГАЊА СРБИЈЕ У БРЧКО

Интереси Србије на простору Брчко дистрикта су посебно занимљиви. Некадашњи правни саветник супервизора за Брчко Метју Периш (*Matthew Parish*) је пре десетак година прогнозирао да ће Брчко бити тачка запаљења између Срба и Бошњака када дође време за отцепљење Републике Српске. Периш је један од првих странаца који је говорио не само о томе да је америчка администрација препустила политичке токове у Брчком под контролу Додиковог СНСД-а, већ и о си-

60 Viktor Krešić, „Neviden medijski linč nad Hrvatima u Brčko distriktu jer su se usudili tražiti nastavu na hrvatskom jeziku”, 30/01/2017, *HOP*, Интернет: <https://www.hop.com.hr/2017/01/30/neviden-medijski-linc-nad-hrvatima-u-brcko-distriktu-jer-su-se-usudili-traziti-nastavu-na-hrvatskom-jeziku/>, 24/02/2021.

61 Enis Zebić, „Mesić: U slučaju referenduma, poslao bih vojsku u Posavinu”, 19/01/2010, *Radio Slobodna Evropa*, Интернет: https://www.slobodnaevropa.org/a/mesic_dodik_referendum/1933453.html, 25/02/2021.

62 Dejana Dejanović, *Iseljavanje Hrvata iz bosanske i slavonske Posavine u Njemačku nakon ulaska Republike Hrvatske u EU*, Diplomski rad, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, 2017.

63 Tado Jurić, „Oni koji trebaju tiho nestati – Hrvati Bosanske Posavine”, *Prsten*, Udruga Hrvata Bosne i Hercegovine „Prsten”, Zagreb, Broj 20/2020, стр. 21.

стемској подршци Србима и дипломатској офанзиви коју Србија води на том простору.⁶⁴ Управо је овај ОХР-ов упосленик изненадио домаћу и међународну јавност својим тумачењем правног статуса Брчко дистрикта као проблематичног, те приказивањем империјалистичких интереса међународне заједнице на том простору, испољених кроз политичко деловање међународних представника.⁶⁵ Стратешки интерес Србије у овом тренутку је изградња аутопута Бањалука–Брчко–Бијељина–Београд, који би западни део Републике Српске, укључујући и Брчко дистрикт, повезао са њом. Исто тако, Србија се већ годинама залаже за рехабилитацију пловног пута Саве од Београда до Брчког уз сарадњу са властима у БиХ, како би се пловидба на релацији Београд–Сисак у потпуности оспособила.⁶⁶ Са друге стране, према информацијама које је пре пар година изнео извршни потпредседник Атлантског савета Дејмон Вилсон (*Damon Wilson*), НАТО би могао да отвори војну базу управо у Брчком, како би САД показале да су и даље заинтересоване за контролу простора БиХ.⁶⁷ То би Републику Српску, али и Србију довело у неповољан положај. Србија помаже економски и привредно српски живаљ у дистрикту, трудећи се да позитивно утиче на отварање нових радних места и опстанак становништва на том простору. Она је само током 2018. године донирала дистрикту 500.000 евра из свог буџета. Исте године, градоначелници Београда и Брчког потписали су споразум о сарадњи.⁶⁸ Србија улаже и у високо образовање у дистрикту, па је тако Народна банка Србије 2019. године потписала Меморандум о пословној сарадњи са Економским факултетом у Брчком.⁶⁹

64 „Интервју – Matthew Parish (2): Brčko će biti tačka zapaljenja između Srba i Bošnjaka”, *Žurnal*, 29/08/2010, Интернет: <https://zurnal.info/novost/2673/intervju-matthew-parish-2-brcko-ce-bit-tacka-za-paljenja-između-srba-i-bosnjaka>, 25/02/2021.

65 Matthew Parish, *A Free City in the Balkans: Reconstructing a Divided Society in Bosnia*, London, I.B. Tauris, 2009.

65 „Rehabilitacija plovnog puta Save od Beograda do Brčkog – Održana prva sednica Međudržavne komisije Srbije i BiH”, *Pluton logistics*, 01/12/2013, Интернет: <https://plutonlogistics.com/en/sea-transport/rehabilitacija-plovnog-puta-save-od-beograda-do-brckog-odrzana-prva-sednica-medjudrzavne-komisije-srbije-i-bih/>, 25/02/2021.

66 Mira Kankaraš Trklja, „Najopasniji naum za cepanje Srpske: Američka vojna baza u Brčkom”, *Sputnjik*, 04/12/2017, Интернет: <https://rs-lat.sputniknews.com/komentari/201712041113667044-najopasniji-naum-za-cepanje-srpske/>, 26/02/2021.

67 „Brčko – Donacija Srbije Srbima znači više od same novčane pomoći”, *Novi glas*, 23/04/2019, Интернет: <https://noviglas.info/2019/04/23/brcko-donacija-srbije-srbima-znaci-vise-od-same-novcane-pomoci/>, 25/02/2021.

68 „NBS potpisala memorandume o saradnji sa fakultetima u Srbiji i Republici Srpskoj”, *Danas*, 08/10/2019, Интернет: <https://www.danas.rs/ekonomija/nbs-potpisala-memorandume-o-saradnji-sa-fakultetima-u-srbiji-i-republici-srpskoj/>, 26/02/2021.

69 „NBS potpisala memorandume o saradnji sa fakultetima u Srbiji i Republici Srpskoj”, 08/10/2019, *Danas*, Интернет: <https://www.danas.rs/ekonomija/nbs-potpisala-memorandume-o-saradnji-sa-fakultetima-u-srbiji-i-republici-srpskoj/>, 26/02/2021.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Перспектива БиХ као државе је неизвесна. Било да је реч о тамошњим домаћим или о међународним политичким актерима, сви се слажу у оцени да је БиХ у овом тренутку нефункционална држава. Питање њене будућности, али и будућности Републике Српске као њеног ентитета је нераскидиво везано за питање будућности статуса Брчко дистрикта. Ова посебна територијална јединица комплексног мултиетничког састава има још увек нерешен статус. Арбитража око Брчко дистрикта још увек траје и све заинтересоване стране, дакле, српска, бошњачка и хрватска, укључујући и међународну заједницу, покушавају да остваре своје интересе на датом простору. За Републику Српску је од виталног интереса да при окончању арбитраже и супервизије у дистрикту добије, ако не цео дистрикт, онда бар град Брчко са околним српским селима, како би задржала територијалну везу њене две целине. Етнички састав дистрикта и града, као и демографски токови иду у прилог интересима Српске на том простору. Дејтонски споразум, према коме Српска са градом Брчком и околним селима има 49%, такође је значајан аргумент за званичну Бањалуку. За Србију је опстанак Републике Српске и српског народа на том простору изузетно важно питање. Србија не само да има тзв. специјалне паралелне везе са Српском, већ је и један од потписника и гараната Дејтонског споразума. Сходно томе, Србија јесте и мора бити директно заинтересована за простор Брчког и околине, јер би у коначници Српска подељена на два дела била нестабилнија, а нестабилна Српска по природи ствари намеће Србији додатне напоре и проблеме. Хрватски интереси на посматраном простору су такође значајни, али су њене амбиције у раскораку са стањем на терену, где је у дистрикту све мање Хрвата, као и у Посавини уопште. Ипак, Хрвати су конститутиван и равноправан народ на читавој територији БиХ, укључујући и Брчко дистрикт, у коме и даље имају значајну политичку и економску моћ, свакако несразмерну хрватском уделу у укупном броју становника. Бошњачки фактор у дистрикту је посебно важан. Политика званичног Сарајева везана за унитаризацију и централизацију БиХ, где би грађански принцип надвладао етнички, тесно је везана за будући статус Брчког. Иако не чине већину (било апсолутну, било релативну) ни у граду ни у целом дистрикту, Бошњаци имају висок удео у укупном броју становника и значајне полуге политичке моћи у њима. Чињеница да је Алија Изетбеговић био спреман на прекид преговора у Дејтону и наставак рата због ове територије говори у прилог томе да је она за политичко Сарајево важна бар из два разлога – стварања територијалног дисконтинуитета Републике Српске и изласка на пловну реку Саву територије под његовом пуном контролом. Све претходно речено указује на огроман геостратешки значај Брчко дистрикта, те на потребу да се српско право, политикологија и демографија озбиљно и темељно баве посматраним простором.

ЛИТЕРАТУРА

Логос Александар, *Историја Срба 1*, Допуна 4, Београд, АТЦ, 2019.

Поповић Витомир, *Арбитража за област Брчко – спор или фарса столећа*, Бањалука, Академија наука и умјетности Републике Српске, 2018.

Ћекић Smail, *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012.

Dejanović Dejana, *Iseljavanje Hrvata iz bosanske i slavonske Posavine u Njemačku nakon ulaska Republike Hrvatske u EU*, Diplomski rad, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, 2017.

Donia Robert J, „Skupština Republike Srpske. 1992-95. Bitni momenti i odlomci”, Међународни кривични суд за бившу Југославију, Хаг, 2003.

„Genocid nad Srbima na području Bosanske Posavine (Brčko, Orašje, Ožak i Bosanski Brod) 1992. i 1993. godine”, Komitet za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Beograd, 1997.

Jurić Tado, „Oni koji trebaju tiho nestati – Hrvati Bosanske Posavine”, *Prsten*, Udruga Hrvata Bosne i Hercegovine „Prsten”, Zagreb, Broj 20/2020, str. 18–21.

Kulenović Salih, Ibreljić Izet, „Etničke i kulturno-religijske strukture stanovništva Brčkog i okoline do agresije na R BiH 1992”, Naučni kolokvij: *Brčko između afirmacije i negacije deklaracije o ljudskim pravima*, Tuzla, 1998, str. 97–105.

Muratović Rasim, Kuka Ermin, *Genocid u Brčkom 1992–1995*, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2015.

Nešković Radomir, *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Friedrich – Ebert – Stiftung, 2017.

„Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, Vazduhoplovna baza Rajt-Paterson, Dejton, 1995.

Paček Sesar Kampoј, „Distrikt Brčko: neizvesna sudbina”, *Balkania*, Ambasada Španije u Beogradu, Beograd, broj 3/2012, str. 78–102.

Parish Matthew, *A Free City in the Balkans: Reconstructing a Divided Society in Bosnia*, London, I.B. Tauris, 2009.

„Programska deklaracija sedmog kongresa SDA”, Sarajevo, Sedmi kongres Stranke demokratske akcije, 2019.

Rmandić Boban, „Vehabizam i njegov prodor na Balkan”, *Vojno delo*, Univerzitet odbrane u Beogradu – Institut za strategijska istraživanja, Beograd, br. 3/2017, str. 392–401.

Savanović Aleksandar, Vranješ Aleksandar, Vranješ Nevenko, Budimir Željko, „Izvori, geneza i priroda secesionističke retorike u Republici Srpskoj”, *Politička misao: časopis za politikologiju*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, br.1 (57)/2020, str. 93–126.

„Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine”, Skupština Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, br. 02-02-36/10.

Stranjaković Dragoslav, *Najveći zločini sadašnjice: Patnje i stradanje srpskog naroda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941-1945*, Dečije novine, Gornji Milanovac, 1991.

Trnka Kasim, „Specifičnosti ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine”, *Revus*, Klub Revus i GV Založba, Ljubljana, broj 11/2019, str. 45–71.

Tuđman Miroslav, „Strateški ciljevi bošnjačke politike 1993.-1994.”, у зборнику: *Vukovar '91. – Genocid i memoricidna baština Europske unije* (приредили: D. Živić, S. Špoljar Vržina, S. Cvikić i I. Žebec Šilj), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014, str. 1–15.

Интернет извори:

„Брчко: Српска дјеца неће да их уче Бошњаци”, *ИНАС*, 07/09/2015, Интернет: https://nolb.in4s.net/brcko-srpska-djeca-nese-da-ih-uce-bosnjaci/?sr_pismo=lat, 23/02/2021.

„Градоначелник Брчког на дочеку ратног злочинца”, *БН ТВ*, 12/06/2014, Интернет: <https://www.rtvbn.com/cirilica/309078/Gradonacelnik-Brckog-na-doceku-ratnog-zlocinca->, 24/02/2021.

„Додик: Брчко је власништво и Републике Српске”, *РТС*, 10/01/2016, Интернет: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/3/region/2168852/dodik-brcko-je-vlasnistvo-i-republike-srpske.html>, 20/02/2021.

„Ђокић: Референдум о Дану Републике израз слободе”, *Глас Српске*, 25./09/2019, Интернет: https://www.glassrpske.com/cir/novosti/vijesti_dana/djokic-referendum-o-danu-republike-izraz-slobode/218590, 20/02/2021.

„Есед Кадрић из СДА нови градоначелник Брчког, Сениша Милић предсједник Скупштине”, *БХРТ*, 23/12/2020, Интернет: <https://bhrt.ba/sr/есед-кадрић-из-сда-нови-градоначелник/>, 23/02/2021.

„Изетбеговић: Хрвати не могу добити ентитет у БиХ без рата”, *Политика*, 04/02/2018, Интернет: <http://www.politika.co.rs/scc/clanak/397743/Izetbegovic-Hrvati-ne-mogu-dobiti-entitet-u-BiH-bez-rata>, 23/02/2021.

„Милић: Брчко је дио Републике Српске”, *РТРС*, 10/01/2021, Интернет: <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=417123>, 22/02/2021.

Николић Горан В, „Национална структура Дистрикта Брчко 2010”, *Нова српска политичка мисао*, 23/10/2010, Интернет: <http://www.nspm.rs/sudbina-dejtonske-bih-i-republika-srpska/nacionalna-struktura-distrikta-brcko-2010.html>, 20/02/2021.

„Свечано обиљежен Дан Републике Српске у Брчком (ВИДЕО, ФОТО)”, *РТРС*, 10/01/2017, Интернет: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=237825>, 22/02/2021.

„СДС: Брчко чува Републику Српску”, *БН ТВ*, 26/09/2016, Интернет: <https://www.rtvbn.com/cirilica/3834700/sds-brcko-cuva-republiku-srpsku>, 22/02/2021.

Филиповић, М. „Брчко Дистрикт: Без држављанства Српске остало 30 хиљада људи”, *Вечерње новости*, 15/04/2013,

Интернет: <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:429613-Brcko-Distrikt-Bez-drzavljanstva-Srpske-ostalo-30-hiljada-ljudi>, 21/02/2021.

Benet Kristofer, „Brčko pocепано на два дела”, *IWPR Balkans*, 10/11/2005, Интернет: <https://iwpr.net/sr/global-voices/brcko-pocepano-na-dva-0>, 18/02/2021.

„Brčko – Donacija Srbije Srbima значи више од саме новчане помоћи”, *Novi glas*, 23/04/2019, Интернет: <https://noviglas.info/2019/04/23/brcko-donacija-srbije-srbima-znaci-vise-od-same-novcane-pomoci/>, 25/02/2021.

Čarkadžić Denis, „Područje Brčkog nikada nije bilo dijelom Republike Srpske”, *Istinomjer*, 12/01/2020, Интернет: <https://istinomjer.ba/podrucje-brckog-nikada-nije-bilo-dijelom-republike-srpske/>, 23/02/2021.

„Domić: Žalim što sam uvrijedio Bošnjake”, *Al Jazeera*, 16/06/2014, Интернет: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2014/6/16/domic-zalim-sto-sam-uvrijedio-bosnjake>, 24/02/2021.

„Džombić: U našim srcima je Brčko u Republici Srpskoj”, *Nezavisne novine*, 10/01/2013, Интернет: <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Dzombic-U-nasim-srcima-je-Brcko-u-Republici-Srpskoj/174986>, 21/02/2021.

„Intervju – Matthew Parish (2): Brčko će biti tačka zapaljenja između Srba i Bošnjaka”, *Žurnal*, 29/08/2010, Интернет: <https://zurnal.info/novost/2673/intervju-matthew-parish-2-brcko-ce-bit-tacka-zapaljenja-između-srba-i-bosnjaka>, 25/02/2021.

Izbori u BiH 2020, *Izbori.ba*. Интернет: https://www.izbori.ba/Rezultati_izbora/?resId=27&langId=2#/9/200/130613/0, 23/02/2021.

Janjić Jovan, Cvijanović Željko, „Glavu dajem, Brčko ne dajem”, *NIN*, 03/01/1997, Интернет: <http://www.nin.co.rs/arhiva/2402/5.html>, 18/02/2021.

Kankaraš Trklja Mira, „Najopasniji naum za cepanje Srpske: Američka vojna baza u Brčkom”, *Sputnjik*, 04/12/2017, Интернет: <https://rs-lat.sputniknews.com/komentar/201712041113667044-najopasniji-naum-za-cepanje-srpske/>, 26/02/2021.

Kovačević Cvijeta, „Kriza vlasti zbog Luke: Bošnjaci se vraćaju u Vladu Brčko distrikta, ali je opstanak koalicije neizvestan”, *Blic*, 23. oktobar 2017, Интернет: <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/kriza-vlasti-zbog-luke-bosnjaci-se-vracaju-u-vladu-brcko-distrikta-ali-je-opstanak/68b2808>, 23/02/2021.

Krešić Viktor, „Neviđen medijski linč nad Hrvatima u Brčko distriktu jer su se usudili tražiti nastavu na hrvatskom jeziku”, *HOP*, 30/01/2017, Интернет: <https://www.hop.com.hr/2017/01/30/neviden-medijski-linc-nad-hrvatima-u>

brcko-distriktu-jer-su-se-usudili-traziti-nastavu-na-hrvatskom-jeziku/, 24/02/2021.

„NBS potpisala memorandume o saradnji sa fakultetima u Srbiji i Republici Srpskoj”, *Danas*, 08/10/2019, Интернет: <https://www.danas.rs/ekonomija/nbs-potpisala-memorandume-o-saradnji-sa-fakultetima-u-srbiji-i-republici-srpskoj/>, 26/02/2021.

„Rehabilitacija plovnog puta Save od Beograda do Brčkog – Održana prva sednica Međudržavne komisije Srbije i BiH”, *Pluton logistics*, 01/12/2013, Интернет: <https://plutonlogistics.com/en/sea-transport/rehabilitacija-plovnog-puta-save-od-beograda-do-brckog-odrzana-prva-sednica-medjudrzavne-komisije-srbije-i-bih/>, 25/02/2021.

Sabljaković Dževad, „Hag: Za logor Luka svi čuli, ali niko nije znao”, *Deutsche Welle*, 05/03/2013, Интернет: <https://www.dw.com/bs/hag-za-logor-luka-svi-čuli-ali-niko-nije-znao/a-16647898>, 16/02/2021.

Sandić–Hadžihasanović Gordana, „Odluka supervizora za Distrikt Brčko kompromisna”, *Radio Slobodna Evropa*, 24/05/2012, Интернет: <https://www.slobodnaevropa.org/a/odluka-supervizora-za-distrikt-brcko-kompromisna/24592031.html>, 19/02/2021.

„SDA: Koju zastavu da postavimo u Brčkom, ako ne zastavu BiH?”, *RTV HIT*, 27/02/2020. Интернет: <https://www.rtvhit.com/?p=46301>, 23/02/2021.

„Sjećanje na Dejton: Kako su tekli pregovori za Sarajevo i Brčko”, *Patria*, 21/11/2017, Интернет: <https://nar.ba/news/40717>, 17/02/2021.

Statistika.ba, 2013, Интернет: <http://www.statistika.ba/?show=12&id=30163>, 15/02/2021.

Udovičić Radenko, „Status Brčkog – plućna krila”, *Vreme*, 06/02/1999, Интернет: https://www.vreme.com/arhiva_html/433/9.html, 17/02/2021.

„Za rušenje Savskog mosta u Brčkom 30. aprila 1992. još niko nije odgovarao”, *RTV TK*, 30/04/2020, Интернет: <https://rtvtk.ba/za-rusenje-savskog-mosta-u-brckom-jos-niko-nije-odgovarao/>, 16/02/2021.

Zebić Enis, „Mesić: U slučaju referenduma, poslao bih vojsku u Posavinu”, *Radio Slobodna Evropa*, 19/01/2010, Интернет: https://www.slobodnaevropa.org/a/mesic_dodik_referendum/1933453.html, 25/02/2021.

*Rajko Petrović*⁷⁰

GEOSTRATEGIC SIGNIFICANCE OF BRCKO DISTRICT

Abstract

The subject of research in this paper is the geostrategic significance of the Brcko District. During the war (1992–1995), the Army of the Republika Srpska controlled a narrow corridor in the area that connected the Republika Srpska Krajina and the Republika Srpska with the Federal Republic of Yugoslavia. According to the Dayton Agreement, 48% of the territory of the pre-war municipality of Brcko belonged to the Republika Srpska (including the city), while 52% belonged to the Federation of Bosnia and Herzegovina. Since 2000, after the arbitral award, the Brcko District has become a separate territorial unit within Bosnia and Herzegovina, as a condominium that also belongs to the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska, but with its own institutions. The aim of this paper is to point out the exceptional geostrategic importance of the Brcko District for Serbian national interests, but also for the interests of Bosniaks and Croats. The results of the research show that, thanks to the fact that the Republika Srpska was "cut" into two parts, that it is an area located between Semberija, Posavina and Majevisa, which has a complex ethnic structure, and which is significantly influenced by the international factor embodied in the figure of the supervisor, the question of the future status of the Brcko District is an important political and security issue for the interests of official Belgrade and Banja Luka. In the theoretical sense, we will use scientific material in the field of political science, geostrategy and security, and in the methodological sense, the case study method, the historical method and the method of comparative analysis.

Keywords: Brcko District, corridor, Republika Srpska, Republic of Serbia, Dayton Agreement, arbitration, supervisor.

70 MSc. Rajko Petrović, Institute of European Studies, rajkopetrovic993@gmail.com

Лазар Јовићевић

„ЗАБОРАВЉЕНИ РАТ” КРОЗ ПРИЗМУ ХОЛИВУДА: КОРЕЈСКИ РАТ У АМЕРИЧКИМ ФИЛМОВИМА ТОКОМ ХЛАДНОГ РАТА

Сажетак

Рад анализира слику Корејског рата у холивудској кинематографији током и непосредно после сукоба. Приликом интерпретације односа филмске представе са референтним догађајима користи се документарном грађом, архивским изворима, новинским чланцима и постојећом имаголошком литературом о том питању. У том контексту, тежи да осветли контроверзу ратних/антиратних порука у одређеним остварењима и да компаративистичким приступом укаже на промене у филмском приказивању оружаних снага у односу на остварења о Другом светском рату. Исто тако, рад се бави и сликом источноазијских култура у контексту нових геополитичких околности и амбиција САД условљених Хладним ратом.

Кључне речи: Корејски рат, Холивуд, пропаганда, идеологија, оружане снаге САД.

УВОД

Радикално преуређење међународних односа после Другог светског рата – успон САД-а као водеће светске силе и пораст моћи СССР-а, те антагонизација бивших савезника у послератним годинама, доводе до низа радикалних акција америчке администрације: објављивања Труманове доктрине, Маршаловог плана за економски опоравак Европе и стварања НАТО савеза 1949. године. С друге стране, СССР је 1948. спровео блокаду Берлина и успоставио себи одане режиме у источној Европи. Овај латентни сукоб је 1950. године довео до потписивања ме-

морандума САД NSC-68¹, који је представљао образац за њихову милитаризацију и трку у наоружању, додатно подстакнуту првим совјетским тестирањем нуклеарне бомбе. Важан фактор у успостављању нове међународне констелације било је и опадање моћи великих колонијалних сила, посебно Велике Британије и Француске, и успон покрета за независност у њиховим поседима у Африци и Азији, након чега ће се САД и СССР борити за наклоности ових народа. Готово у исто време када је СССР тестирао своје нуклеарно наоружање, грађански рат у Кини завршио се победом комунистичких снага под вођством Мао Цедунга и оснивањем Народне Демократске Републике Кине, која је упркос пређашњим несугласицама и нетрепелјивостима са СССР-ом фебруара 1950. године потписала уговор о пријатељству и сарадњи.²

Управо ће азијски континент постати поприште првог отвореног сукоба у Хладном рату, али ће то поприште бити на вероватно најнеочекиванијем месту – на Корејском полуострву. Због статуса трибутарне државе Кине, а потом колонијалног поседа Јапанског царства, Корејско полуострво имало је другоразредни значај у светској политици. Ипак, јапанска окупација, праћена имплицитном, а током Другог светског рата отвореном тежњом ка брисању корејске културе ради имплементирања пан-азијанства оличеног у идеји Велике источноазијске сфере просперитета (јап. *Dai Tōa Kyōeiken*)³, подстакла је буђење корејских покрета за независност, чија ће подела на марксистичко-лењинистички и либерално-конфуцијански фронт зацртати образац за будуће поделе.⁴ Други светски рат је знатно променио став САД према Корејском полуострву, које до тада није било у фокусу њихове пажње.⁵ Но, вакуум који је пораз Јапанског царства створио на подручју источне и југоисточне Азије САД су – услед касног уласка СССР-а у рат на Пацифику, бомбардовања Хирошима и Нагасакија и унилатералне окупације Јапана – попуниле много успешније од свог идеолошког и геостратешког такмаца. Американци су постали надлежни за постепену трансформацију Јапана у модерно де-

1 Joint Chiefs of Staff, *NSC 68: United States Objectives and Programs for National Security* (April 14, 1950), Интернет: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/nsc-68/nsc68-1.htm>, 02/02/2021.

2 Dubravka Stojanović, *Rađanje globalnog sveta 1880-2015: Vanevropski svet u savremenom dobu*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd 2015, стр. 204-215.

3 The Editors of Encyclopaedia Britannica, *Greater East Asia Co-prosperity Sphere*, Интернет: <https://www.britannica.com/topic/Greater-East-Asia-Co-prosperity-Sphere>, 02/02/2021.

4 William Stueck, *The Korean War: An International History*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 1995, стр.13, 14-15; Adrian Buzo, *The Making of Modern Korea*, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York 2002, стр.1-9, 14, 21-23; Jeon Sang-Sook, *The Characteristics of Japanese Colonial Rule in Korea*, *The Journal of Northeast Asian History* Volume 8, Number 1 (Summer 2011), 39-74; Andrei Lankov, *Japanese policy of assimilation*, Интернет: https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2021/03/165_82414.html, 08/02/2021.

5 William Stueck, нав. дело, стр. 16. Везе Кореје и САД су започеле у последњој четвртини XIX века, када је код Инчона 1871. године дошло до трговачког спора између две државе.

мократско друштво, али ситуација у Кореји била је знатно друкчија.⁶ На конференцији у Каиру 1. децембра 1943. године донета је одлука о мултилатералном старатељству над Корејом у припреми за њену будућу независност у оквиру плана за даље уређење источне Азије по завршетку рата.⁷ На конференцијама у Техерану и Јалти, СССР се, уздржано, сложио са овом идејом. На крају су атомске бомбе и Потсдамска конференција срушиле совјетске планове о уједињеној Кореји под њиховим утицајем, мада је по предаји Јапана север био под њиховом влашћу, а у Пјонгјангу је 24. августа успостављена војна управа. Истовремено, снаге САД су биле послате на југ полуострва. Због преокупираности САД-а и СССР-а успостављањем власти у Европи, граница између две области постала је 38. паралела.⁸

У периоду од 1945. до 1948. године поделе међу корејским фракцијама из међуратног периода дошле су до најснажнијег изражаја. Совјетима је било релативно лако да на северу створе функционални режим на челу са Ким Ил Сунгом, искусним герилцем који се показао у борби против јапанске окупације, док је на југу инаугурисан војни режим који није следио тежње становништва за потпуним ослобођењем од јапанског утицаја, мада је Сингман Ри, кога су Американци поставили на чело земље, био високообразован политичар и човек од угледа.⁹ Године 1948, након турбулентних избора, формиране су две нове државе: 15. августа Република Кореја са центром у Сеулу, где је Сингман Ри изабран за првог председника, а 9. септембра Народна Демократска Република Кореја са центром у Пјонгјангу, где је Ким Ил Сунг добио титулу врховног вође. Снаге СССР-а и САД-а су напустиле полуострво 1948. и 1949. године, надајући се да ће њихови клијентски режими остварити жељену стабилност у региону. Упркос тим очекивањима, непријатељство две Кореје је расло. Вође две државе били су љути супарници, и имали су намеру да нападну један другог и уједине полуострво под својом влашћу, али ниједна страна није имала снаге за напад широких размера без спољне помоћи.¹⁰ Иако је Стаљин у почетку био уздржан према Кимовим плановима за инвазију, почетком педесетих је, подстакнут актуелном незаинтересованошћу САД-а за источну и југоисточну Азију, променио мишљење и дао зелено светло за

6 Џон Л. Гедис, Хладни рат: Ми данас знамо, Clio, Београд 2003, стр. 89-91.

7 President Roosevelt, Generalissimo Chiang-Kai Shek and Prime Minister Churchill, First Cairo Conference, 1943, Интернет: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000003-0858.pdf>, 10/02/2021.

8 Joint Chiefs of Staff, General Order No. 1, Интернет: https://en.wikisource.org/wiki/General_Order_No._1, 11/2/2021.

9 Dubravka Stojanović, нав. дело, стр. 229-230; William Stueck, нав. дело, стр. 20-21.

10 Adrian Buzo, нав. дело, стр. 72-76. И пре почетка рата било је чарки између трупа севера и југа дуж 38. паралеле, док је у Јужној Кореји ситуација била крајње нестабилна због неколико фактора, попут касног спровођења аграрне реформе и масовних политичких немира услед незадовољства и левих и десних странака новоуспостављеном влашћу.

тај корак.¹¹ Снаге Северне Кореје прешле су границу 25. јуна 1950. године и за само два дана успеле су да уђу у Сеул, оставивши само крајњи југоисток полуострва под контролом Југа. Реакција САД била је муњевита: 30. јуна председник Труман је од Савета безбедности УН тражио формирање копнених трупа, превасходно састављених од снага САД, и ово тело је одобрило улазак у сукоб.¹² Контранапад спроведен 15. септембра, под вођством генерала Дагласа Макартура, успео је да одбаци снаге Северне Кореје иза границе, а рат је од пројекта „окупирања комунизма“ прешао у покушај поновног уједињења полуострва и избегавања комунистичких снага са њега.¹³ Макартурове трупе су 9. октобра, два дана по доношењу резолуције УН 376, прешле 38. паралелу и стигле до границе између Северне Кореје и НР Кине. Влада у Пекингу је пажљиво пратила ток рата и закључила да би неуспех Севера за њу представљао озбиљну претњу. Упркос претпоставкама да ће остати по страни,¹⁴ кинеске снаге су 25. октобра изненада нападе снаге УН, изазвавши Макартуров контранапад 24. новембра. Али, само два дана касније, кинеска војска је кренула у силовиту контраофанзиву и током децембра повратила Пјонгјанг, а 4. јануара 1951. заузела и Сеул. Током 1951. године рат је ушао у пат-позицију, свдећи се на сукобе око 38. паралеле у којима ниједна страна није имала значајније губитке и добитке, изузев повратка Сеула средином марта. Један од значајнијих догађаја у том периоду било је отпуштање генерала Макартура 11. априла 1951. године због намере да поведе своје трупе на североисток Кине,¹⁵ а питање статуса ратних заробљеника и њиховог ослобађања паузирало је сукобе на две године, да би тек долазак Двајта Ајзенхауера на место председника поново довео у фокус стање у Кореји. Преговори су отпочели 9. јула, да би и линија раздвајања била фиксирана 26. јула 1953. године, а примирје ко-

11 Џон Л. Гедис, нав. дело, стр. 111-115; William Stueck, нав. дело, стр. 32-36. У овом контексту кључан је говор Дина Ачесона 12. јануара 1950. године о искључивању Јужне Кореје и Тајвана из заштитног параметра у западном Пацифику.

12 Dubravka Stojanović, нав. дело, стр. 232; Steven Casey, *Selling the Korean War: Propaganda, Politics, and Public Opinion, 1950-1953*, New York: Oxford University Press, 2008, стр. 28. Конгрес, међутим, никада није прогласио улазак САД у рат, те је интервенција добила статус полицијске акције.

13 *Resolution 376 (V), Adopted by the United Nations General Assembly, October 7, 1950*, Интернет: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v07/d640>, 14/02/2021.

14 Adrian Buzo, нав. дело, стр. 79; Dubravka Stojanović, нав. дело, стр. 233, Џон Л. Гедис, нав. дело, стр. 119. У Савету безбедности се на војску НР Кине гледало као на безначајан фактор, а неутралност СССР-а је охрабрила снаге УН да наставе са операцијама преко границе.

15 Committee on Armed Services and the Committee on Foreign Relations, United States Senate, *Military Situation in the Far East, hearings, 82d Congress, 1st session, part 2*, p. 732 (1951), Интернет: [https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.\\$b643206;view=1up;seq=18](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.$b643206;view=1up;seq=18), 15/02/2021. Однос власти према могућем уласку у сукоб са Кином најбоље илуструје изјава тадашњег начелника војног штаба Омара Бредлија да би Макартуров предлог значио улазак у „погрешан рат, на погрешном месту, са погрешним непријатељем и у погрешно време”.

начно потписано дан касније. Граница између две Кореје је остала 38. паралела, у нешто измењеном облику. Исто тако, око ње је успостављена и демилитаризована зона која је, упркос том статусу, до данас остала једна од најмилитаризованијих области на свету.

Корејски рат имао је велике последице по свет и на неки начин „стандардизовао” политику Хладног рата, а САД су захваљујући њему преузеле место Велике Британије као арбитра у дешавањима у Азији, евидентно у каснијој помоћи Французима у Вијетнаму, што ће представљати увод у Вијетнамски рат.

АНТИКОМУНИСТИЧКА ПРОПАГАНДА У САД И ХОЛИВУДУ

Антикомунистичка реторика у САД има корене у првом „Црвеном страху” (*Red Scare*) који је био на врхунцу у периоду од 1918. до 1920. године. Овај период је обележио низ инцидената попут штрајкова, расних нереда и страха од комуниста и анархиста, колоквијално називаних, „црвенима”. Тада је спроведен низ рација, од којих су најпознатије биле оне под вођством Александра Палмера, када је депортовано око 30.000 људи.¹⁶ На том страху била је утемељена и критика одређених елемената политике „Новог договора” (*New Deal*) председника Френклина Д. Рузвелта, које су конзервативнији чланови Конгреса сматрали последицом утицајем комуниста, због чега је 1938. године дошло до оснивања Специјалног комитета за истраживање неамеричких активности (*Special Committee to Investigate Un-American Activities*), који ће од 1945. године постати знан као Комитет за неамеричке активности (*House Un-American Activities Committee* тј. *HUAC*). Но, други и кључни период „црвеног страха” јавио се са послератним таласом инфлације и штрајкова, комбинованих са совјетском експанзијом у источној Европи и стрепњом од могуће комунистичке инфилтрације у државну администрацију.¹⁷

Антикомунистичка пропаганда спроводила се на домаћем и страном фронту. Године 1948. донет је Смит-Мундтов акт у сврху постизања бољег разумевања између народа САД и осталих земаља, као и оште промоције САД, што је водило развоју културне дипломатије. Поред овога, радио станице попут „Гласа Америке” (*Voice of America*) и „Радија слободне Европе” (*Radio Free Europe*) преносиле су антикомунистичке поруке широм света, на 23 језика, наглашавајући супротност између богатстава и слободе које је доносио капиталистички свет и

¹⁶ Christy Schroeder, *Red Scare Propaganda in the United States: A Visual and Rhetorical Analysis, Tesis*, Georgia State University, 2007, стр. 15-17.

¹⁷ Landon R. Y. Storrs, *McCarthyism and the Second Red Scare*, Oxford University Press USA, 2016, стр. 4-6, 7-8; Dubravka Stojanović, нав. дело, стр. 236.

репресија у комунистичком систему.¹⁸ На унутрашњем плану, пропаганда је упозоравала на субверзивне елементе и комунистичке петоколонаше, и управо се у овој атмосфери родио феномен знан као *макартизам*, именован по тадашњем сенатору Висконсина Џозефу Макартију. Књиге, магазини, филмови и серије су биле под строгим присмотром „чувара морала” да би се створила атмосфера недозвољености било каквог става према непријатељу осим његове демонизације, а сваки вид протеста против власти посматран је као комунистичка активност усмерена ка уништењу идеја демократије, слободе и једнакости.¹⁹ Агент комуниста могао је бити било ко, што је умногоме повећавало параноју грађана САД. Поред тога, пропаганда је тежила да их увери да се мора бити чврст у обрачуну са комунизмом и показати да он не може и не сме постојати унутар граница САД.²⁰ Догађаји попут појаве совјетске нуклеарне бомбе и суђења брачној пару Розенберг као његовом продужетку, победе комуниста у Кини и, наравно, Корејског рата, додатно су интенивирани идеју да су САД окружене непријатељским снагама.

Филм као пропагандно оружје унутар САД представљао је специфичан елемент у хладноратовској пропаганди, пре свега због могућности обраћања великом броју људи, али и због подршке појединих огранака владе њиховом снимању и дистрибуцији. У доба првог „црвеног страха” антикомунистичка пропаганда била је најизричитије испољена у тада сниманим филмовима, и овакав тренд се наставио током двадесетих и тридесетих година. Ситуација се драстично променила на почетку Другог светског рата, када су се појавили филмови који су имали циљ да промовишу заједничку борбу САД и СССР против фашизма и нацизма, што указује да се холивудски репертоар мењао у складу са политичким оријентацијама САД. Исти механизам функционисаће и током Хладног рата.²¹ Крај рата и ране педесете представљале су доба својеврсне холивудске објаве рата интернационалном комунизму и макартистички лов на вештице се проширио и на филмску индустрију, а међу најпознатијим жртвама овог феномена била је тзв. холивудска десеторка, група сценариста, редитеља и продуцената оптужених да су њихова остварења садржала прокомунистичке поруке. Просовјетски репертоар филмова током Другог светског рата, комбинован са унутрашњим трвењима у САД, на крају рата довео је до веровања многих конзервативних политичара да у Холивуду постоји јак комунистички утицај. У кампањи против наводне инфилтрације кому-

18 Више о томе у: Франсис Стонор Сондерс, *Хладни рат у култури: ЦИА у свету уметности и књижевности*, Досије студио, Београд 2013; W. L. Hixson, *Parting the Curtain: Propaganda, Culture, and the Cold War, 1945-1961*, Macmillan, London. 1997.

19 Philip M. Taylor, *Munitions of the mind: A history of propaganda from the ancient world to the present day*, Manchester University Press 2003, стр. 256-260.

20 Christy Schroeder, нав. дело, стр. 18-20.

21 Tony Shaw, Denise J. Youngblood, *Cinematic Cold War: The American and Soviet Struggle for Hearts and Minds*, University Press of Kansas 2010, стр. 17-19.

низма у филмску индустрију, важну улогу имале су разне десничарске, патриотске и религијске организације, као и ФБИ, тада под вођством Џона Едгара Хувера, са заједничким циљем да осигурају улогу Холивуда у промовисању националних интереса. Такође, многе познате личности у Холивуду су и саме биле вођене антикомунистичким набојем.²²

Између 1948. и 1953. године, у зениту макартизма, Холивуд је на сцену избацио седамдесетак експлицитно антикомунистичких филмова, са идејом да се кроз њих промовише дух капитализма и патриотских идеала као одговор на комунизам.²³ Средином педесетих дошло је до смањења експлицитно пропагандних елемената, уз промоцију америчког начина живота као одраза тадашњег економског просперитета, што је представљало специфичан облик Хладног рата у култури. Почетак шездесетих је, са друге стране, био увод у турбуленцију која ће трајати током целе деценије, упућујући изазов ултрапатриотизму и ратнохушкачким елементима присутним међу вишим слојевима САД. Прилив нових лица у Холивуд донео је нове теме, а карактеристика тадашњих филмова била је критика спољне политике САД, повезана са све већим страхом од нуклеарног рата, без сумње под утицајем кубанске ракетне кризе.²⁴

ХОЛИВУД И КОРЕЈСКИ РАТ: ИДЕОЛОГИЈА И ЕТИКА, „ПРЉАВА ПЕШАДИЈА” И „ЛЕТЕЋИ ВИТЕЗОВИ” У ОРУЖАНИМ СНАГАМА, АЗИЈСКИ НЕПРИЈАТЕЉИ И САВЕЗНИЦИ

Филмови о Корејском рату снимљени на самом почетку педесетих и до краја рата 1953. године трудили су се да што боље емулирају стил остварења која су се бавила Другим светским ратом, али су били слабог квалитета и направљени са циљем брзе зараде. По завршетку рата, Холивуд је између 1954. и 1959. године на сцену избацио много већи број филмова, а тематски опсег се од једноставног ратног акционог филма проширио, што је довело до појављивања квалитетнијих остварења. Према је након 1959. године продукција смањена, врхунац остварења ове врсте достигнут је са *Манџуријским кандидатом* (*The Manchurian Candidate*, 1962) Џона Франкенхајмера.

Иако се Корејски рат као тема спорадично појављивао у каснијим филмовима, попут *Војничине* (*Heartbreak Ridge*, 1986), са Клинтон Иствудом у главној улози, и у утицајном филму *Меш* (*MASH*, 1970) Роберта Алтмана, који ће касније постати популарна телевизијска серија, начелно говорећи он је ипак остао на

22 Tony Shaw, *Hollywood's Cold War*, Edinburgh University Press, 2007, стр. 205-208.

23 Исто, стр. 45-47.

24 Tony Shaw and Denise J. Youngblood, нав. дело, стр. 19-21; 25-30.

маргини.²⁵ Када се холивудска остварења о Корејском рату упореде са онима фокусираним на Други светски рат, као борбу против највећег светског зла, или на Вијетнамски рат, као догађај који је покренуо лавину дискусија и социјалних трвења у САД, јасно је да су ти филмови малобројнији и, начелно, уметнички мање успешни. Корејски рат није изнедрио чувене редитеље, попут Оливера Стоуна или Френсиса Форда Кополе, нити своје еквиваленте *Ловцу на јелене* или *Апокалипси сад*.

Један од разлога због којих је Корејски рат, као и остварења о њему, остао на маргини интересовања америчког друштва, јесте својеврсна „култура сагласности”, која је вукла корене још од Перл Харбора, а у хладноратовском окружењу се јавила као вид ревитализације патриотизма у контексту борбе против новог непријатеља.²⁶ Но ипак, заједничка црта филмова о Корејском рату била је да су у извесном смислу били дијалогске природе, тј. да је постојала имплицитна дебата о самој природи овог ограниченог сукоба. Исто тако, историјска и политичка клима везана за рат, посебно у периоду пат-позиције, довела је до тога да Холивуд маргинализује филмове о Кореји на уштрб жанрова попут мјузикала, вестерна и крими-трилера, и Кореја је била сматрана „отровом за бокс офис”.²⁷

Слоган о „заборављеном рату” суштински описује то како је – пре свега због његове парадоксалне природе и постепене еволуције од „доброг рата”, који је требало да сузбије комунистички инвазионизам, до „лошег рата” коме се није знао крај – овакав његов статус коначно установљен идеолошким обрасцима и колективним памћењем. Учешће САД у рату у Кореји имало је у почетку знатну подршку јавности, која је била појачана успесима у Инчону и Сеулу, али је она почела да јењава од 1951. године, када се у сукоб укључила НР Кина и када је он ушао у пат-позицију. Статус „полицијске акције” имплицирао је да је овај подухват био нешто мање од рата, и сличнији казненој експедицији, а критички однос ветерана према ономе што се називало и „Трумановим ратом” потврђивао је овакве ставове. Рат је такође био перципиран као бруталнији од претходних у којима су САД учествовале, и укључио је многе случајеве агресије и дивљаштва који су шокирали јавност и били доживљени као противни њеним вредностима.²⁸ Период непосредно након рата уобличио је доминантан облик његове критике у наратив о сукобу који је могао бити добијен, али је резултирао поразом због неодлучности и

25 Robert J. Lentz, *Korean War Filmography: 91 English Language Features Through 2000*, Jefferson, NC: McFarland and Company, стр.1-2, Steven Casey, нав. дело, стр. 219-22.

26 Више о томе у; Lary May, *Recasting America*, The University of Chicago Press, Chicago 1989; *The Big Tomorrow*, The University of Chicago Press, Chicago 2000.

27 Tony Williams, *Beyond Fuller and MASH: Korean War Representations in Film, Genre, and Comic Strip*, Asian Cinema 20.1 (2009), стр. 2-3.

28 Marilyn B. Young, “Korea: the Post-war War”, *History Workshop Journal*, No. 51 (Spring, 2001), стр.113-118.

некомпетенције политичара који су га водили. У питању је био нерешени сукоб који је на велика врата увео идеју да су ограничено ратовање и неправедно примирје спутали способности војника и прокоцкали кредибилитет САД.

Идејна и тематска супротстављеност филмова о Корејском и о Другом светском рату узрокована је првенствено чињеницом да је, у односу на улогу САД у претходном сукобу, Кореја представљала војни пораз.²⁹ Они су, поред преношења стандардних антикомунистичких порука, показали и деморализујуће елементе рата и последице ограниченог ратовања, а као заједничку црту имали су одсуство ентузијазма и гледање на рат као на зло нужно ради очувања престижа САД као државе која има одговорност да помогне народима у борби против комунистичког непријатеља.³⁰

Истовремено, значајно је измењена холивудска перцепција оружаних снага, условљена променама у ставовима према различитим родовим војске, који су се током раног Хладног рата нашли у некој врсти сукоба, праћеним својеврсним опадањем угледа пешадије. Један од кључних узрока овако измењене перцепције основног корпуса оружаних снага јесте појава атомског наоружања, за које се сматрало да ће класично ратовање учинити превазиђеним и својом претњом ограничити опсег оружаних сукоба, а технологизација рата посебно се огледала у јачању ваздухопловних снага, и то на уштрб пешадије, која је смањена за трећину.³¹ Али, нимало безначајну улогу у мењању односа према „момцима из суседства” у пешадијској униформи имале су и идеолошке претпоставке: већ 1947. године појавио се памфлет Филмског савеза за очување америчких идеала, ауторке Ајн Ранд, који је упозоравао филмске куће на појаву подривања идеала САД, попут индивидуализма и слободног тржишта, и то путем „деификације обичног човека”.³² С обзиром на то да су током Другог светског рата холивудски ратни филмови умногome настајали под утицајем Рузвелтове политике „Њу Дила”³³ и наглашавали пожртвованост пешадијанаца и осталих грана војске и грађанства,³⁴ као и

29 Paul M. Edwards, *A Guide to Films on the Korean War*, Westport, CT, Greenwood Press, 1997, стр.4-5, 21-24.

30 Junghyun Hwang, “I’ve Got a Hunch We’re Going Around in Circles”: *Exceptions to American Exceptionalism in Hollywood Korean War Films*, *American Studies in Scandinavia*, 49:1 (2017), pp. 61-82, стр.62-65; Sara Harrison Dougherty, *Early Cold War Combat Films and the Religion of Empire*, University of Rochester, New York 2012, стр.4-5.

31 Sara Harrison Dougherty, нав. дело, стр. 17, 25-26.

32 Ayn Rand, *Screen Guide for Americans*, Интернет: <https://archive.lib.msu.edu/DMC/AmRad/screen-guideamericans.pdf>, 18/02/2021.

33 United States. Office of War Information. Bureau of Motion Pictures, *Government Information Manual for the Motion Picture Industry*, Интернет: <https://libraries.indiana.edu/collection-digital-archive-gimmpi>, 19/02/2021; Philip M. Taylor, нав. дело, стр. 230-231.

34 Darko Tadić, *Propagandni film*, Spektrum Books, Beograd 2009, стр.139-140. Посебно битно за доба у ком су настали јесте позитиван приказ америчких радника у тешкој индустрији и начина на који су се жене носиле са тим ситуацијама.

друштвену кохезију у мултиетничкој армији зарад општег добра,³⁵ оваква промена погледа на пешадију се може чинити запањујућом. Она се одиграла у оквиру тежње да се, у склопу измењене државне идеологије, створи својеврсни „нови човек”, херојска индивидуа насупрот колективистичком карактеру комуниста.

Као антипод оваквој слици пешадије појавили су се филмови о пилотима и ваздушним снагама. Управо је Корејски рат донео многе технолошке иновације које су највише утицале на развој ваздухопловства, посебно у развоју млазњака. Модел F-86 био је први прави млазни авион направљен у сврху парирања совјетским миговима,³⁶ а стратешка снага ваздухопловства и коришћење нуклеарног наоружања у сврху одбране од потенцијалног напада СССР-а стављена је у центар Ајзенхауерове политике „Новог погледа” (New Look), која је имала за сврху да балансира јачање нуклеарног арсенала и војне спремности САД са разумнијим трошковима.³⁷ Ајзенхауерова тактика инвестирања у ваздухопловство, и то посебно Стратешку ваздушну команду (*Strategic Air Command*) и нуклеарно наоружање, била је један од фактора све изразитијег примата технолошког над стандардним ратовањем, а буџет за друге гране војске и морнарице смањио се због стратегије инвестирања у одбрамбени систем дугог домета.³⁸ Ваздушна надмоћ САД представљала је кључни фактор превентиве могућег нуклеарног рата.

Романтизација авиона и ваздухопловних снага у холивудским филмовима има корене још у времену првог појављивања авиона као оружаног средства,³⁹ а концепт ваздушног ратовања створио је мишљење о летећим асовима као последњем оличењу витештва у ери модернизованог, технологизованог и анонимног рата, и представљаће један од најдуготрајнијих елемената холивудског блокбастера.⁴⁰ Други светски рат је донео појаву нових остварења о ваздухопловним снагама, пропагандни постери тог доба тежили су да информишу публику о важности ваздушног ратовања, а многе познате филмске звезде имале су главне улоге у оваквим филмовима.⁴¹ У контексту Корејског рата и новонастале хладноратовске

35 Robert Eberwein, *The Hollywood War Film*, Wiley-Blackwell, 2010, стр. 22-23; Sara Harrison Dougherty, нав. дело, стр. 20-24.

36 Andrew Knighton, *The First Jet Versus Jet War: Air Power in the Korean War*, Интернет: <https://www.warhistoryonline.com/korean-war/first-jet-versus-jet-war-air-power-korea.html>, 19/2/2021; Више о томе у: James L. Stokesbury, *A Short History of Airpower*, William Morrow and Company. Inc., New York 1986.

37 The Executive Secretary, *B. NSC 162/2 : A Report to the National Security Council on Basic National Security Policy*, Интернет: <https://fas.org/irp/offdocs/nsc-hst/nsc-162-2.pdf>, 20/02/2021.

38 Herman S. Wolk, *The New Look*, Интернет: <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Documents/2003/August%202003/0803look.pdf>, 20/02/2021.

39 Sara Harrison Dougherty, нав. дело, стр. 57-58.

40 Steffen Hantke, *We Own the Sky: Jet Airplanes and Cold-War Propaganda in American Cinema after the Korean War*, *Journal of Popular Film and Television*, 45:4, 2017, 202-210, стр. 203.

41 Walter E. Disney, *Victory Through Air Power*, Интернет: <https://archive.org/details/VictoryThroughAirPower>, 20/02/2021.

климе, ови „летећи витезови” били су идеални војници, грађани и персонификације вредности САД, а филмска остварења су их приказивала у оквиру средње-класног друштва чији су они продуктивни чланови.⁴²

У раним остварењима о пешадији, која су тежила да корејски сукоб прикажу кроз обрасце из филмова о Другом светском рату, акценат је био на стандардним акционим остварењима попут филмова *Бајонети!* (*Fixed Bayonets!*, 1951) Семјуела Фулера, и *Повлачење, никад!* (*Retreat, Hell!*, 1952) Џозефа Луиса, посвећеног борби Првог батаљона маринаца у бици код резервоара Чосин (јап. *Chōshin*; кор. *Changjin*) током кинеске контраофанзиве новембра и децембра 1950. године. Овакви филмови користили су Корејски сукоб као позадину за приче о преузимању вођства и одговорности у тешким тренуцима, а друго остварење је, узимајући за тему стваран историјски догађај, погубан за снаге САД и УН, преузимало и функцију мобилизације за наставак борбе против комунистичког непријатеља.⁴³ Овакви филмови понекад су се доцније фокусирали и на друге, специфичне теме, попут сарадње различитих народа у борби против заједничког непријатеља, или доприноса припадника мањинских/дискриминисаних етничких група ратним напорима. Репрезентативни примери су остварења Роберта Веба Вод славе (*The Glory Brigade*, 1953), чија је радња фокусирана на сарадњу војника САД и грчких јединица у саставу оружаних снага УН, и Сви млади људи (*All the Young Men*, 1960) Хала Бартлета, посвећено напорима главног јунака, црнца, да задобије поверење свог батаљона, чији поједини чланови немају позитиван став према идеји да их предводи „обојени” старешина.

Како се из наведених примера види, филмови о Корејском рату снимљени током његовог трајања тежили да кроз емулацију стила филмова снимљених током Другог светског рата промовишу владајуће идеале. У основним цртама, може се рећи да је концепт сликања борбе против нациста „пресађен” у слику нове борбе против комунистичког непријатеља. Но и међу овим филмовима, а поготово међу остварењима снимљеним после рата, има оних који догађајима у Кореји приступају из другачијег угла, подвлачећи да је реч о сукобу у коме су се САД суочиле са новим непријатељем и новим начином ратовања.

Два остварења која то речито говоре су *Челични шлем* (*The Steel Helmet*, 1951), поменутог Семјуела Фулера, једно од првих холивудских остварења о Корејском рату⁴⁴ и својеврсни трендсетер за овакав тип филма, и *Порк чон хил* (*Pork*

42 Sara Harrison Dougherty, нав. дело, стр. 55.

43 William Stueck, нав. дело, стр.128. Током филма пуковник Корбет (Френк Лавцој), у намери да охрабри војнике, изговара реплику "Retreat, Hell! We're advancing in a different direction! That's what the general said, and that's what I say", готово дословно цитирајући генерала Оливера Смита у важним тренуцима битке код резервоара Чосин.

44 Paul M. Edwards, нав. дело, стр. 77, 107-108.

Chop Hill, 1959)⁴⁵ Луиса Мајлстона, заснован на истоименој књизи генерала Семјуела Л.А. Маршала. Оно што повезује ова остварења јесте третирање корејског сукоба из крајње песимистичне перспективе, између осталог условљене и природом непријатеља и окружења у коме се ликови налазе. У *Челичном шлему* непријатељ је невидљив, приказан готово као утвара; он изгледа другачије од непријатеља из пређашњих ратова, сасвим налик на јужнокорејске савезнике САД, а специфични проблем неразликовања између пријатеља и непријатеља, посебно у контексту непознате територије на којој су се војници САД нашли, обликован је у неким од ефектнијих сцена филма, попут смакнућа двојице комунистичких герилаца маскираних у јужнокорејске грађане, или претресања групе избеглица. У *Порк чоп хилу* – где један од комуниста има задатак да говорима на радију деморализује америчке снаге говорећи им да је рат бесмислен и читајући листу жртава међу њиховим војницима – специфични карактер новог непријатеља обликује се управо подвлачењем склоности да води психолошки рат, али се истовремено истиче његова, углавном расно условљена, инфериорност.⁴⁶

Иако је у оба остварења Корејски рат приказан као сукоб коме ликови не сагледавају непосредан смисао, што им на први поглед може дати карактер антиратних филмова, комбинација дијалога и визуелних симбола у *Челичном шлему* дефинитивно афирмише позитивну улогу коју САД имају у Кореји.⁴⁷ Исто тако, и крај филма имплицира да ће ова борба још трајати,⁴⁸ што на готово пророчки начин говори о будућој улози САД у Хладном рату. Слични, контрадикторан поглед на рат присутан је и у *Порк чоп хилу*, који кроз наводни антиратни наратив афирмише позицију САД у Хладном рату: нужност одбране наизглед безначајног положаја од надиреће непријатељске инвазије⁴⁹ постаје метафора надметања у томе чија је идеологија „издржљивија”, а тежња да се упркос свему истраје у борби са непријатељем наглашава важност спровођења политике САД у Хладном рату⁵⁰. Коначни аргумент против тезе да је *Порк чоп хил* антиратни филм јесте за-

45 S. L. A. Marshall, *Pork Chop Hill: The American Fighting Man In Action Korea Spring 1953*, Интернет: <https://archive.org/details/porkchophillthea011690mbp>, 21/02/2021.

46 Paul G. Pickowicz, “Revisiting Cold War Propaganda: Close Readings of Chinese and American Film Representations of the Korean War”, *Journal of American-East Asian Relations*, 17 (2010) 352–371, стр. 363; Thomas Borstelmann, *The Cold War and the Color Line: American Race Relations in the Global Arena*, Cambridge: Harvard University Press, Massachusetts 2001, стр.81.; Junghyun Hwang, нав. дело, стр. 71-72.

47 Sara Harrison Dougherty, нав. дело, стр. 29-30.

48 *The Steel Helmet* (1951), p. Samuel Fuller; “There is no end to this picture.”

49 *Pork Chop Hill* (1959) p. Lewis Milestone; “I’m beginning to think they picked it because it’s worth nothing. Its value is that it has no value. That makes it a test of strength, pure and simple. They’re willing to spend lives for nothing or what seems nothing. That’s what they want to know: Are we as willing to do what they are?”

50 Jonathan C. Merrit, нав. дело, стр. 53-56.

вршни монолог који афирмише жртве војника, говорећи да су они погинули не би ли донели слободу милионима.

Слично остварењима о пешадинцима, филмови о ваздухопловним снагама снимани током рата били су нискобуџетни и слабијег квалитета, док ће се квалитетнији филмови појавити након прекида рата.⁵¹ Прва група остварења имала је за циљ спектакуларан приказ ваздушних снага САД и естетизацију технолошки напредних млазних авиона, промовишући уверење да су ваздухопловство и атомска бомба гаранција безбедности, што су посебно наглашавали филмови снимљени на молбу Стратешке ваздушне команде. Осим тога, ова остварења имала су и елементе романсе и мелодраме, с циљем да привуку женску публику.⁵² Поред гламуризације битака у ваздуху, многа од тих остварења стављала су и нагласак на обуку и тренинг пилота за рат, што их одаје као средство за регрутацију маскирано у вид популарне забаве. Филмови о ваздушном ратовању су имали вероватно највећи престиж међу остварењима о Корејском рату и задобили су највећи публицитет.⁵³

Као својеврстан прелаз са сликања борбе пешадијинаца на хероизовање пилота, издваја се остварење Теја Гарнета *Минут до нуле* (*One Minute to Zero*, 1952). Заплет филма смештен је на сам почетак рата, и прати пуковника Стива Јановског (Роберт Мичам), његово упознавање и каснију романсу са лекаром Уједињених нација Линдом Деј (Ен Блајт). У односу на касније филмове чији су носећи ликови припадници ваздушних снага, овај је атипичан због широког приказивања борбе пешадије, али су сцене борби у ваздуху подвучене јачим ефектима, те ће послужити и као образац за будућа остварења.⁵⁴ Такође, Јановски као херој-центлмен представља оштар контраст не тако рафинираним пешадинцима, те и по томе антиципира доцније обрасце приказивања припадника ових родова војске.

Најважнија равна заплета јесте пуковников сукоб са Линдом по питању адекватног поступања у рату, с тим да је Линда носилац идеалистичког и готово наивног погледа на свет, и да је каснији догађаји уверавају у исправност гледишта Јановског, до те мере да се у ратом разрушеној цркви моли за опрост јер му се супротставила. Гарнетово остварење представља прилично јасан позив на борбу

51 Sara Harrison Dougherty, нав. дело, стр. 62-64.

52 Sara Harrison Dougherty, нав. дело, стр. 78-91; Joyce Evans, *Celluloid mushroom clouds: Hollywood and the atomic bomb*, Critical Studies in Communication and in the Cultural Industries, Westview Press 1998, стр. 47, *Strategic Air Command Movies*, Интернет: <http://www.strategic-air-command.com/gallery/movies/movie-posters.htm>, 22/02/2021. Реч је о четири филма која су се појавила између 1952. и 1962. године, *Горе и изнад* (*Above and Beyond*, 1952) Мелвина Френка, *Стратешка ваздушна команда* (*Strategic Air Command*, 1955) Ентонија Мена, *Бомбардери Б-52* (*Bombers B-52*, 1957) Гордона Дагласа и *Окупљање орлова* (*A Gathering of Eagles*, 1962) Делберта Мана.

53 Paul M. Edwards, нав. дело, стр. 32; Robert J. Lentz, нав. дело, стр. 434-435.

54 Steffen Hantke, нав. дело, стр. 203.

против комунистичке претње, и кроз конфликт Линде и Јановског подржава његову увереност у нужност те борбе. Иако се филм стога може сматрати пропагандним, постоје два момента која су прилично контроверзна. Први од њих је коришћење аутентичних снимака из Кореје, прецизније – слика спаљених лешева војника, не би ли публика заузела непријатељски став према починиоцима ових дела. Други, и можда битнији елемент јесте сцена у којој Јановски наређује масакр јужнокорејских избеглица након неколико хитаца упозорења. Он то чини сазнавши да се у колони налазе и комунистички агенти, који током сцене присиљавају избеглице да иду напред, упркос упозорењима војске САД. Управо овај догађај биће камен спотицања у односу Линде и Јановског, а рационализацију његове одлуке даје један од Линдиних колега лекара, правећи аналогију са уклањањем здравог ткива, заједно са мртвим.⁵⁵ Филм је због те сцене постао неприхватљив за Министарство одбране и војску САД, који су по његовом изласку захтевали да се сцена масакра уклони и ускратили материјалну подршку и даљу сарадњу након одбијања продукцијске куће *RKO Pictures* да то учини. Ово питање реактуелизовано је готово педесет година касније, када се 29. септембра 1999. у *Associated Press* појавио чланак о масакру 250 јужнокорејских цивила код моста Но Гун Ри (кор. *Nogeun-ri*) јула 1950, чему је следило и објављивање званичног извештаја Одељења за одбрану САД 11. јануара 2001. године.⁵⁶ Тада је створено уверење да је сцена масакра била заснована на стварном догађају.⁵⁷

Године 1954. појавила су се остварења којима је и започео талас квалитетнијих пилотских филмова: *Мостови Токо-Рија* (*The Bridges at Toko-Ri*) Марка Робсона и *Пантеров одред* (*Men of the Fighting Lady*) Ендруа Мартона. Оба су настала на основу текстова писца Џејмса Миченера: прво према истоименом роману из 1953, а друго према његовом чланку „Заборављени јунаци Кореје” (“*The Forgotten Heroes of Korea*”) и чланку Харија Бернса „Случај слепог пилота” (“*The Case of the Blind Pilot*”), из 1952. године.⁵⁸ Миченеров значај лежи у томе што је приказивао сусрете САД и азијских држава, са изузетком НР Кине, и што је „донео Азију у САД”, као и у његовој посвећености интеграцији некомунистичких азијских

⁵⁵ *One Minute to Zero* (1952), p. Tay Garnett; “War is the most malignant condition of the human race... We sometimes have to cut out the good tissue with the bad.”

⁵⁶ U.S. Department of the Army, *No Gun Ri Review Report*, Интернет: [https://en.wikisource.org/wiki/U.S._Department_of_the_Army_No_Gun_Ri_Review_Report#I._The_Associated_Press_\(AP\)_special_report](https://en.wikisource.org/wiki/U.S._Department_of_the_Army_No_Gun_Ri_Review_Report#I._The_Associated_Press_(AP)_special_report), 21/02/2021. Више о томе в. у: Charles J. Hanley, *No Gun Ri: Official Narrative and Inconvenient Truths*, *Critical Asian Studies* 42:4 (2010), стр. 589–622.

⁵⁷ Robert J. Lentz, нав. дело, стр. 270–272.

⁵⁸ James Michener, *The Forgotten Heroes of Korea*, Интернет:

<http://www.ussoriskany.us/Oriskany/omag/10%20May%201952.pdf>, 21/02/2021. ; James Michener, *The Case of the Blind Pilot*, Интернет: <http://www.ussoriskany.us/Oriskany/omag/29%20Nov%2052.pdf>, 21/02/2021.

држава у америчку сферу утицаја. Ово је значило и подржавање интервенционистичке политике у Вијетнаму и Малаји, и, сходно томе, нуклеарног наоружавања САД као гаранта светске безбедности.⁵⁹ У оба филма видимо пилоте-ветеране Другог светског рата увучене у овај нови сукоб, у коме испрва показују неодлучност и несигурост везану за његову природу, али упркос томе на најбољи могући начин извршавају своју дужност. Иако оперативно нису били од превеликог стратешког значаја, мотиви мостова и железничких пруга изабрани су зато што симболички представљају слабу тачку Запада у зиду који брани слободну цивилизацију од комунистичке инвазије и који се мора бранити на идеолошком и психолошком фронту. Због своје комуникационе функције, мостови фигурирају и као „пролаз” за погубне комунистичке утицаје, чија су главна мета образовани људи опхрвани сумњом и нелагодношћу због новог рата, а то су слабости које се морају сузбијати.⁶⁰

Фокус на јаке индивидуе у остварењима о пилотима и њиховим подвизима је био посебно плодно тле за филмове о стварним личностима из Корејског рата. Од таквих остварења се издвајају остварења *Прича о МекКонелу* (*The McConnell Story*, 1955) Гордона Дагласа, фокусирано на живот Џозефа МекКонела, бомбардерског навигатора у Другом светском рату и најуспешнијег летећег аса у Кореји познатог по обарању 16 мигова,⁶¹ и *Бојној песми* (*Battle Hymn*, 1957) Дагласа Сирка, посвећено пуковнику Дину Хесу, свештенику и пилоту који је током рата покренуо незваничну акцију спасавања корејске сирочади и чија су дела кулминирала у акцији пребацивања сирочади на острво Ђеђу-До (кор. *Jejudo*) током опсаде Сеула 1951. године.⁶² Док се Дагласово остварење, успут донекле критикујући војну бирократију САД, фокусира на прелазак главног лика од бунтовника до херојског војника спремног да се жртвује за интересе земље, истичући притом супериорност нове авијације у односу на гломазну машинерију из Другог светског рата и наглашавајући, у духу Хладног рата, нужност технолошке трке у наоружању, Сирково је знатно сложеније, пре свега због већег броја тематских целина. Филм прати путовање главног лика, који се бори са траумама из Другог светског рата и кроз хришћанску религију налази снагу и вољу да се дигне на оружје против новог непријатеља, а фокус је, очекивано, усмерен на његово спасавање јужнокорејске деце и односе са становништвом Јужне Кореје. С фокусом на јужнокорејским сирочићима, њихова средина приказана је искључиво кроз оријенталистичке стереотипе Запада,

59 Christina Klein, *Cold War Orientalism: Asia in the Middlebrow Imagination, 1945–1961*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California 2003, стр. 117-119, 120-121, 124-126.

60 Sara Harrison Dougherty, нав. дело, стр.71-72; Jonathan C. Merrit, нав. дело, стр.59.

61 Phillip Farris, *Jet War*,

Интернет: <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/1990/June%201990/0690jetwar.aspx>, 24/02/2021.

62 National Museum of the US Air Force, Col. Dean Hess (National Museum of the US Air Force), Интернет: <https://web.archive.org/web/20091006080639/http://www.nationalmuseum.af.mil/factsheets/factsheet.asp?id=1913>, 24/02/2021.

а Кореја као неразвијена земља коју треба „спасити”.⁶³ Уопште узев, фокусирање на азијску децу у америчким филмовима, и то не само онима о Корејском рату, за циљ првенствено има да ове народе представи као детињасте и незреле у односу на напредне и „одрасле” САД, чије вредности треба да прихвате не би ли имали бољи живот, што филмовима даје јасан колонијалистички елемент.

Оба филма приказују начин функционисања авиона и живот на носачу авиона, користећи снимке из рата, а у својим уводним кадровима исказују захвалност војсци САД за помоћ у снимању, што јасно говори о сврси филмова као суптилних пропагандних средстава.⁶⁴ У гламурозном приказивању подвига ваздушних снага које се боре против непријатељске војске, филмови покушавају да створе слику рата у ком цивилне мете нису постојале, изостављајући оно што су ваздушни напади САД учинили градовима Северне и Јужне Кореје, као и цивилним инфраструктурама.⁶⁵ Избегавањем контроверзних дешавања у рату у филмским остварењима овог типа, САД су се трудиле да, повезујући Корејски рат са већим наративом о ваздухопловним снагама као спасиоцима слободне цивилизације, прикажу пилоте као отелотворење хероја који ће одбранили вредности САД од страних и непријатељских комунистичких утицаја. Посматрајући ова остварења, може се јасно видети да је њихова заједничка карактеристика била та да су њихови протагонисти били пре свега људи који лично нису имали много разумевања за нови конфликт и његову природу, али су рат прихватили као „нужан” ради заштите идеала и вредности САД.

63 Hye Seung Chung, *Hollywood Asian: Phillip Ahn and the Politics of Cross-Ethnic Performance*, Temple University Press, Philadelphia 2006, стр. 153-156, 157-163, 164-165; Hye Seung Chung, *From Saviors to Rapists: G.I.s, Women, and Children in Korean War Films Asian Cinema*, 12 (2001), стр. 105-106,

64 Steffen Hantke, нав. дело, стр. 205-206.

65 John R. Eperjesi, “The Unending Korean War in Film: From The Bridges at Toko-Ri to Welcome to Dongmakgol”, *Journal of American Studies*, 52(3), 2018, 787-809, стр. 791-793, Sara Harrison Dougherty, нав. дело, стр.77; Након уласка Кине у рат, Макартур је наредио да се „створи пустара између ратног фронта и реке Јалу и да се униште сва постројења, фабрике, градови и села широм Северне Кореје.“ У интервјуу из 1984. године, генерал Кертис Лемеј, управник Стратешке ваздушне команде током рата је потврдио да је у периоду од 3 године убијено око 20 процената популације у ваздушним нападима.

ЗАКЉУЧАК

Холивудски прикази Корејског рата су одражавали амбивалентан став јавности САД о овом сукобу, као и политичке промене условљене Хладним ратом, што је било најочигледније у контрасту ових остварења са онима која су приказивали Други светски рат, како по приказу рата, тако и по идеолошком садржају. Заједничка црта у приказима подвига пешадије и ваздухопловства била је виђење Корејског рата као наизглед непотребног и безизгледног, али у бити нужног сукоба ради заустављања продора комунистичке идеологије у „слободан свет”. Међутим, престиж је јасно даван ваздухопловним снагама и, науштрб „прљаве” пешадије, стваран идентитет „новог човека”. Односи САД и источне Азије су такође представљали важан аспект ових филмова, и он се углавном сводио на патерналистичко помагање азијским народима у сврху њиховог довођења у сферу утицаја САД.

ЛИТЕРАТУРА

- Гедис Џон Л., *Хладни рат: Ми данас знамо*, Слио, Београд 2003.
- Buzo Adrian, *The Making of Modern Korea*, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York 2002.
- Casey Steven, *Selling the Korean War: Propaganda, Politics, and Public Opinion, 1950-1953*, Oxford University Press, New York, 2008.
- Chung Hye Seung, *Hollywood Asian: Phillip Ahn and the Politics of Cross-Ethnic Performance*, Temple University Press, Philadelphia 2006.
- Eberwein Robert, *The Hollywood War Film*, Wiley-Blackwell, 2010.
- Edwards, Paul M., *A Guide to Films on the Korean War*, Westport, CT, Greenwood Press, 1997.
- Evans Joyce, *Celluloid mushroom clouds: Hollywood and the atomic bomb, Critical Studies in Communication and in the Cultural Industries*, Westview Press 1998
- Dougherty Harrison, Early Sara, *Cold War Combat Films and the Religion of Empire*, University of Rochester, New York 2012.
- Klein Christina, *Cold War Orientalism: Asia in the Middlebrow Imagination, 1945-1961*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California 2003.
- Lentz Robert J., *Korean War Filmography: 91 English Language Features Through 2000*, Jefferson, NC: McFarland and Company.
- Merrit Jonathan C., *The Remembered War: The Korean War in American Culture, 1993-1995*, Tuscaloosa, Alabama 2017.

Schroeder Christy, *Red Scare Propaganda in the United States: A Visual and Rhetorical Analysis*, Tesis, Georgia State University, 2007.

Shaw Tony, *Hollywood's Cold War*, Edinburgh University Press, 2007

Shaw Tony, Youngblood Denise J., *Cinematic Cold War: The American and Soviet Struggle for Hearts and Minds*, University Press of Kansas 2010.

Stojanović Dubravka, *Раѓање глобалног света 1880-2015: Ваневропски свет у савременом добу*, Удружење за друштвену историју, Београд 2015.

Storrs Landon R. Y., *McCarthyism and the Second Red Scare*, Oxford University Press USA, 2016.

Stueck William, *The Korean War: An International History*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 1995.

Tadić Darko, *Propagandni film*, Spektrum Books, Београд 2009.

Taylor Philip M., *Munitions of the mind: A history of propaganda from the ancient world to the present day*, Manchester University Press 2003.

Расправе и чланци:

Chung Hye Seung, "From Saviors to Rapists: G.I.s, Women, and Children in Korean War Films", *Asian Cinema*, 12 (2001), pp 103-116.

Eperjesi, John R., "The Unending Korean War in Film: From The Bridges at Toko-Ri to Welcome to Dongmakgol", *Journal of American Studies*, 52(3), 2018, pp. 787-809.

Hantke Steffen, "We Own the Sky: Jet Airplanes and Cold-War Propaganda in American Cinema after the Korean War", *Journal of Popular Film and Television*, 45:4, 2017, 202-210.

Hwang Junghyun, "I've Got a Hunch We're Going Around in Circles": Exceptions to American Exceptionalism in Hollywood Korean War Films, *American Studies in Scandinavia*, 49:1 (2017), pp. 61-82.

Pickowicz Paul G., "Revisiting Cold War Propaganda: Close Readings of Chinese and American Film Representations of the Korean War", *Journal of American-East Asian Relations*, 17 (2010), pp. 352-371.

Sang-Sook Jeong, "The Characteristics of Japanese Colonial Rule in Korea", *The Journal of Northeast Asian History*, Volume 8, Number 1 (Summer 2011), pp. 39-74.

Williams Tony, "Beyond Fuller and MASH: Korean War Representations in Film, Genre, and Comic Strip", *Asian Cinema*, 20.1 (2009), pp. 1-14.

Young Marilyn B., "Korea: the Post-war War", *History Workshop Journal*, No. 51 (Spring, 2001), pp. 112-126.

Извори са интернета:

Andrei Lankov, “Japanese policy of assimilation”, Интернет: https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2021/03/165_82414.html, 8/02/2021.

Andrew Knighton, “The First Jet Versus Jet War: Air Power in the Korean War”, Интернет: <https://www.warhistoryonline.com/korean-war/first-jet-versus-jet-war-air-power-korea.html>, 19/02/2021.

Ayn Rand, “Screen Guide for Americans”, Интернет: <https://archive.lib.msu.edu/DMC/AmRad/screenguideamericans.pdf>, 18/2/2021.

National Museum of the US Air Force, “Col. Dean Hess”, Интернет: <https://web.archive.org/web/20091006080639/http://www.nationalmuseum.af.mil/factsheets/factsheet.asp?id=1913>, 24/02/2021.

Committee on Armed Services and the Committee on Foreign Relations, United States Senate, “Military Situation in the Far East, hearings, 82d Congress, 1st session”, part 2, p. 732 (1951), Интернет: [https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.\\$b643206;view=1up;seq=18](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.$b643206;view=1up;seq=18), 15/02/2021.

Herman S. Wolk, “The New Look”, Интернет: <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Documents/2003/August%202003/0803look.pdf>, 20/2/2021.

James Michener, “The Case of the Blind Pilot”, Интернет: <http://www.us-soriskany.us/Oriskany/omag/29%20Nov%2052.pdf>, 21/02/2021.

James Michener, “The Forgotten Heroes of Korea”, Интернет: <http://www.us-soriskany.us/Oriskany/omag/10%20May%201952.pdf>, 21/2/2021.

Joint Chiefs of Staff, “General Order No. 1”, Интернет: https://en.wikisource.org/wiki/General_Order_No._1, 11/02/2021.

Joint Chiefs of Staff, “NSC 68: United States Objectives and Programs for National Security (April 14, 1950)”, Интернет: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/nsc-68/nsc68-1.htm>, 02/02/2021.

Phillip Farris, “Jet War”, Интернет: <http://www.airforcemag.com/MagazineArchive/Pages/1990/June%201990/0690jetwar.aspx>, 24/2/2021.

President Roosevelt, “Generalissimo Chiang-Kai Shek and Prime Minister Churchill, First Cairo Conference, 1943”, Интернет: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000003-0858.pdf>, 10/02/2021.

S. L. A. Marshall, “Pork Chop Hill: The American Fighting Man In Action Korea Spring 1953”, Интернет: <https://archive.org/details/porkchophillthea011690mbp>, 21/2/2021.

Strategic Air Command Movies, Интернет: <http://www.strategic-air-command.com/gallery/movies/movie-posters.htm>, 22/02/2021.

The Editors of Encyclopaedia Britannica, “Greater East Asia Co-prosperity Sphere”, Интернет: <https://www.britannica.com/topic/Greater-East-Asia-Co-prosperity-Sphere>, 2/2/2021.

The Executive Secretary, “B. NSC 162/2: A Report to the National Security Council on Basic National Security Policy”, Интернет: <https://fas.org/irp/offdocs/nsc-hst/nsc-162-2.pdf>, 20/02/2021.

U.S. Department of the Army, “No Gun Ri Review Report”, Интернет: [https://en.wikisource.org/wiki/U.S._Department_of_the_Army_No_Gun_Ri_Review_Report#I._The_Associated_Press_\(AP\)_special_report](https://en.wikisource.org/wiki/U.S._Department_of_the_Army_No_Gun_Ri_Review_Report#I._The_Associated_Press_(AP)_special_report), 21/02/2021.

United States, Office of War Information, Bureau of Motion Pictures, “Government Information Manual for the Motion Picture Industry”, Интернет: <https://libraries.indiana.edu/collection-digital-archive-gimmpi>, 19/02/2021.

Walter E. Disney, “Victory Through Air Power”, Интернет: <https://archive.org/details/VictoryThroughAirPower>, 20/02/2021.

*Lazar Jovićević*⁶⁶

“FORGOTTEN WAR” THROUGH THE PRISM OF HOLLYWOOD: THE KOREAN WAR IN AMERICAN MOVIES DURING THE COLD WAR

Abstract

The paper analyzes the image of the Korean War in Hollywood cinema during and immediately after the conflict. When interpreting the relationship between the film performance and the reference events, it uses documentary material, archival sources, newspaper articles and the existing imagological literature on that issue. In this context, it seeks to shed light on the controversy of war / anti-war messages in certain creations and to point out, with a comparative approach, the changes in the film portrayal of the armed forces in relation to the creations on the Second World War. The paper also deals with the image of East Asian cultures in the context of new geopolitical circumstances and the ambitions of the United States conditioned by the Cold War.

Keywords: Korean War, Hollywood, propaganda, ideology, US armed forces.

66 MSc. Lazar Jovićević, lazarjovicevic@outlook.com.

Борђе Лопчић

КОНЗУЛАРНИ ОДНОСИ СРБИЈЕ И РУМУНИЈЕ ОД 1804-1918. ГОДИНЕ

Сажетак

У овом раду су обрађени конзуларни односи између Србије и Румуније од 1804-1918. године, практично од времена устаничке Србије, па све до онда када Србија улази у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Срби су вековима живели у српском и у румунском Банату и одувек су постојале саобраћајне, трговачке, културне, верске и друге везе. Румунија је одувек била пријатељска земља према Србији. Устаничка Србија тек од Првог српског устанка почиње стварање нововековне државе, првенствено на међународном плану. Иако устаничку Србију није признала ниједна страна држава, она је фактички деловала као држава. Имала је своју владу, војда, територију, војску, полицију и судство. До 1830. године устаничка Србија одржава политичке односе са Аустријом и Русијом. Конзуларне односе од првих дана одржава са Аустријом, једином тада суседном државом, а двадесетак година касније и са Румунијом, тадашњом Влашком и Молдавијом. Румунија је тада имала исти статус као и Србија: аутомонију у оквиру Турске. После пропасти Другог српског устанка 1813. године велики број српског становништва бежи од турског терора у Срем, Влашку и Молдавију. Те српске избеглице, којих је било око сто хиљада, рачунали су да ће ту остати пар година. Међутим, услед ратова и политичких околности, остали су и по двадесетак година. Већина је задржала српско држављанство. Ти људи имали су често доста проблема са локалним властима због непознавања локалних прописа, права и језика, као и у области регулисања свог статуса и остваривања својих права, па су затражили заштиту и помоћ српских власти. Захваљујући кнезу Милошу Обреновићу у Букурешту је 1836. године отворено прво српско дипломатско конзуларно представништво: Књажевско српска агенција, која је са неколико прекида радила све до 1918. године. Значајно је да је ова Књажевска агенција практично радила као што данас раде савремени конзулати и обављала све конзуларне функције и послове. Конзуларни односи између две земље су се обављали на основу међународног обичајног права, јер није постојала конзуларна конвенција између две земље. Књажевска агенција постаје 1863. године Дипломатско заступништво у Букурешту.

Кључне речи: Србија, Румунија, конзуларни односи, Књажевска Српска агенција у Букурешту, међународно обичајно право, кнез Милош Обреновић.

УВОД

Конзуларни односи начелно су веома важна и значајна институција у билатералним односима између држава. По природи ствари, у међународним односима, конзуларни односи су настали пре дипломатских односа.

У овом делу рада приказаћемо сумарно настанак конзуларних односа Србије у XIX веку. Настанак конзуларних односа Србије у XIX веку је значајан, јер је повезан са ослобођењем од турске окупације и настанком нововековне независне Србије. Од 1804. године па све до 1878. године устаничка Србије није била међународноправно призната као држава, него је у почетку сматрана и даље делом Турског царства, а касније њеном аутономном облашћу. Међутим, већ од Првог српског устанка 1804. године устаничка Србија је имала сва својства и обележја државе. Наиме, имала је своју територију и на њој искључиву власт коју је у потпуности контролисала. Имала је и своје централне органе власти, скупштину, врховног војводу, Правитељствујушћи совјет, органе локалне власти, организовану војску, полицију и судство; практично све органе савремене државе. Иако су били ратни услови, сви наведени органи власти устаничке Србије су функционисали на ослобођеној територији врло ефикасно и били су једина државна власт.¹

За време Првог и Другог устанка устаничка Србија води своју спољну политику потпуно самостално, са првенственим циљем ослобађања од турског вековног ропства. У остварењу наведеног циља устаничка Србија води дипломатске преговоре са Аустријом, Русијом и Француском.²

Конзуларни односи устаничке Србије су настали још за време Првог српског устанка 1804-1813. године, и наставили су се у континуитету кроз читав XIX век, па све до 1918. године, када Краљевина Србија улази у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Чињеница је да устаничку Србију није признала ни једна страна држава, јер је била вазална држава са одређеном аутономијом. Ипак,

1 Драгослав Јанковић, Мирко Мирковић, *Државноправна историја Југославије*, Београд, 1987, стр. 100-107; Димитрије Папазоглу, *Кривично правосуђе у Србији (1804-1813)*, Београд, 1954, стр. 13-55.

2 Драгослав Јанковић, *Српска држава Првог устанка*, Београд, 1984, стр. 57-91; Прота Матеја Ненадовић: *Мемоари, Политика*, Народна књига, Београд, 2005, стр. 112-135; Стојан Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена*, Београд, 1907, стр. 13-26; Драго Роксандић, „Радо Вучинић изасланик српских устаника на двору Наполеона I”, Научни скуп Југословенско-Француских односа, Београд, 1990, стр. 56.

Србија одржава фактичке дипломатске односе са Русијом, Аустријом и Француском. Наведени фактички дипломатски односи су се огледали и реализовали у многобројним контактима са наведеним великим силама: Русијом, Аустријом и Француском, у разним молбама и захтевима за помоћ, посредовање и подршку у преговорима са Турском. Такође су биле многобројне делегације, мисије и појединци устаничке Србије са истим молбама и захтевима у Аустрији, Русији и Француској.³

Устаничка Србија у то време се граничила само са једном страном државом - Аустријом, од које је граница била на рекама Дунаву и Сави. Пре Првог српског устанка Аустрија је одржавала веома развијене трговачке, саобраћајне и имовинскоправне односе са Србијом. За време Првог и Другог српског устанка Аустрија наставља да одржава ове односе са Србијом. Наиме, Аустрији су били потребни пре свега пољопривредни производи из Србије, а нарочито стока, сточни производи, дрво, кожа, восак, лој и др. Аустрија је Србији продавала индустријске производе, разне алате, текстилне производе, жито и со, којих тада није било у Србији.⁴

Аустрија, као велика сила и економски снажна држава, била је веома заинтересована да се осигура несметан и безбедан саобраћај, не само рекама Савом и Дунавом, него и сувоземним путем према Бугарској и даље за Цариград. Одржавање трговине и саобраћаја, као и конзуларних односа са Србијом, био је несумњиво још један од разлога за одржавање конзуларних односа. У Србији су се тада налазили бројни аустријски држављани који су имали своје трговине, радње, предузећа, или су радили као разни стручњаци којих Србија није имала довољно. То су били у највећем броју занатлије, трговци, угоститељи, лекари, апотекари, ветеринари, инжењери, техничари, учитељи, професори, свештеници и друга стручна лица, пошто је Србија оскудевала у многим квалификованим професијама, јер у њој нису постојале школе или установе где би се стицали професија и звање.⁵

Због наведене трговине, као и бројних својих држављана који су живели и радили у Србији, Аустрија је покушала да у августу 1810. године у Београду отвори свој конзулат. Поред тих економских разлога, прави разлог Аустрије за отварање конзулата у Београду био је тај да се у Србији сузбије утицај Русије, и да

³ Богдан Љ. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Завод за уџбенике, Београд, 2010, стр. 66-114; Роман Мулић, *Сведочанство великих савременика 1804-1813*, Филип Вишњић, Београд, 2004, стр. 64; Небојша Богуновић, *Вишевековно руско-српско пријатељство: Улога Русије у обнови српске државности*, Службени гласник, Београд, 2013, стр. 46-107.

⁴ Даница Милић, „Аустро-српска трговина 1813-1815. године и покушај оснивања аустријског конзулата у Србији”, *Историјски часопис IX-X*, Београд, 1959, стр. 333-344.

⁵ У Крагујевцу је основан 1838. године Лицеј, који је имао ранг средње школе - гимназије. Затим, је 1863. добио звање Велика школа, и најзад 1905. године Универзитет у Београду.

се Србија стави под утицај Аустрије. Турска се није противила да Аустрија отвори свој конзулат у Београду, али била је против да Србија има свој конзулат у Бечу. Карађорђе и Правитељствујушћи совјет су 6. септембра 1810. године одбили аустријски предлог о отварању конзулата у Београду, пре свега из обзира према Русији.⁶

Навешћемо у чему су се огледали конзуларни односи између устаничке Србије и Аустрије у првим деценијама XIX века. Као што смо већ навели, Аустрија није признавала устаничку Србију, али поред економских интереса имала је и своје политичке интересе према њој. Примарни интерес је био да се сузбије политички утицај Русије која је била заштитник и покровитељ Србије. Затим, већ тада се назирала пропаст „болесника са Босфора”, па је Аустрија будно пратила сва збивања у Србији. Такође се плашила да се Први и Други српски устанак не прелију преко Саве и Дунава на Банат, Срем и Бачку, где су Срби били већински народ. Зато је Аустрија настојала да буде у то време неутрална, мада је за све време XIX века, па све до 1914. године била непријатељски оријентисана према Србији.⁷

То своје непријатељство, као и политички утицај на Србију Аустрија је настојала да прикрије одржавањем конзуларних односа са устаничком Србијом, иако је није признавала. Аустрија признаје велики број докумената које издају разни управни и судски органи устаничке Србије. Тако на пример, Аустрија признаје пасоше које издаје устаничка Србија. Пошто се одвија доста обимна трговина, Аустрија признаје документе, уговоре, потврде и читав низ писаних изјава и сличних папира из Србије. Често се воде разни грађански, трговачки и кривични спорови у аустријском магистрату у Земуну, и као докази се прилажу документи и искази сведока дати у српским судовима које аустријски магистрат прихвата. Решавају се и питања граничних линија и инцидента, екстрадиције, питање отпуста и стицање држављанства, као и још читав низ имовинскоправних питања. На овај начин Аустрија фактички признаје устаничку Србију као државу.⁸ У то време није постојала конзуларна конвенција или неки сличан споразум са Аустријом, него се примењивало међународно обичајно конзуларно право, као и законодавство и прописи устаничке Србије. Тек 1881. године је закључена Конзуларна конвенција из-

6 Васил Поповић, *Метернихова политика на Блиском истоку*, Београд, 1931, стр. 20; Славко Гавриловић, *Грађа Бечких архива о Првом Српском устанку, књига I (1804-1810)*, САНУ, Београд, 1989, стр. 646-647; Драгутин П. Ђетвај, *Развој међународног уговорног капацитета Србије у XIX веку*, Нови Сад, 1939, стр. 176-177.

7 Андреј Митровић, *Србија у плановима Аустро-Угарске и немачке 1908-1918*, Завод за уџбенике, Београд, 2011, стр. 21-186; Владимир Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Библиотека града Београда, Београд, 1992; Михаило Војводић, *Путеви српске дипломатије огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, СЛЮ, Београд, 1999.

8 Ђорђе Лопичић, „Почеци конзуларних односа Србије у XIX веку”, *Југословенска ревија за међународно право број 1-2*, Београд, 1993, стр. 171-183.

међу Србије и Аустроугарске.⁹

Следећа етапа у развоју конзуларних односа Србије настаје отварањем неколико страних конзулата у Београду. Тако 1836. године Аустрија отвара свој конзулат у Београду.¹⁰ Затим Енглеска отвара 1837. године у Београду свој конзулат.¹¹ Русија отвара свој конзулат у Београду 1838. године,¹² Француска 1839. године,¹³ а Сардинија 1849. године.¹⁴ Са аспекта међународног конзуларног права само је Аустрија имала правног основа за отварање свог конзулата у Београду. Јер, Аустрија је имала бројне своје држављане који су радили и живели у Србији, а затим, постојала је обимна и интензивна трговина, као и друмски и речни саобраћај за трговце ка Цариграду. Све остале државе: Енглеска, Русија, Француска и Сардинија нису имале своје држављане у Србији, нити трговину, нити транзитни саобраћај, па су имале искључиво дипломатска, а не конзуларна представништва. Важност и значај отварања наведених страних конзулата за устаничку Србију се огледа у томе што се њена борба за потпуну независност сада интернационализује, и стране државе, пре свега велике силе, на лицу места могу да се на непосредан начин упознају са њеном борбом за потпуну независност. Поред наведеног, устаничка Србија тада непосредно преговара са званичним представницима великих сила без посредника о свим проблемима који постоје од стране турске окупационе власти.¹⁵

Србија је још од 1804. године, па све до 1918. организовала своју веома успешну дипломатију, која се изборила за независност и међународно признање Србије на Берлинском конгресу 1878. године. Прилика је да наведемо само неке

9 *Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији*, изданих 5. септембра 1881 до 28 јула 1882. г. са додатком неких ранијих закона, и конвенција и уговора са Аустро-Угарском бр. 37, Београд, 1882, стр. 215.

10 Лазар Телап, „Око оснивања аустријског и енглеског конзулата у Београду”, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. VII, Београд, 1960, стр. 159; Ђорђе Н. Лопичић, „Отварање Аустријског конзулата у Београду 1836. године”, *Правни живот*, број 3-4, Београд, 1993, стр. 413-424.

11 Бранислав Вуковић, *Мисија првог британског конзула у Србији услови и личности, Југословенско-британски односи*, Београд, 1988. стр. 55; Ђорђе Н. Лопичић, „Отварање Енглеског конзулата у Београду 1837. године”, *Архив за правне и друштвене науке*, број 3, Београд, 1993, стр. 495-506.

12 Ђорђе Н. Лопичић, „Отварање Руског конзулата у Београду 1838. године”, *Архив за правне и друштвене науке*, број 1, Београд, 1995, стр. 59-67

13 Гргур Јакшић, “Прве дипломатске везе између Француске и Србије (1839)”, *Политика*, 6-9. јануар 1931, Београд, 1931, стр. 3; Ђорђе Н. Лопичић, „Отварање Француског конзулата у Београду 1839. године”, *Правни живот број*, 7-8, Београд, 1995, стр. 205-213.

14 Ђорђе Н. Лопичић, „Отварање конзулата Сардиније у Београду 1849. године”, *Архив за правне и друштвене науке*, број 3-4, Београд, 2006, стр 1521-1531; Љиљана Бањањин, „Марчело Черути, конзул Краљевине Сардиније у Београду 1849. године”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 2001*, Београд, 2001, св. 1-4, стр. 151.

15 Ђорђе Н. Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 104-164.

од српских каријерних дипломата без рангирања и давања оцене о њиховом раду, а који су својим дипломатским и политичким радом, као и написаним радовима допринели ослобођењу од турског ропства, као и угледу српске дипломатије у међународним односима: Прота Матеја Ненадовић, Михаило Радоњић, Јеврем Грујић, Илија Гарашанин, Димитрије Давидовић, Стојан Новаковић, Јован Ристић, Милован Миловановић, Миленко Веснић, Јован Мариновић, Чедомиљ Мијатовић, Димитрије Поповић, Јован М. Јовановић, Мирослав Спалајковић, Бошко Чолак-Антић и др. Као конзули су били: Лука Маринковић, Бранислав Нушић, Јован Дучић, Милан Ракић, Владимир Карић, Тодор Станковић, Живојин Балугџић, Хајм Давичо, Михаило Пупин, Јован Христић, Јован Вучковић, Велизар Нинчић, Ђорђе Барловац, Коста Н. Христић, Рајко Винтровић, Павле Каровић, Јеврем Симић, Димитрије Боди, Владимир Љотић, Милосав Куртовић и др.

НАСТАНАК КОНЗУЛАРНИХ ОДНОСА СРБИЈЕ СА РУМУНИЈОМ

Српско-румунски односи као добросуседски односи настали су још у XIV веку. Касније у XVIII и XIX веку оба народа воде борбу за ослобођење од турске власти и стварање својих независних држава. У Румунији је постојала српска национална мањина још од VI, па до XVIII века, када су се Срби насељавали на подручје Баната, Кришане и Ердеља. Нарочито насељавање српског становништва почело је после пропасти Другог српског устанка, када се иселило око сто хиљада цивилног становништва бежећи испред турског терора.¹⁶ У то време Влашка и Молдавија имале су сличан статус као и устаничка Србија, јер су биле под врховном турском влашћу. Са Влашком и Молдавијом устаничка Србија је одржавала доста обимне економске односе, а економска сарадња се највише реализовала преко Дунава. Нарочито је био значајан увоз соли из Влашке.¹⁷ Са Влашком и Молдавијом највише је трговину обављао највећи и најбогатији српски трговац тог времена капетан Миша Анастасијевић (1803-1885), који се у почетку обогатио као трговац соли.¹⁸

Поред капетана Мише Анастасијевића, други Србин који је имао примат у трговини са Влашком и Молдавијом био је кнез Милош Обреновић (1780-1860). Читава тадашња трговина је била под потпуном контролом кнеза Милоша Обре-

¹⁶ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*, Министарство Републике Србије за везе са Србима изван Србије, Матица Српска, Нови Сад, 1997, стр. 51-90.

¹⁷ Даница Милић, „Букурешка агенција и Српско-Влашка трговина сољу”, *Историјски часопис*, књ. XVIII, Београд, 1971, стр. 347.

¹⁸ Капетан Миша Анастасијевић био је најбогатији Србин тог времена, велики добротвор и родољуб. *Српски биографски речник 1*, А-Б, Матица Српска, Нови Сад, 2004, стр. 145-146.

новића и његових поузданих пријатеља, јер се ниједна куповина, продаја, извоз или увоз нису могли реализовати без његовог посебног одобрења. На основу те ексклузивне трговине, кнез Милош Обреновић се енормно обогатио, нарочито у трговини са Влашком и Молдавијом. У Влашкој је имао огромна имања, на којима је радило неколико десетина хиљада земљорадника, радника и занатлија.¹⁹

Као што смо већ навели, стотинак хиљада српских избеглица је пребегло у Влашку и Молдавију, рачунајући да ће ту остати неколико година и онда се вратити у Србију. Због тога су задржали српско држављанство. Међутим, услед политичких околности, као и појачаног и сталног терора турске власти у Србији, тај принудни боравак српских избеглица стално се продужавао и потрајао је више од двадесет година. Један мањи број српских избеглица настанио се за стално у Влашкој и Молдавији. Такође, један мањи број српских избеглица за стално иселио се за Украјину и Русију, где су касније асимилирани. Ова бројна српска колонија у Влашкој и Молдавији није се интегрисала, јер су људи мислили да ће се вратити у Србију. Свакодневни живот и рад ове бројне српске колоније стварао је често одређене животне проблеме са локалним властима у регулисању њиховог статуса и остваривању права.

Практично, избегли Срби у Влашкој и Молдавији нису имали никакву уобичајену конзуларну заштиту која им је и тада припадала по постојећем међународном обичајном конзуларном праву, јер Србија није имала у Влашкој и Молдавији своје конзуларно представништво. Тако су они годинама остављени сами себи и препуштени на милост и немилост локалних органа. Састав те бројне српске избегличке колоније је био такав да је у питању био у највећем делу сиромашан свет, већином неписмен и необразован, углавном земљорадници, сточари, ситни трговци, занатлије, најамни радници који нису имали новчаних средстава да плаћају скупе адвокате, јавне бележнике и нотаре у решавању својих свакодневних и честих статусних проблема.

Кнез Милош Обреновић је убрзо увидео проблематику тих бројних српских избеглица и био је заинтересован да некако реши њихов проблем из више разлога. Наиме, међу тим избеглицама било је доста политичких противника кнеза Милоша Обреновића који су били присталице Карађорђа Петровића, па је више пута слао своје емисаре да првенствено извиде економску ситуацију за његове бројне некретнине, као и ситуацију везану за избеглице. Емисари су били приватно ангажовани и нису имали никакав службени статус. Економски односи између кнежевине Србије и кнежевина Влашке и Молдавије били су реализовани пре свега због заинтересованости кнеза Милоша Обреновића и кнежева Влашке и

¹⁹ Мих. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књига друга, Београд, 1909, стр. 487-496; Тихомир Р. Ђорђевић, *Из Србије Кнеза Милоша: Културне прилике од 1815. до 1839. године*, Просвета, Београд, 1983, стр. 15-25.

Молдавије. Кнез Милош Обреновић је био веома заинтересован за унапређење и даље развијање трговине са Влашком и Молдавијом, пошто се читава трговина са српске стране одвијала искључиво преко њега и његових сарадника.

Кнез Милош Обреновић је још 1831. године у Букурешт при руском представништву послао свог повереника, трговца Михаила Германа, као свог приватног пуномоћника. Михаило Герман је био кнежев пријатељ и поуздан човек, приватни агент у Букурешту од фебруара 1836. године, а бринуо се о кнежевим имањима, те успут пратио делатност српске опозиције у Влашкој и Молдавији. Михаила Германа је у априлу 1837. године заменио Стојан Симић.²⁰ Кнез Милош је од августа 1831. године поставио за свог заступника Руса Димитрија Ивановича Мустакова који ће на тој дужности остати све до оснивања Агенције 1835. године. Заступници кнеза Милоша Обреновића, Михаило Герман и Димитрије Иванович Мустаков, имали су статус приватних заступника, који су обављали првенствено послове везане за трговину, као и за управљање кнежевим имањима у Влашкој и Молдавији.

За време посете Цариграду кнез Милош Обреновић је Ферманом султана Махмуда II октобра 1835. године добио одобрење којим је основана Књажевско српска агенција у Букурешту, као званична приватна институција која ће се бавити унапређењем трговине и ради обављања послова везаних за имања Кнеза Милоша у Влашкој и Молдавији, као и ради заштите српског становништва у подунавским кнежевинама. Наиме, наведено одобрење за отварање Књажевске српске агенције у Букурешту је било потребно пошто су и Кнежевина Србија и Кнежевине Влашка и Молдавија биле вазалне државе под суверенитетом Турске.²¹ Књажевска српска агенција у Букурешту није имала дипломатски статус, него је то била искључиво приватна агенција кнеза Милоша Обреновића, која се првенствено бринула о кнежевим имањима и трговини у Влашкој и Молдавији, а затим и о заштити српског цивилног становништва у тим земљама.

Српска агенција у Букурешту је била директно одговорна и потчињена кнезу Милошу Обреновићу, али могла је у случају потребе да општи са српским пограничним властима. Кнез Милош Обреновић је донео посебан Указ о устројству Агенције, где су у двадесет две тачке наведени устројство агенције, задаци и пословање. Било је предвиђено да она обавештава о политичкој ситуацији, унутрашњој и спољној политици, о страним представништвима у Букурешту, о политици Русије и Турске, као и о економским и трговачким питањима. Пратила је и обавеш-

²⁰ Милан Ванку, „Успостављање дипломатских агенција у Београду и Букурешту 1863. године”, *Годишњак Valcanica V*, Београд, 1974, стр. 295; *Српски биографски речник 2*. В-Г, Матица Српска, Нови Сад, 2006, стр. 674-675.

²¹ Димитрије Матић, *Јавно право Књажевства Србије*, Београд, 1851; Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830-1939)*, Београд, 1986, стр. 380; Славица Тимотијевић, „Књажевско српска агенција у Букурешту 1836-1918”, *Архивски преглед*, број 2, Београд, 1980, стр. 140-141.

тавала о заразним болестима, што је било веома значајно. У погледу заштите интереса српског цивилног становништва, Агенција је вршила и те послове заступајући их код влашких и молдавских локалних органа. Агенција је вршила евиденцију српског становништва, наплаћивала порез, вршила овере, издавала разне потврде, продужавала и издавала пасоше, решавала разна статусна питања, пријем молби за добијање српског држављанства, решавала захтеве за отпуст из српског држављанства, оставинске поступке, обављала уручење судских пресуда, уручење судских позива и решења, наплату таксе и дугова, припремала извештаје о заразним болестима (колера, куга, тифус и др), вршила потраге за криминалцима и осуђеним лицима, и друге административне послове. За ове наведене послове Агенција је наплаћивала одређене таксе које су јој служиле за покриће трошкова. На челу Агенције био је Михаило Герман, секретар је био Јован Гавриловић, а била су и још два помоћна службеника.²²

Као што се види из наведеног, Агенција је имала искључиво приватноправни статус, али она је вршила и читав низ јавних послова за које није имала овлашћење српске државе, нити дозволу и сагласност турских надлежних органа (вршење конзуларних функција). Без обзира што је Агенција обављала читав низ приватноправних функција које имају обележје конзуларних функција, не може се са међународноправног аспекта сматрати да је наведена Агенција била конзуларно представништво, односно српски конзулат у Букурешту, нити је она имала тај статус. Наведена Агенција је била искључиво приватно представништво кнеза Милоша Обреновића, које се старало о његовим бројним имањима у Влашкој и Молдавији, трговини и другим приватним пословима, па је узгред помагала бројним српским избеглицама на разне начине, нарочито у погледу статусних питања у Влашкој и у Молдавији. О наведеној делатности Агенције постоје бројни документи у Архиву Србије у Београду.²³

У погледу успостављања и одржавања дипломатских и конзуларних односа између Србије и Влашке и Молдавије, то су биле вазалне државе и за то им је била потреба сагласности Турске. Влашка и Молдавија су се ујединиле у заједничку државу Румунију у децембру 1861. године. Дипломатски односи између Србије и Румуније су успостављени 1863. године. Коста Магазиновић је био први дипломатски агент Србије у Букурешту, а Теодор Калимаки први агент Румуније у Београду.²⁴

Агенција је 1839. године укинута, када је дошло до промена на српском престолу. Рад Агенције поново обновљен априла 1841. године доласком кнеза Ми-

²² Славица Тимотијевић, „Књажевско српска агенција у Букурешту 1836-1918”, нав. дело, 1980, стр. 141.

²³ Исто, стр. 140; Ђорђе Лопичић, „Прво Српско дипломатско представништво, Књажевска Српска агенција у Букурешту 1836. године”, *Архив за правне и друштвене науке*, број 3, Београд, 2000, стр. 401-411.

²⁴ Милан Ванку, *Успостављање дипломатских агенција у Београду и Букурешту 1863. године*”, нав. дело, стр. 296-298; *Календар са шематизмом Књажевства Србије од 1852-1914. године*, Београд, 1914.

хаила Обреновића на српски престо. Тада је промењен статус Агенције, добила је званични назив Књажевско српска агенција у књажевствима Валахији и Молдавији, и била је у надлежности Попечитељства иностраних дела Србије. Имала је свој печат са наведеним називом: Књажевско српска агенција у књажевствима Валахији и Молдавији. Затим, по одобрењу влашких власти, на згради Агенције је истакнут српски грб и застава. Ради ефикаснијег рада, Агенција је именовала своје помоћнике у следећим местима: Јашу, Галцу, Ибраили, Ђурђевићу, Черенцу и Крајови.²⁵

Према томе, тек од априла 1841. године, када је Агенција у Букурешту била орган Попечитељства иностраних дела Србије, може се поуздано тврдити да се успостављају међународноправно признати конзуларни односи између Књажевине Србије и Књажевина Влашке и Молдавије. Услед промена на влашком престолу дошло је до затварања Агенције 1851. године. Поновно отварање Агенције је било марта 1859. године одобрењем кнеза Милоша Обреновића, када је установљен статус конзуларно-дипломатског представништва. За агента је постављен Коста Анастасијевић, Васа Живковић за секретара, Петар Илић за каплара, а Ђока Петровић и Алекса Стојковић за канцелисте.

Агенција прераста у Дипломатско заступништво Србије 1863. године. Затим, 1880. године постаје Српско посланство у Букурешту и заступник је Константин Магазиновић од 1863-1869. године. Прилика је да наведемо ко су све били шефови Српског посланства у Букурешту од 1863-1914. године, из разлога што су у нашој литератури појединци само сумарно наведени и тако неоправдано заборавањени. Јер, њихова делатност у Српској агенцији и касније у Српском посланству у Букурешту била је важна и значајна не само у вршењу конзуларних функција и помагању бројној српској колонији у решавању њихових животних питања, него и у остварењу државотворности нововековне Србије у борби за међународно признање и независност. После Константина Магазиновића долазе Коста Цукић (1870-1872), Милан А. Петронијевић (1876-1881), Љубомир Каљевић (1883-1885), Драгомир Рајовић (1887-1889), Стојан Бошковић (1892-1893), Михаило Кр. Ђорђевић (1894-1895), Чедо Мијатовић (1895-1896), Коста Н. Христић (1896-1897), Војислав Ивковић (1897-1899), Михаило Кр. Ђорђевић (1899-1900), др Михаило Ђ. Милићевић (1900-1901), Милован Ђ. Миловановић (1901-1902), Милан Михаиловић (1901-1903), Миливоје Барјактаровић (1903-1905), Михаило Ристић (1907-1911), Михаило Гавриловић (1913-1914).²⁶

Србија и Румунија су закључиле 18 значајних међународних билатералних

25 Славица Тимотијевић, „Књажевско српска агенција у Букурешту 1836-1918”, нав. дело, стр. 141-142.

26 Исто, стр. 143-145.

уговора који покривају и регулишу конзуларну материју.²⁷ Навешћемо неке од њих. Хронолошки први је био Поштански уговор између Србије и Влашке и Молдавије 15. јануара 1850. године.²⁸ Затим долазе: Уговор о узајамном издавању злочинаца и војних бегунаца између Србије и Румуније од 4. јуна 1863. године,²⁹ Трговински уговор између Краљевине Србије и Краљевине Румуније, 19. фебруар 1890. године,³⁰ Обзнана о отварању Српског конзулата у Оршави, 1. април 1891. године.³¹ Конвенција о железничкој вези закључена је између Србије и Румуније 6. јануара 1898. године,³² а Конвенција о заштити и експлоатацији риболова закључена је 15. јануара 1902. године.³³ Ту су и: Објава да је Краљевско-Српска трговачка агенција у Браили (Румунија) отпочела рад, 18. новембар 1906. године,³⁴ Уговор о трговини и пловидби између Србије и Румуније, 23. децембар 1906. године,³⁵ као и Конвенција између Краљевине Србије и Румуније за подизање моста на Дунаву, 10. децембар 1913. године.³⁶

Колико нам је познато, о Српском конзулату у Оршави који је отворен 1891. године у нашој литератури није писано. Једине податке смо нашли да је то био почасни конзулат који је почео са радом 1892. године и радио је све до 1914. године. Први почасни конзул био је Јован Васиљевић, који је ступио на дужност 1892. и радио све до 1901. године. Њега је заменио 1902. године Стеван Лујановић, који је на тој дужности остао све до 1914. године, када је Конзулат у Оршави затворен.³⁷

Прилика је да наведемо важан догађај из 1862. године, када се Румунија показала као велики пријатељ Кнежевине Србије. Реч је о дипломатском спору поводом преноса српског оружја из Русије преко Румуније у Србију. Наиме, за време друге владавине кнеза Михаила Обреновића 1860-1868. године донето је неколико важних закона везаних за државотворност Кнежевине Србије. Један од наведених закона био је и Закон о устројству народне војске из 1861. године, којим је народна војска имала задатак да брани земљу од спољњег непријатеља. Тада је

27 Ближе видети у: „Преглед развоја међународно-правних односа Југословенских земаља од 1800. до данас”, I, Свеска, *Преглед развоја међународних уговора и аката од међународно-правног значаја за Србију од 1800 до 1918. године*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1953.

28 Исто, стр. 54.

29 Исто, стр. 66.

30 Исто, стр. 116.

31 Исто, стр. 119-120.

32 Исто, стр. 136.

33 Исто, стр. 144.

34 Исто, стр. 154.

35 Исто, стр. 154.

36 Исто, стр. 178.

37 *Календар са шематизмом Књажевства Србије од 1852-1914. године*, Београд, 1914.

Србија имала свега 3 500 војника, док је према Закону из 1861. године било предвиђено да бројно стање народне војске буде преко 50 000 војника, официра и подофицира. Тадашња српска војска била је веома слабо наоружана, и имала је око 7 000 пушака које су махом биле застареле. Сем тополивнице у Крагујевцу, у Србији није било фабрике за израду пушака. Оружје се набављало из иностранства. У градовима Србије су се налазили стационарани турски гарнизони са јаким наоружањем, тако да су они представљали сталну опасност за нову окупацију Србије.

Српска Влада је решила проблем новог наоружања за народну војску када је 1862. године од Русије добила на поклон 39 000 савремених пушака, 30 000 револвера и 3 000 сабљи. Наведено оружје требало је из Русије дискретно преко Румуније пребацити у Србију. Јер, Србија и Румунија нису биле потпуно самосталне државе, него су биле под суверенитетом Турске, која се могла успротивити овом увозу велике количине оружја. Затим, поред Турске, ту су биле велике силе Аустрија, Енглеска и Француска, које су били непријатељски настројене према Србији и које ће се овом увозу успротивити. Због тога, Влада Србије посветила је посебну пажњу дискретном транзиту наведеног оружја у Србију. Илија Гарашанин, тадашњи председник Владе и министар иностраних послова Србије, одредио је свог најближег сарадника Атанасија Николића да у Букурешту преда писмо кнеза Михаила Обреновића румунском кнезу Александру Јоану Кузу. Писмо је било молба да се одобри несметан транспорт оружја из Русије преко Румуније у Србију. Румунски кнез Куза је дао обећање да ће одобрити транзит преко румунске територије. Николић је о томе обавестио и руског конзула у Букурешту барона Офенберга.³⁸ Транспорт толиког оружја није био једноставан. Јер, оружје је било спаковано у 1 800 сандука, и превожено са око 500 спорих запрежних кола, у зимским месецима, по лошим и клизавим путевима, и из Русије је прешло у Румунију 28. октобра 1862. године. Румунске власти су дале сву могућу помоћ и оружану пратњу. Транспорт је прешао код румунског села Грују на Дунаву у Србију и код Брзе Паланке на српској страни, и завршен је 5. јануара 1863. године. Овај транспорт оружја пратио је дипломатски спор, који су изазвале Аустрија, Енглеска, Француска и Турска, које су тражиле да се транзит спречи и оружје заплени. Ипак, дошло је до поделе великих сила, тако да су на страни Србије и Румуније били Русија, Француска, Пруска и Италија, а Аустрија и Енглеска су заступале интересе Турске. Спор је скинут са дневног реда великих сила у фебруару 1862. године.³⁹ Наведени пренос оружја из Русије преко Румуније је био веома важан и значајан

³⁸ Радослав Перовић, „Дипломатски спор о преносу српског оружја 1862. године преко Румуније”, *Годишњица Николе Чутића*, књига XLVIII, Београд, 1939. године, стр. 195-196; Миодраг Милин, *Вековима заједно (Из историје српско-румунских односа)*, Темишвар, 1995, стр. 110-111.

³⁹ Исто, стр. 215-222.

за тадашњу Кнежевину Србију, јер је добила велику количину савременог наоружања које ће јој у неколико следећих деценија служити за одбрану од страних агресија. Пријатељски гест Румуније и тадашњег кнеза Александра Јоану Кузу био је од непроцењивог значаја за овај транзит оружја и војно снажење Кнежевине Србије.

Краљевина Србија донела је 1. новембра 1886. године Закон о устројству министарства иностраних дела, дипломатских заступништава и конзулата Србије у иностранству, где се прецизније одређује статус конзула. Каријерни конзули се називају „дејствителни консули“ а почасни конзули имају исти назив.⁴⁰

Краљевина Србија од 1879, па све до 1918. године има 81 почасни конзулат; они покривају све европске државе, као и неколико прекоморских држава (САД и Аустралија). Отварање почасних конзулата је извршено пре свега из финансијских разлога, јер Србија није имала толико финансијских средстава, као ни толики број квалификованог дипломатско-конзуларног кадра да покрива толико бројну и раширену мрежу конзулата у иностранству. Наведени почасни конзулати су у потпуности оправдали своје постојање, јер су поред класичних конзуларних функција обављали често врло успешно и економске, информативне, културно-просветне и хуманитарне послове. Њихова улога је нарочито дошла до изражаја за време Првог светског рата 1914-1918. године.⁴¹

Као што се из наведеног види, тадашња Кнежевина Србија није имала закључену конзуларну конвенцију са Румунијом, него се у пракси примењивало постојеће међународно обичајно конзуларно право. Иначе, Кнежевина Србија је од 1878-1918. године одржавала интензивне конзуларне односе са најзначајним европским државама и САД. Ради тога закључила је следеће конзуларне конвенције: са Италијом 1879, Аустро-Угарском 1881, САД 1881, Холандијом 1881, Немачком 1883, Француском 1883, Белгијом 1885, Швајцарском 1888. и Турском 1896. године. Кнежевина Србија је материји конзуларних односа и конзуларног права придавала велику важност не само са аспекта међународноправних односа, него и са аспекта државотворности, јер је тек на Берлинском конгресу 1878. године била међународноправно призната као независна држава.⁴²

⁴⁰ Зборник закона и уредаба изданих у Краљевини Србији број 42, Београд, 1889, стр. 225-227.

⁴¹ Ђорђе Станковић, „Српска влада и повреде међународног права од стране Аустро-Угарске у Првом светском рату”, *Историја 20. века*, број 1, Београд, 2001, стр. 12.

⁴² Ђорђе Н. Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, нав. дело, стр. 334-400.

ЗАКЉУЧАК

Разматрајући конзуларне односе Србије и Румуније од 1804-1918. године, може се са сигурношћу констатовати да су они били успешни и да су допринели учвршћивању постојећих пријатељских односа који су се манифестовали кроз читав XIX век и трајали све док је постојала Краљевина Србија до 1918. године. Свакако да је одржавање конзуларних односа представљало за бројну српску колонију у Румунији у XIX веку решавање њихових егзистенцијалних и животних питања. Чињеница је да тадашња Румунија, као и њихове локалне власти, јесу биле за све време пријатељски настројене према бројној српској колонији која је била избегла испред турског терора после 1813. године. Румунија је имала интереса да са Србијом одржава пријатељске односе, јер је у питању била суседна православна земља која је имала исти статус аутономије и водила заједничку борбу за ослобођење од турског сизеренства и за међународноправно признање. Конзуларни односи тадашње нововековне Србије у XIX веку били су важни и значајни за њено државотворно постојање, као и коначно међународно признање на Берлинском конгресу 1878. године.

ЛИТЕРАТУРА

Бабовић Богдан, „Бечка конвенција о конзуларним односима”, *Годишњак Института за међународну политику и привреду 1963*, Београд, 1964.

Бањанин Љиљана, „Марчело Черути, конзул Краљевине Сардиније у Београду 1849. године”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 2001*, св. 1-4 Београд, 2001,

Бартош Милан, „Бечка конвенција о конзуларним односима 1963”, *Југославенска ревија за међународно право*, број 2, Београд, 1963.

Бартош Милан, *Међународно јавно право*, II. књига, Култура, Београд, 1956.

Богуновић Небојша, *Вишевековно руско-српско пријатељство: Улога Русије у обнови српске државности*, Службени гласник, Београд, 2013.

Ванку Милан, „Успостављање дипломатских агенција у Београду и Букурешту 1863. године”, *Годишњак Valcanica V*, Београд, 1974.

Војводић Михаило, *Путеви српске дипломатије огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, Слио, Београд, 1999.

Вуковић Бранислав, *Мисија првог британског конзула у Србији услови и*

- Ђорђе Лопичић *Конзуларни односи Србије и Румуније од 1804-1918. године.*
личности, Југословенско-британски односи, Београд, 1988.
- Вукићевић М. Миленко, *Карађорђе*, Књига II, Историја устанка 1804-1807, Београд, 1912.
- Гавриловић Мих., *Милош Обреновић*, књига друга, Београд, 1909.
- Гавриловић Славко, *Грађа бечких архива о Првом Српском устанку*, књига I (1804-1810), САНУ, Београд, 1989.
- Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији*, изданих 5. септембра 1881. до 28 јула 1882. г. са додатком неких ранијих закона, и конвенција и уговора са Аустро-Угарском бр. 37, Београд, 1882.
- Зборник закона и уредаба изданих у Краљевини Србији*, број 42, Београд, 1889.
- Ивић Алекса, *Први међународни односи обновљене Србије*, Љубљана 1930.
- Јакшић Гргур, *Европа и Васкрс Србије*, Београд, 1933, стр. 96-88.
- Календар са шематизмом Књажевства Србије од 1852-1914. године*, Београд, 1914.
- Кривокапић Борис, *Енциклопедијски речник међународног права и међународних односа*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Јанковић Драгослав, *Српска држава Првог устанка*, Београд, 1984.
- Јанковић Драгослав, Мирковић Мирко, *Државноправна историја Југославије*, Београд, 1987.
- Јакшић Гргур, “Прве дипломатске везе између Француске и Србије (1839)”, *Политика*, 6-9. јануар 1931, Београд, 1931.
- Лопичић Н. Ђорђе, „Бечка конвенција о конзуларним односима из 1963: кратак осврт поводом педесет година од ступања на снагу”, *Међународна политика*, број 1150, Београд, 2013, стр. 68.
- Лопичић Н. Ђорђе, *Конзуларни односи Србије (1804-1918)*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
- Лопичић Н. Ђорђе „Отварање Аустријског конзулата у Београду 1836. године”, *Правни живот*, број 3-4, Београд, 1993.
- Лопичић Н. Ђорђе, „Отварање Енглеског конзулата у Београду 1837. године”, *Архив за правне и друштвене науке*, број 3, Београд, 1993.
- Лопичић Н. Ђорђе, „Отварање Руског конзулата у Београду 1838. године”, *Архив за правне и друштвене науке*, број 1, Београд, 1995.
- Лопичић Н. Ђорђе, „Отварање конзулата Сардиније у Београду 1849. године”, *Архив за правне и друштвене науке*, број 3-4, Београд, 2006.
- Лопичић Н. Ђорђе, „Отварање Француског конзулата у Београду 1839. године”, *Правни живот*, број 7-8, Београд, 1995.
- Лопичић Н. Ђорђе, „Почеци конзуларних односа Србије у XIX веку”, *Југословенска ревија за међународно право*, број 1-2, Београд, 1993.

Лопичић Н. Ђорђе, „Прво Српско дипломатско представништво, Књажевска Српска агенција у Букурешту 1836. године”, *Архив за правне и друштвене науке*, број 3, Београд, 2000.

Љушић Радос, *Кнежевина Србија (1830-1939)*, Београд, 1986.

Матић Димитрије, *Јавно право Књажевства Србије*, Београд, 1851.

Милин Миодраг, *Вековима заједно (Из историје српско-румунских односа)*, Темишвар, 1995.

Миличић Даница, „Аустро-српска трговина 1813-1815. године и покушај оснивања аустријског конзулата у Србији”, *Историјски часопис IX-X*, Београд, 1959.

Миличић Даница, „Букурешка агенција и Српско-Влашка трговина сољу”, *Историјски часопис*, књ. XVIII, Београд, 1971.

Митић Миодраг, *Дипломатске и конзуларне функције*, Савремена администрација, Београд, 1978.

Митић, Миодраг, Ђорђевић Стеван, *Дипломатско и конзуларно право*, друго издање, Правни факултет у Београду, Службени лист СРЈ, Београд, 2007.

Мулић Роман, *Сведочанство великих савременика 1804-1813*, Филип Вишњић, Београд, 2004.

Ненадовић Прота Матеја, Мемоари, *Политика*, Народна књига, Београд, 2005.

Перовић Радослав, „Дипломатски спор о преносу српског оружја 1862. године преко Румуније”, *Годишњица Николе Чуића*, књига XLVIII, Београд, 1939.

„Преглед развоја међународно-правних односа Југословенских земаља од 1800. до данас”, I, Свеска, *Преглед развоја међународних уговора и аката од међународно-правног значаја за Србију од 1800. до 1918. године*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1953.

Поповић Љ. Богдан, *Дипломатска историја Србије*, Завод за уџбенике, Београд, 2010.

Роксандић Драго, „Радо Вучинић изасланик српских устаника на двору Наполеона I”, *Научни скуп Југословенско-Француских односа*, Београд, 1990.

Српски биографски речник 1, А-Б, Матица Српска, Нови Сад, 2004.

Српски биографски речник 2. В-Г, Матица Српска, Нови Сад, 2006.

Тимотијевић, Славица „Књажевско српска агенција у Букурешту 1836-1918”, *Архивски преглед*, број 2, Београд, 1980.

Ђелап Лазар, „Око оснивања аустријског и енглеског конзулата у Београду”, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. VII, Београд, 1960.

Ђетвај Драгутин П, *Развој међународног уговорног капацитета Србије у XIX веку*, Нови Сад, 1939.

Ђоровић Владимир *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Библиотека града Београда, Београд, 1992.

Церовић Љубивоје, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*, Министарство Републике Србије за везе са Србима изван Србије, Матица Српска, Нови Сад, 1997.

Lee T. Luke, *Consular Law and Practice*, Second Edition, Claredon Press, Oxford, 1991.

Oppenheim, *International Law*, Ninth Edition, Volume I, Parts 2-4, Harlow, 1982.

Первое Сербское Восстание 1804-1813 г.г. и Россия, книга первая 1804-1807, Издательство-Наука-Москва 1980.

Первое Сербское Восстание 1804-1813 г.г. и Россия, книга вторая, Издательство-Наука-Москва 1983.

*Đorđe Lopičić*⁴³

CONSULAR RELATIONS OF SERBIA AND ROMANIA IN THE PRIOD FROM 1804 TO 1918

Abstract

This paper deals with the consular relations between Serbia and Romania in the period from 1804 to 1918, practically from the time of insurgent Serbia, until the time when Serbia became part of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Serbs have lived in Serbian and Romanian Banat for centuries, and there have always been traffic, trade, cultural, religious and other connections. Romania has always been a friendly state towards Serbia. Insurgent Serbia only from the First Serbian Uprising began the creation of a modern state, primarily at the international level. Although insurgent Serbia was not recognized by any foreign state, it actually acted as a state. It had its own government, leader, territory, army, police and judiciary. Until 1830, insurgent Serbia maintained political relations with Austria and Russia. From the first days, it maintained consular relations with Austria, the only neighboring country at the time, and twenty years later with Romania, then Wallachia and Moldavia. At that time, Romania had the same status as Serbia: autonomy within Turkey. After the collapse of the Second Serbian Uprising in 1813, a large number of the Serbian population fled from Turkish terror to Srem, Wallachia and Moldavia. Those Serb refugees, of whom there were about one hundred thousand, believed they would stay there for a couple of years. However, due to wars and political circumstances, they remained for about twenty years. Most of them retained Serbian citizenship. Those people often had a lot of problems with local authorities due to their ignorance of local regulations, rights and languages, as well as in the area of regulating their status and exercising their rights, so they asked for protection and help from the Serbian authorities. Thanks to Prince Miloš Obrenović, the first Serbian diplomatic and consular mission was opened in Bucharest in 1836: the Princely Serbian Agency, which operated with several interruptions until 1918. It is significant that this Princely Agency practically worked as modern consulates do today and performed all consular functions and activities. Consular relations between the two states were conducted on the basis of customary international law, as there was no consular convention between them. In 1863, the Princely Agency became the Diplomatic Mission in Bucharest.

Key words: Serbia, Romania, consular relations, Princely Serbian Agency in Bucharest, customary international law, Prince Milos Obrenović.

Prof. Dr. Đorđe Lopičić, retired diplomat, djordje.lopicic@vektor.net

Иван Балта

ХРВАТСКО-УГАРСКИ НАГОДБЕНИ ОДНОСИ И ЊИХОВА СЛОЖЕНОСТ УСЛЕД ЗАКЉУЧИВАЊА ФИНАНСИЈСКИХ НАГОДБИ

Сажетак

Предмет анализе је истраживање историјских прилика и односа у компликованој Аустроугарској, односно њеним аутономним земљама и народима, попут Хрватске и Славоније, и њиховом односу са Угарском, који се најбоље огледа у закључивању нових финансијских хрватско-угарских нагодби. Циљ овог рада је указивање на то како споразуми о финансијама манифестују аутономни однос Хрватске и Славоније у односу на Угарску. У раду су коришћени разни теоријско-методолошки приступи, од историографских и архивских извора, литературе и сведочења посланика и странака, те закључака парламента (сабора), до статистичких података, а све у сврху анализе и синтезе догађаја везаних за финансијске нагодбе. Хрватско-угарске нагодбе показују какав је статус требало да имају Хрватска и Славонија, а какав су имале у пракси према Угарској. То се огледа и у односу на статус одвојеног држављанства, на посебну аутономну територију, односно државност, на аутономију законодавне, извршне и судске власти Хрватске и Славоније у односу на Угарску. Разлог из кога је финансијска ситуација због Нагодбе била толико лоша је тај што је удео заједничког плаћања заједничких послова био превисок; уз то су Хрватској и Славонији ускраћени приходи, а дешавале су се и погрешке у „обрачунавању”. Дакле, резултат и закључак овог рада јесте да упркос лошим финансијским нагодбама са Угарском, статус Хрватске и Славоније јачао је и територијално, јер је некадашња Војна крајина правно реинкарнирана 1881. године. Хрватска и Славонија стекле су одређени степен аутономије у војној реорганизацији Аустроугарске, ојачале су индустријализацију, страначке односе и парламентаризам, развијале су се културне, образовне и научне институције, и дошло је до демократизовања међунационалних и међуљудских односа, као и до новог разумевања света, друштва и човека.

Кључне речи: квота, финансијске нагодбе, Хрватска и Славонија, Угарска

Литература о хрватско-угарским односима и њиховим финансијским нагодбама је бројна, како домаћа, тако и страна. Постоје неки контрадикторни ставови аутора о истим питањима, који су углавном засновани на перцепцији проблема као и његовој интерпретацији. Изражен је критички став о литератури и ауторима, углавном у фуснотама литературе у којој се наводе дела и аутори.

После аустро-угарске нагодбе 1867. године,¹ цар/краљ Аустроугарске је наложио Хрватској и Славонији да закључе државни уговор са Угарском о свомбудућем статусу,² али у оквиру „Круне св. Стефана”,³ тј. Угарске. Нови „мађарски” бан Хрватске и Славоније, члан унионистичке странке Левин Раух (Rauch) и Хрватско-славонско-далматински сабор, прихватили су хрватско-угарску Нагодбу као законски члан 1:1868, а Угарски сабор као законски члан 30:1868, док је цар/краљ само потврдио Нагодбу. Нагодбом је Угарска признала (параграф 65) територијални интегритет Краљевине Хрватске и Славоније,⁴ како је утврђено параграфом 66. Нагодбом су успостављени аутономни послови Хрватске и Славоније (параграф 48)⁵ и заједнички послови са Угарском (параграфи 6, 7, 8, 9, 10).⁶ Нагодба је Хрватској

1 A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy, 1809-1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Copyright, London, 1948, (Habsburška monarhija 1809-1918, Znanje, Zagreb, 1990), стр. 155.

Страни аутор објективно пише о датој теми, такође о нагодби, не улазећи у суштину ствари.

2 Василије Крстић, *Хрватско-угарска нагодба 1868. године*, САНУ, Београд, 1969.

Аутор описује нагодбу као легитиман чин, који додатно проблематизује последице по земље и народе у окружењу.

3 Нодимир Сиротковић - Лујо Маргетић, *Повијест држава и права народа СФР Југославије*, Школска knjiga, Zagreb, 1988, стр. 147- 151.

Аутори, као универзитетски професори и академици, уџбенички и научно су објаснили правне односе на тему финансијских Х-У нагодби.

4 Номинално се звала Краљевина Хрватска, Славонија и Далмација, али се односио назив само на Краљевину Хрватску и Славонију, Транслајнија или Ердел је припадао Угарској, а Краљевина Далмација и Истра припадале су Цислајтанији (Аустрија). Даље, Хрватска и Славонија су у Хрватској доживљаване као једно корпусно краљевство (написано у једнини), док су у Мађарској доживљаване као два спојена корпуса - краљевства (написана у множини). Једно време слали су своје посланике из Славоније (жупаније: Вировитичка, Сремска и Пожешка) у угарски сабор, а не у хрватско-славонско-далматински сабор, што је наравно одговарало мађарским политичарима и интересима. Неки мађарски политичари такође су своје амбиције градили на историјским традицијама средњег века, када је Славонија била економски, верски и политички више повезана са Угарском од тадашње Хрватске. До реинтеграције Војне границе 1881. године, исти тај војни простор одвајао је територијални корпус Хрватске од Славоније.

5 Аутономни послови Хрватске и Славоније Нагодбом су били: унутрашња управа, богослужење и поучавање и судство.

6 Заједнички хрватско-угарски послови: финансијски и економски послови, нпр: прописивање свих директних и индиректних пореза, уговарање државних дугова, управљање државним добрима и монополи; новац и банкарство; ауторско право, комерцијално, менице, рударство и поморско право; поштанске и телеграфске службе, железнице, луке, бродарство и државни путеви и реке као заједничка добра Угарске, Хрватске и Славоније; послови угарско-хрватског домобранства.

и Славонији дала јединствени аутономни положај у Аустроугарској монархији, односно у Угарској, који није добила ниједна друга земља ни народ у истом царству/краљевству;⁷ међутим, било је претензија и на нека друга подручја, попут дела Војводине.⁸ Пет министарстава угарске владе проглашено је заједничким,⁹ од којих су Министарство финансија и Министарство трговине имала велики значај за Хрватску и Славонију, а новоосновано хрватско-славонско одељење при заједничким министарствима¹⁰ имало је мали и готово никакав значај. И хрватски министар без портфеља у угарској влади се претворио у контролора угарских интереса у Хрватској и Славонији. Заједнички угарско-хрватски парламент (као извршно тело и заједничка угарско-хрватска влада) имао је два дома. Именовањем владара, два, касније тројица вирилиста из Хрватско-славонског сабора заседали су у тзв. Племићком дому, а у Заступничком дому од 453 посланика било је само 29 посланика из Хрватско-славонског сабора (од развојачења Војне границе или крајине 1881, те припајања Хрватској и Славонији, број се повећао на 40).

Хрватско-славонски сабор био је надлежан да закључи финансијску нагодбу са угарским сабором о финансијским односима две државе сваких десет година. Прва таква финансијска нагодба садржавала је одредбе параграфа 11-30 хрватско-угарске Нагодбе. Исти прописи регулисали су финансирање заједничких и аутономних послова Хрватске и Славоније са Угарском. Непрофесионална хрватско-славонска делегација сагласила се са предлогом угарске парламентарне делегације, према коме је обезбеђен паушал од 2 200 000 форинти годишње за покривање трошкова аутономних одељења Хрватско-славонско-далматинске Земаљске владе. Оваква финансијска одредба Нагодбе изазвала је велико незадовољство у Хрватској

7 На пример, нити државе у саставу Аустроугарске монархије: Чешка, Пољска, ... итд, нити народи: Пољаци, Чеси, Румуни, Италијани, ... итд, нису имали аутономни територијални статус попут Краљевине Хрватске и Славоније, већ су биле подељени на провинције и жупаније. Хрвати су имали статус „хрватског држављанства”, док га други народи нису имали, већ су припадали „аустројском” или „угарском” држављанству, што не значи да нису постојали као одвојене нације.

8 Василије Крстић, *Великохрватске претензије на делове Војводине*, Истраживања, бр. 20, Филозофски факултет Нови Сад, 2009, стр. 129-143.

9 Заједничка министарства угарске владе била су одговорна и за Хрватску и Славонију: 1. Председништво; 2. Министарство копнене одбране за угарско-хрватско домобранство и жандармерију; 3. Министарство финансија, са финансијским дирекцијама у седишту округа, пореским и царинским уредима и финансијским чуварима; 4. Министарство трговине, са подређеним канцеларијама: пошта и телеграф, управа железница и пароброда у Будимпешти и привредне коморе, 5. Министарство пољопривреде, углавном задужено за регулисање заједничких река.

10 Министеријум, односно заједничка министарства, у ствари је била Влада као извршно тело заједничког законодавног Парламента, који се састојао од два дома у којима су били угарски и хрватско-славонски посланици, иако је истовремено у Хрватској и Славонији постојао аутономни Сабор Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације у Загребу са својим посланицима (без посланика из Далмације, јер је иста покрајина имала свој посебан Сабор Краљевине Далмације у Задру).

и Славонији, јер је било очигледно да је земља тиме значајно економски оштећена. Стога се ревизијом Нагодбе 1873. године сагласило да Хрватска и Славонија чине 45% укупног износа свих директних и индиректних пореза прикупљених у Хрватској и Славонији, док је 55% тих средстава отишло у Угарску за тзв. заједничке потребе. Хрватско-славонска јавност била је незадовољна економском ситуацијом коју су јој донеле одредбе финансијске Нагодбе са Угарском. У то време „Земље круне Светог Стефана” биле су Угарска, Хрватска и Славонија и Трансилванија (Ердел), где су Мађари само 1910. године у централној Угарској чинили 54% становништва (још 1880. Мађара је у Угарској било 46%). Када су желели да покажу да представљају већину становништва, Мађари су из своје статистике издвојили Хрватску и Славонију јер су у тзв. „Великој Угарској” остали у мањини од 48% (1910). У Хрватској је 1910. године живело око 1 600 000 Хрвата и 650 000 Срба, односно 87% становништва, а било је и 100 000 Мађара (4%) - углавном чиновника, железничких службеника и трговаца. У Хрватској и Славонији мањи земљопоседници били су углавном Хрвати и Срби, док су велике поседе држали Мађари, Немци, Јевреји и други.¹¹ У оквиру тзв. „мађарске државне мисли”, занимљиво је било Тејлорово мишљење о улози града Ријеке у мађарско-хрватским споровима:

„... Хрвати су тражили и Ријеку коју су Мађари држали као слободан град. Ријека је у почетку била чисто хрватска, а пошто је Ријека била предалеко да би је Мађари могли сами освојити (иако их је 1910. било 6 500 у Ријечи), намерно су подстицали досељавање Италијана и давали Ријечи италијански карактер. Одатле је Ријека имала 24 000 Италијана, а само 13 000 Хрвата. Италијани су узвратили Мађарима не захтевајући Ријеку Лондонским уговором, али то их није касније спречило да је илегално присвоје када су схватили да Мађарска неће моћи да задржи Ријеку”.¹²

Горњи капиталистички слојеви Угарске, користећи финансијске инструменте Нагодбе, спречили су Хрватску и Славонију да води сопствену економску и инвестициону политику, тако да су Хрватска и Славонија остале само угарски пољопривредни и сировински додатак. Стога је борба за финансијску независност Хрватске и Славоније постала један од најпопуларнијих слогана хрватско-славонске страначке политике у периоду Нагодбе.¹³ Од закључења хрватско-угарске На-

¹¹ А. Ј. Р. Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, нав. дело, стр. 333-334.

¹² Исто, стр. 334.

¹³ Н. Sirotković, L. Margetić, *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, нав. дело, стр. 150.

годбе 1868. године,¹⁴ хрватско-славонска страна била је незадовољна због три касније закључене финансијске нагодбе, а у четвртој финансијској нагодби затражила је од Хрватске регниколарне депутације да спроведе истражне радње и евентуално покрене судски поступак, сматрајући да су хрватско-славонској страни одређени превелики издаци, као и да су приходи ускраћени, те оптерећени неоправданим теретима. Поводом закључења нове финансијске Нагодбе, између осталих објављена је и књижица посланика Јосипа Франка¹⁵ „Како нас Мађарска подржава - хрватском народу у очима новог финансијског споразума са Угарском” (објашњавајући разлоге неслагања у претходним финансијским поравнањима или нагодбама), где је на 1. и 2. страни написано:

„На почетку нагодбе, Мађари и њихови пријатељи у нашој земљи говорили су о томе како ћемо материјално и политички напредовати са вековном браћом и како ће благостање и част народа порастати у Хрватској и Славонији са добрим братом. Али ко посматра живот нашег народа у ове 34 године тог преговарачког периода, приметиће, чак и без много напора, како наш економски просперитет, тамнија народна част, умире све више и више; примети како се, неумољивом доследношћу, све ово брже приближава - а чини се да није далеко - време када ће Хрватска и Славонија постати безаконна гомила просјака, тражећи милост од свог дарезљивог брата из Прекодравља. По четврти пут продужит ћемо ову ситуацију, у којој су данас Хрватска и Славонија, за нових десет година, односно финансијско поравнање у парламенту”.¹⁶

Угарски и хрватско-славонски краљевски одбори имали су веома важну улогу у закључивању и контроли финансијског поравнања. „Хрватски краљевински одбор” или „Хрватска регниколарна депутација”, изабран великом већином посланика из владајуће Народне странке, у свом „одговору на одрицање”, Угарски краљевински одбор 28. марта 1901, објавио је: „ту равнотежу (у нашим финансијама) може успоставити само или побољшањем обрачуна прихода и расхода

14 Péter Bihari, A 19. század története fiataloknak, Holnap kiado, Budapest, 2000, стр. 133-145.

Аутор проблематизује и оправдава финансијско поравнање као објективан договор.

15 Јосип Франк, који је напустио Странку права, основао је „Чисту странку права”, био је национални тзв. оријентисан „исправно”, наравно да се то одразило на његова дела. Приметивши неправду у финансијским поравнањима Угарске и Хрватске, искористио их је за популизам своје странке.

16 J. Frank, *Kako nas Ugarska uzdržava - hrvatskom narodu u oči nove financijske nagode s Ugarskom*, drugo izdanje, Riječka dionička tiskara, Rijeka, 1902, стр. 1-2.

Краљевине Хрватске и Славоније.”¹⁷ Према тој изјави Хрватског краљевинског одбора, финансијска ситуација толико је лоша за Хрватску и Славонију због једног од два разлога: или нам је измерено превише приноса за тзв. „заједничке послове”, односно одмерена је прекомерна „квота”, или смо лишени дохотка, који је заправо наш, и оптерећени смо теретима, које не би требало да сносимо, односно - грешка је у „рачуноводству”. Према мишљењу Хрватског краљевинског одбора закључено је: 1) одмерена је превисока квота, и 2) Хрватској и Славонији наметнута су многа неоправдана оптерећења и ускраћена многа хрватско-славонска примања. Дакле, то је била погрешна „квота” и погрешна „калкулација” нагодбе. Хрватска је хрватско-славонску квоту и начин израчунавања прихода, издатака и износа финансијског удела у заједничким хрватско-мађарским пословима, тумачила другачије од угарске стране.

а) Квота

„Квота” је била сума, „коју су Хрватска и Славонија морале платити за заједничке послове по мери монархије и посебно за заједничке послове и Угарској”. Шансе су у почетку биле добре код прве Нагодбе 1868. године за Хрватску и Славонију, јер су то морали платити 6,44%, а преосталих 93,56% за заједничке послове, требало је да плати Угарска.¹⁸ Међутим, касније су се пореске стопе постепено мењале, како је Угарска постала економски независна, а Хрватска и Славонија економски потчињене. Угарска је задржала сва средства и све услове да економски подигне свој народ, док су у Хрватској и Славонији пореска средства

17 Законом од 10. децембра 1889. закључена је „финансијска нагодба” између Угарске и Хрватске и Славоније, У ту сврху Угарска је изабрала свој, а Хрватска свој „Краљевински одбор”, који ће „претраживати” Нагодбу и поново ју закључити.

Сви у хрватском „Краљевинском одбору”, били су за то да се Нагодба „донекле изправи и исправљена продуљи”; једини члан одбора, Јосип Франк, залагао се да се „финансијска нагода прекине и да сама управља својом кесом”. Већина одбора и Франк објаснили су ове захтеве Мађарима у посебним „порукама”, које се називају „нунције”. На „нунциј” или поруку већине чланова хрватског одбора од 11. новембра 1899. године Мађари нису одговорили „одпоруком” или „ренунцијем” до 17. фебруара 1901. На „нунциј” Франков из новембра 1899. нису Мађари ни разматрали одговор. Већина чланова хрватског одбора одговорила је на „ренунциј” или „препоруку” 28. марта 1901, а др Франк у свом посебном „одговору” истог месеца и године. Када се 1900. састао нови сазив Хрватског сабора, изабран је нови „Одбор” у који је, поред Франка, изабран још један опозиционар, Врбанић. Већина одбора, као и Франк и Врбанић, послали су Мађарима сваки своје „нунције” или „одговоре” априла 1901. године. Мађари нису одговорили ни на један од три „нунција”.

18 Законски чланак I. о нагодби године 1868. чланак 12.

Milan Smrekar, *Ustavno zakonoslovje*, drugo izdanje, knjižara Hartman, Zagreb, 1901, стр. 20.

Аутори: Смрекар, Врбанић и Хинковић, објашњавају финансијске нагодбе као неправедне које имају последице по Хрватску.

држали странци од којих се очекивало да их плаћају и који су то чинили само ако су од тога имали користи. У горе поменутој књижици стоји: „Од првог сата мађарској пореској сили удахнут је освежавајући дах живота, а у Хрватску и Славонију бачена је клица немоћи која ће се временом и постепеним исцрпљивањем претворити своју „пореску силу” у потпуну „пореску немоћ”. Начин израчунавања квоте био је „крив за Хрватску и за Славонију”, јер је већ прве године нагодбе, 1868. године, мађарска депутација наплатила Хрватској и Славонији 3 914 700 форинти за заједничке послове, а целокупан њен тадашњи приход износио је 4 891 100 форинти. Хрватској и Славонији остало је само 976 400 форинти за сва три огранка унутрашње управне аутономије. Тако је за „заједничке послове Угарске и Хрватске”, Хрватска и Славонија требало да дају четири петине својих прихода, а за домаће потребе само петину. У најнеповољнијим годинама апсолутизма, па чак и после тога, Хрватска и Славонија су за своје аутономне послове добиле преко милион више него у време Нагодбе - у „загрљају мађарске браће”.

Табела 1. Добици Хрватске и Славоније за аутономне послове од 1859. до 1864. године

Година	Форинти
1859.	2 603 700
1860.	2 498 900
1861.	2 461 100
1863.	2 022 035

Извор: F. Vrbanić, *Osvrt na finansijsku nagodu*, нав. дело. стр. 39.

Под Баховим апсолутизмом, односно пре Нагодбе, Хрватска и Славонија остале су са три петине свог прихода, а угарска квота одредила је једва петину из Нагодбе.¹⁹ Супротно томе, угарска (мађарска) страна тврдила је да би, ако Хрватска да сав приход заједничким пословима и не остави ништа за себе, и даље дуговала преко милион форинти.²⁰ Како Хрватска и Славонија нису „достигле” своју квоту са 55% својих прихода, односно нису могле својим приходима покрити заједничке потребе, Угарска је нагласила да је „свим срцем помогла”. Тај „поклон” је Угарска овековечила у члану 13. Нагодбе, а њена влада је често подсећала на то

¹⁹ Fran Vrbanić, *Osvrt na finansijsku nagodu*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1897, стр. 39-40.

²⁰ Hinko Hinković, *Financijski položaj Hrvatske*, Tisak primorske tiskare, Sušak, 1879, стр. 33.

тврдећи да „уздржава” Хрватску и Славонију.²¹ Хрватско-славонска квота за заједничке послове била је превелика, тако да је Краљевински угарски одбор 13. августа 1867. послао аустријском Одбору „предлог” да се на основу сразмерних приноса одреди износ за заједничке аустроугарске послове. Угарска је заједничким пословима 1860-1865. доприносила са 304 275 288 форинти, а Хрватска и Славонија са 13 132 164 форинти или 4,14%.²² Да је хрватско-славонска квота за заједничке послове, закључена 1868. године, била превелика, сведочи и друга финансијска нагодба или поравнање, закључена законом 27. новембра 1880. године. Ова финансијска нагодба обухватала је Хрватску и Славонију које су већ припојиле део Војне крајине, а Угарску у то није укључивала,²³ јер је имала свој део српско-банатске анектиране Крајине, док су се Хрватска и Славонија исте одрекле закључивањем нове Нагодбе из 1880. године.²⁴ Хрватска и Славонија су то учиниле и зато што су „приходи града и округа Ријеке отпали из хрватских прихода”, који су такође уплаћивани у угарску благајну. Због тзв. „крајишких провента” и „прихода града Ријеке, проценат хрватске квоте смањен је 1880. године”. Због „крајишких провента” хрватска квота требала је бити смањена још раније, а не само 1880. године; 1876. угарски министар ју је самовољно, без икаквог договора са Хрватском и Славонијом, искључио из хрватско-славонских прихода. Такође, приходи града Ријеке ушли су у угарску благајну већ 1873. године, па су од те године Хрватска и Славонија на име квоте морале да плате 5,5%, и то не само од 1880. године. Дакле, Хрватска и Славонија, годишње су губиле 813 000 форинти од „крајишких провенијената” и око 280 000 форинти од града Ријеке.

21 Хрватска и Славонија имале су дужност, односно да дају за заједнички посао и хрв. нето приход, на пример, од 1884. до 1887. године - из званичних „рачуна” које је саставио мађарски рачунарски суд:

1884. године	Хрватска је морала платити за заједничке послове	9 600 354
	Хрватски нето приход	8 453 732
	Хрватска би остала дужна за заједничке послове	1 146 622
1885. године	Хрватска је морала платити за заједничке послове	9 438 837
	Хрватски нето приход	8 481 231
	Хрватска би остала дужна за заједничке послове	957 605
1886. године	Хрватска је морала платити за заједничке послове	9 189 139
	Хрватски нето приход	8 401 536
	Хрватска би остала дужна за заједничке послове	787 603
1887. године	Хрватска је морала платити за заједничке послове	10 089 029
	Хрватски нето приход	8 092 712
	Хрватска би остала дужна за заједничке послове	1 496 257

22 F. Vrbanić, *Osvrt na finacijalnu nagodu*, нав. дело, стр. 44.

23 Крајински индиректни порези на царине, сол, лутрију, белези и дувански монопол били су обухваћени од 1850-1873. године у хрватским приходима, као тзв. „Крајински провенти”.

24 Закон од 27. новембра 1880. чланак 6.ф.; М. Smrekar, *Ustavno zakonoslovlje*, нав. дело, стр. 35.

Бела Лукач (*Béla Lukács*) је изјавио да у годинама 1869-1872. бруто доходак Угарске износио је 804 528 890 форинти, а бруто доходак Хрватске и Славоније истовремено 26 689 000 форинти,²⁵ па би за Хрватску и Славонију била квота 3,21%, а не више од 5%, колико су Хрватска и Славонија плаћале. Хрватски краљевински одбор неколико пута се бунио против превелике квоте, па је одбор за „ревизију нагодбе” у својој поруци 4. новембра 1872. године рекао 1868. године да је Угарској договорени кључ квоте био погрешан и неправедан.²⁶ У свом „одговору” на тзв. „мађарско одрицање” од 28. марта 1901. године, Хрватски краљевински одбор тврдио је да је хрватско-славонска квота за наредних десет година била 7,07% према мађарској изјави и мађарским рачунима. Наиме, у протеклих дванаест година Хрватска и Славонија платиле су готово 1% више него што су морале да плате, односно близу милион и по годишње више него што су то биле њихове обавезе. Франк, члан Хрватског краљевинског одбора, у свом посебном „нунцију” у новембру 1899. године, на основу званичних угарских података, доказивао је каква је хрватско-славонска пореска сила, и како се и колико се огледа у директним и индиректним порезима, од 1890. године даље опада²⁷ Врбанић је на основу података, које је пронашао у *Ungarisches statistisches Jahrbuch* 1893. и у *Обрачуну између Хрватске и Угарске за 1890. годину*, израчунао да су приходи Угарске у поређењу са онима у Хрватској 1890. године, када је трећа финансијска нагодба закључена 95,99% наспрам 4,01%, односно готово упола мања од „кључа” приноса постојећег „закона о нагодби”, који је од 1890. до 1901. износио 7,93%.²⁸ Закључује се да су у 34 године нагодби Хрватска и Славонија „дале” много више за „заједничке” послове, готово још једном више него што су морале по законском праву.²⁹ Мађари су истовремено, како су тврдили, „морали” да прикупе до 120 милиона форинти за заједничке послове.³⁰ Ова неправда била је толика да су готово сви хрватско-славонски краљевски одбори, који су обнављали финансијске на-

25 Н. Hinković, *Financijski položaj Hrvatske*, нав. дело, стр. 112.

26 F. Vrbanić, *Osvrt na financijsku nagodu*, нав. дело, стр. 49, 54. ; Према прорачунима Хрватско-славонског одбора, нето приход Угарске износио је 1860-1865. године 326 194 569 форинти, а нето приход Хрватске и Славоније у исто време био је 11 446 576 форинти. То је резултирало пропорционалним процентом хрватско-славонске квоте од 3-6%.

27 J. Frank, *Kako nas Ugarska uzdržava - hrvatskom narodu u oči nove financijske nagode s Ugarskom*, нав. дело, стр. 13.

28 M. Smrekar, *Ustavno zakonoslovje*, нав. дело, стр. стр. 36.

29 F. Vrbanić, *Osvrt na financijsku nagodu*, нав. дело, стр. 3.

30 Према Бели Лукачу, финансијски дефицит Хрватске и Славоније од 1869-1877. године износио је укупно 34 281 000 форинти. Лукач објашњава да „Угарска уздржава Хрватску” и да је поравнање на штету Угарске. ; Н. Hinković, *Financijski položaj Hrvatske*, нав. дело, стр. 114. ; Према Франковом буџету од 1869-1897. исти финансијски дефицит износио је 113 447 000 форинти. „Нунције” 1899. „Одговор на одрицање” из 1901. према буџету (или буџету) Врбанића од 1869-1893. финансијски дефицит износио је 103450 000 форинти. ; F. Vrbanić, *Osvrt na financijsku nagodu*, нав. дело, стр. 103.

годбе са Угарском, а који нису били из опозиције, већ из владиних кругова, протестовали против такве квоте. Све је било узалуд, јер нису нашли разумевања на угарској страни.

б) Обрачунавање (прихода и расхода) финансијских нагодби

Главна грешка у расподели квоте био је начин израчунавања хрватско-славонских прихода и расхода. У Нагодби из 1868. године, у члану 28, наведено је само да се „обрачун” врши сваке године, али да је то препуштено вољи оних који су рачунали, посебно Мађарима. Приватним договорима 1871. одлучено је како израчунати, што је одлучило тринаест чиновника заједничких министарстава. Од тринаест чиновника, један је представљао хрватског министра, а три Хрватску и Славонију. У односу на четворицу, који су представљали Хрватску и Славонију, осталих девет представљало је Угарску. Како су овде прошли интереси Хрватске и Славоније види се из чињенице да се одлука у том савету доносила већином гласова.³¹ Ова приватна одлука тринаест чиновника остала је 1889. године са мањим изменама закона, које су биле недовољне, а касније постале још недовољније, како је сведочио Хрватски краљевски одбор у свом нунцију 1899. године, рекавши: „Али Краљевински одбор Сабора већ је 1889. године извршио неколико запажања у Краљевини Хрватској, Славонији и Далмацији у вези са овим начином израчунавања, који у то време нису били решени, били су од подређеног значаја, а у протеклих десет година откривени су нови недостаци”.³² Такав начин обрачуна 1871. године установили су сами Мађари, легализовали су га 1889. године по сопственој вољи, не водећи рачуна о хрватским приговорима, па обрачун чине сами сваке године; Хрватска и Славонија прерачунавање узимају само према члану 28. Нагодбе, без икаквог приговора. У свом *Прегледу финансијске Нагодбе*, стр. 59. Врбанић је укратко објаснио начин израчунавања: видело се колико су финансијски умањена права Хрватске и Славоније по нагодбеном закону. Прорачуни не само да су састављени на рачунарском двору у Пешти без икаквог утицаја Хрватске или Славоније, не само да су послани Хрватском сабору на мађарском и у општем прегледу, већ су и били без посебних појашњења. Посланици Земаљске владе нису могли да се носе са тим рачунима, па је од Хрватског сабора тражено да то прихвате, тј. „да једноставно прихвати угарске одлуке”. Прорачуни (поравнања или обрачуни) су се редовно слали три или четири године касније, па је последње „поравнање” које је дошло (1901) било оно из 1898. године.³³ На рачунима појединих министарстава налазиле су се ставке или рачуноводствени трошкови, који по

³¹ Исто, стр. 58.

³² Исто, стр. 58-93.

³³ Исто, стр. 93.

својој природи нису смели бити наплаћени Хрватској и Славонији. Иако је приход хрватских „државних добара” био уобичајен, „нунцијама”³⁴ је примећено да приходи државних добара, који се налазе у Угарској, нису уобичајени, већ представљају посебан приход Краљевине Угарске. Било би доследно да су угарски приходи државних добара заједнички, када су били заједнички хрватско-славонски. Хрватска и Славонија нису ништа добиле од угарских државних добара, а милиони се зарађују од хрватско-славонских државних шума, за које се или не зна куда иду, или се зна да су уложени у железнице, од чега сав приход иде у угарску благајну. Хрватска и Славонија плаћају све своје школе јер је то аутономна ствар, али неке школе у Угарској су неправедно финансијски распоређене и делимично их носе Хрватска и Славонија, као на пример „рударска и шумарска академија”. Иако се хрватско-славонски нунциј није службено противио „Министарству трговине” од 1899. и 1902. године, то не значи да Министарство није радило у корист, већ и на штету Хрватске и Славоније. На пример, у вези са тзв. „државним путевима” у Хрватској и Славонији, који су морали бити новчано подржани заједничким средствима, Мађари су 1870. године у својој „нунцијевој основи” 1885. године, како је написао барон Живковић, ускратили 31 миљу за финансирање државних путева у Хрватској и Славонији у односу на оно како је требало.³⁵ За Мађаре, у тзв. заједнички „Краљевински мађарски централни завод за статистику”, Хрватска и Славонија дају до 7 и по хиљада форинти годишње, иако је исти статистички завод мало учинио за Хрватску и Славонију. Према подацима из мађарских буџета,³⁶ Угарска је за своје потребе од 1890. до 1899. године издвојила 32 125 038 форинти, а истовремено за Хрватску и Славонију 547 500 форинти.³⁷ Питање изградње и употребе железница у Хрватској и Славонији било је занимљиво, јер је

34 *Narodne novine*, Zagreb, 25. новембар 1899.

35 Члан 10. Нагодбе из 1868. године гласи: „Заједничко законодавство односи се и на занатске установе ... о држављанству ..., али извршење за ове случајеве поштује краљевине Хрватску, Славонију и Далмацију.”: М. Smrekar, *Ustavno zakonoslovlje*, нав. дело, стр. 19-20. Опаска: „последње речи о „извршби” налазе се само у мађарском тексту, док су у хрватском изостављене. На основу „извршби” закона о држављанству, Угарска је прогласила „заједничким” не само усвајање и спровођење закона о „хрватском” држављанству, већ и само „хрватско држављанство”. После нагодбе (од 1868), „хрватски” грађани постали су „заједнички” или „хрватско-угарски”, а касније су тобоже ради краткоће названи термином „угарски” грађани. Али како је коментарисано у књижици: *Како нас Мађарска уздржава - хрватском народу у очима нове финансијске нагодбе са Угарском*, друго издање, Штампарија Ријечког деоничара, Ријека, 1902, стр. 30: Где нема „држављанства”, наравски ни „државе”. Стога је Хрватска изгубила својство „државе” и ускоро ће се називати очигледно и званично, како се то сада понекад назива између редова и некако и даље стидљиво - „део Угарске” или „Мађарска” (“*diel Ugarske*” илито “*Ugarska*”).

36 *Obzor*, Zagreb, 28. јун и 1. јул 1901.

37 Само у 1900. години у Мађарску је уложено 64 000 000 круна, а у Хрватску и Славонију ништа (објавио Франк „нунциј” 17. априла 1902).

Угарска у свом развоју „испрепрела” нове државне железнице, а старе железнице откупила од приватника и започела јавне радове на рекама, градовима и економском развоју.³⁸ Хрватско-славонски „нунциј” коментарисао је развој железница 1899. године: „Железничка мрежа развила се у новије време у Краљевини Угарској са огромним повећањем издатака заједничких државних дугова”.³⁹ Неизбежни обрачун између изградње железница са једне и традиционалних путева (речних и друмских) са друге стране, којег је донео процес индустријске револуције, уз примену нових и сложенијих метода капиталистичког пословања и чињенице да су железнице у страним рукама, сложенији је и тежи, а захватио је неразвијену Хрватску и Славонију, где се догодила тешка структурна криза. Последици кризе могли су да се одупру само крупни земљопоседници, богатији сељаци и сеоски зеленаши, док су остали били углавном изложени пауперизацији. Подела задруге резултирала је патуљастом имовином од 1 до 2 катастарска јутра (рала), која није могла да обезбеди ни најсиромашнију вегетацију за власнике и њихове породице.⁴⁰ Стога је све то осамдесетих година 19. века резултирало емиграцијом из Хрватске и Славоније,⁴¹ углавном у Америку, и досељавањем углавном немачког и мађарског становништва. Према Јожефу Маргитају (*József Margitai*),⁴² разлози за масовно досељавање Мађара у Хрватску и Славонију били су повољни услови за куповину земље.⁴³ Према Палу Петрију (*Pál Petri*),⁴⁴ мађарско становништво у Хрватској и Славонији се непрестано повећавало, што је потврђивао тадашњи Статистички годишњак Краљевине Хрватске и Славоније.⁴⁵ Раст становништва био је додатни мотив за проналажење нових решења у убрзаној индустријализа-

38 Vilim Mariska (на мађарском језику) *Finansijalno zakonoslovje*, (превео на хрватски језик) Samuel Kocijan, štamparija Jul. Pfeiffer, Osiek, 1889, стр. 278.

39 Исто, стр. 476. ; Угарска је 1868. године, поред приноса на камате на стари аустријски дуг, имала само земљишно-рељефни дуг (*zemlјorazteretni dug*), који је износио 252 милиона форинти, а који се до краја 19. века повећао неколико пута.

40 Fuad Stipičević, *Istorija naroda F.N.R. Jugoslavije*, II, Sarajevo, 1961, стр. 183.

41 Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. g.*, Globus, Zagreb, 1987, стр. 179-199.

42 József Margitai, *A szlavóniai magyarság sorsa, nemzeti vedelme és a Magyar-horvát testveriség (Судбина славонског мађарства, народна одбрана и мађарско-хрватско братство)*, Budapest, 1907., стр. 21.

43 Josip Gujaš, „Nacionalna obrana” Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX. i XX. stoljeća u okviru „Slavonske akcije”, *Historijski zbornik*, XXIII - XXIV, Zagreb, 1970/1971, стр. 66.

„Мађарске газде из жупанија Зала, Шомођи, Барања и Бач, обилазећи сајмове у Славонији, чули су да дубље, иза планина, 40-50 километара од железнице, једно јутро земље кошта 15-20 форинти, и да онај ко има око 1 000 - 2 000 форинти, може купити имање од 20 до 25 хектара, заједно са кућом, баштом и помоћним зградама. Прочуло се то код куће, у селу и околини, па су мањи газде продали земљу за неколико хектара и за новац који су добили купили толико земље, такво имање о којем нису могли ни сањати код куће! Тако је мали земљопоседник код куће са 2-3 хектара земље постао газда са имањем од 20 до 30 јутара земље”.

44 Pál Petri, *A Julián-egysület története (Историја Јулијанског друштва)*, Budapest, 1937, (белешка 4.)

45 *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I, Zagreb, 1905. и 1913.

Иван Балта *Хрватско-угарски нагодбени односи и закључуч. финанс. нагодби* цији, у којој је значајно место заузимао саобраћај, односно развој и изградња нових приватних железница.⁴⁶ Мађарска политика и економија најлакше су продрле у Хрватску и Славонију железницом.⁴⁷ Државним железницама не само да је било потребно много радне снаге, већ им је био потребан и велики број железничких службеника. Железничка бирократија требало је да води мађарску државну политику на мађарском језику, који је требало учити и ширити у народу. Због тога су у Хрватској и Славонији основане бројне мађарске школе.

Табела 2. Становништво у хрватско-славонским жупанијама које су говориле мађарски језик 1880-1910.⁴⁸

Година	Број становника који су говорили мађарским језиком
1880.	41 417
1890.	68 794
1900.	90 781
1910.	105 948

Извор: *A Magyar Statisztikai Közlemények: 1899 - 1913*, Budapest, 1918.

У односу на цело подручје насељавања Хрватске и Славоније, славонски део је био развијенији и у индустријском предузетништву имао је приближно половину прерађивачке привреде, и знатно већи проценат, на пример на пољу експлоатације шума.

Сврха железничких школа⁴⁹ била је да образују железничке раднике и званичнике (МКА)⁵⁰ на основу мађарског наставног плана и програма, као што је то био случај у Угарској.⁵¹ Из доње табеле видљива је развијеност Славоније испред (тзв. Уже) Хрватске, но до данас није написана студија, да ли је разлог због бројне неписмености⁵² становништва Хрватске и Славоније, или можда тзв. мађарског пројекта („Јулијска акција“) који није спречен, већ су га локалне и државне власти подстицале, особито у Славонији.

46 Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, 1987, стр. 94-101.

47 Ivan Balta, *Zbivanja u Virovitičkoj županiji i gradu Osijeku 1848. i 1849. godine*, Zavod za znanstveni rad HAZU, Osijek, 1997, стр. 1-68.

48 *A Magyar Statisztikai Közlemények: 1899 - 1913*, Budapest, 1918.

49 Vasúti iskolák = Железничке школе

50 Magyar Királyi Államvasutak (МКА = Мађарске краљевске железнице)

51 Ferenc Bernics, *A Julián ákcio*, Pécs, 1994.

Ivan Balta, *Julijanska akcija u Slavoniji te ...*, НКД „Napredak“, Zagreb, 2006.

52 У Угарској са Хрватском и Славонијом 1870. године било је 69% неписмених, а 1913. било је 33% неписмених.

Табела 3. Кретање индустријских и трговачких предузећа у Хрватској и Славонији 1890, 1900. и 1910. године⁵³

Година		Славонија		(тзв. Ужа) Хрватска		Укупно	
		број	%	број	%	број	%
1890.	Предузећа	59	53,6	51	46,4	110	100%
	Радника	6 021	60,9	3 871	39,1	9 892	
1900.	Предузећа	121	56,8	92	43,2	213	
	Радника	10 462	55,5	8 337	44,4	18 799	
1910.	Предузећа	126	46,5	145	53,5	271	
	Радника	12 571	53,2	11 033	46,3	23 604	

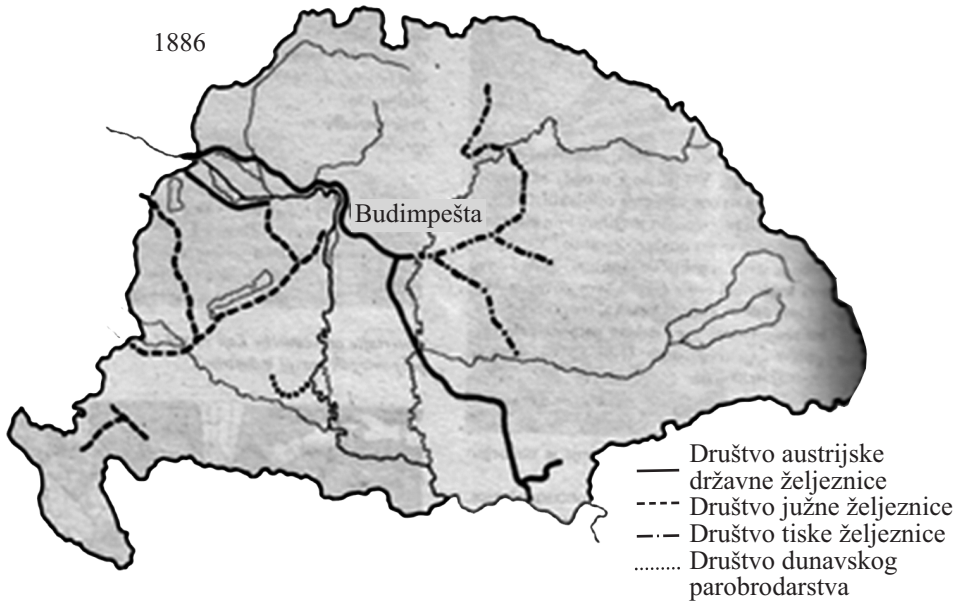
Извор: I. Karaman, „Društveno-ekonomski uvjeti razvoja ”kombinata Belišća” do 1918”, нав. дело, стр. 79-94.

Ширењем угарских железничких школа посебно су фаворизовани тзв. железнички прагматици угарске владе од 1907, што је подразумевало да је сваки железничар морао знати мађарски језик, дакле индиректно се уводио мађарски као службени језик у Хрватској и Славонији.⁵⁴ У Хрватској и Славонији већину железница, које су се простирале на старом крајишком тлу (Војна граница или Војна крајина), изградила је инвестициона фондација Крајине, односно искључиво „хрватским новцем”, а мањи део је изграђен позајмљеним новцем (дугом), а због најкраћег начина повезивања Угарске са Србијом, Босном и Јадранским морем преко Хрватске и Славоније.

⁵³ Igor Karaman, „Društveno-ekonomski uvjeti razvoja „kombinata Belišća” do 1918. god.”, *Zbornik radova Kombinat Belišće kao činilac privrednog razvoja*, Belišće, 1978., JAZU, Centar za znanstveni rad, II, Osijek, 1980, стр. 79-94; I. Karaman, *Privreda i društvo u 19. stoljeću*, Zagreb, 1972, стр.302-348.

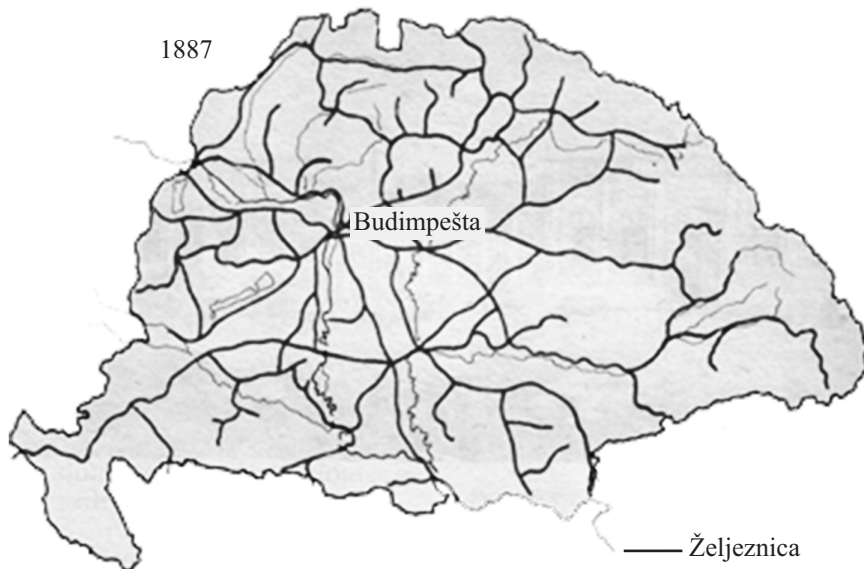
⁵⁴ *A magyar királyi államvasútak*, Gatósága, Budapest, 1917.

Карта 1. Развој железничке мреже у Угарској, те Хрватској и Славонији (1867-1887)⁵⁵

Извор: М. Helméczy, *Történelem és állampolgári ismeretek*, нав. дело, стр.144.

Карта 2. Развој железничке мреже у Угарској, те Хрватској и Славонији (1887)⁵⁶

Извор: М. Helméczy, *Történelem és állampolgári ismeretek*, нав. дело, стр.145.

55 Mátyás Helméczy, *Történelem és állampolgári ismeretek* (Историја и грађанство), Tonkönyvkiadó, Budapest, 1984, стр. 144.

56 Исто, стр. 145.

У Хрватској и Славонији није постојао ниједан комад железничке пруге, била она изграђена хрватским или позајмљеним новцем, од које би Хрватска и Славонија имале приход, јер су у угарски државни ерар били уписани у земљишне књиге, па су били у власништву Угарске. Како је проблем због железница готово био непремостив, Хрватски краљевински одбор је у свом „одговору на ренунциј” приметио: „да све државне железнице Угарске оптерећују јавни приход Хрватске и Славоније, док велики део државних железница у Хрватској и Славонији ни на који начин не оптерећује јавни приход Краљевине Угарске”. Хрватска и Славонија помогле су из заједничког буџета изградњу свих железница на угарској територији, а ипак је сав приход од њих ишао у Угарску. Готово све железнице на хрватско-славонској територији пре двадесет година (до 1900. године), суфинансирале су Хрватска и Славонија новцем фонда Крајинске инвестиције, али је само Угарска од њих убирала приход. Од 1884. до 1898. године, односно за 14 година, за изградњу железница у Хрватској и Славонији потрошено је 24 480 245 форинти „хрватског” новца, а Хрватска и Славонија од тога нису добијале ни филира. Због тога су Хрватска и Славонија претрпеле троструку штету:

а) изгубиле су интерес за своја финансијска средства уложена у хрватско-славонске железнице, изгубиле су камате и за позајмљена финансијска средства коришћена за изградњу угарских железница,

б) изгубиле су и финансијска средства, јер су све железнице, у Угарској те Хрватској и Славонији, уписане у земљишне књиге као власништво државе Угарске,⁵⁷

в) Хрватска и Славонија такође су изгубиле свој део добити од истих железница.

Наиме, 1898. године железнице у Угарској, те Хрватској и Славонији са помоћним фабрикама, имале су нето добит од око тридесет осам и по милиона форинти. Од тога је, према износу квоте, Хрватској и Славонији требало платити око три милиона двеста тридесет хиљада форинти, а оне често нису добиле ништа. Даље, према обнови финансијске Нагодбе 1889. године, у члану 6, слово ф,⁵⁸ Хрватска и Славонија требало је да добију годишњи паушални износ од сто тридесет хиљада форинти на име прихода од „железничке белеговине и провозарине” приватних железница и пароброда, али су добиле шест пута мање, тј. двадесет хиљада форинти сваке године. Паушални износ од 130 000 форинти износио је 44% хрватско-славонских прихода, а без евидентираних накнада и „осигуравајућих друштава и товарних листова”, хрватско-славонски приход на угарском

⁵⁷ Угарски законски члан I, 1868: о управљању посебном фокусираном земљишном књигом железница и канала, „смештених у земљама угарске круне” („nalazęcih se u Zemljah krune ugarske”) у близини грунтовног подручја града Будимпеште

⁵⁸ М. Smrekar, *Ustavno zakonoslovje*, нав. дело, стр. 37.

рачуну износио је 295 454 форинти и 54 новчића годишње.⁵⁹ Иако су им делимично припадали, Хрватска и Славонија нису добиле део „заједничког” прихода, или су добиле занемарљив износ, нпр. од „пунцирања”,⁶⁰ „поште, телеграма и телефона”,⁶¹ „лутрије”,⁶² „пореза на војну амнестију”,⁶³ „марвинских пасоша”,⁶⁴ „потрошарине”.⁶⁵ На пример, „порез на нафту” или „порез од петролеја” (добит) Угарске 1900. године износио је 4 732 366 форинти, Хрватска и Славонија требало је да добију 450 000, а добиле су 223 000 форинти.⁶⁶ Од исте године (1900), према новом финансијском закону,⁶⁷ акциза се без изузетка плаћала на месту производње, у чему су Хрватска и Славонија лоше пролазиле, јер су имале мало фабрика и морале су робу да набављају у иностранству, углавном у Угарској. У овим околностима тешко да се могло указати на то да су Хрватска и Славонија представљале финансијски слободну државу, а не угарску покрајину, и мало је вероватно да је хрватско-славонски Краљевински одбор могао било шта учинити, иако би се могле Хрватска и Славонија позвати на члан 59. хрватско-угарске Нагодбе: „да су краљевине Хрватска и Славонија политички народ, који имају своју посебну територију”. Даље, члан 44. Нагодбе из 1868. године „рекао” је: „једнакост националности”, а члан 29. јасно је „рекао”: „да Хрватска, Славонија и Далмација имају засебну територију и да су политички конституисани као засебан народ”, али се чак и хрватско-славонски Краљевински одбор са Краљевинским Одбором угарског

59 У Хрватско-славонском сабору 1889. године народни посланик Брлић изјавио је да је исте године хрватско-славонски део „карте” („provozarinje”) износио 448.800 форинти (Саборски стенографски записник из 1889. године, стр. 45), али Мађари и „железничку белеговину” и „провозарину” заједно су опорезовали само 295 454 форинти и 54 новчића.

60 „пунцирање” је редован показатељ финоће златних и сребрних предмета (1898. године, према израчуну добити од 72 233 форинте, Хрватска и Славонија су требале добити 6 000 форинти, а ништа нису добиле).

61 1898. године обрачунска добит износила је 5 489 205 форинти, а Хрватска и Славонија требале су добити 450.000 форинти, али нису добиле ништа.

62 1898. године лутрија је имала добитак од 1 213 100 форинти, Хрватска и Славонија требало је да добију 1 000 000 форинти, али нису добили ништа.

63 Из посебне фондације према Законском члану XXVII од 1880. године (за период 1887-1897), Хрватска и Славонија су од добити добиле 5 240 000 форинти, нису добиле ништа, а када је ново финансијско поравнање обновљено 1880. године, одрекле су се „војног пореза на опроштај” („vojnoprosne takse”).

64 За хрватско-славонске потребе штампани су „марвински пасоши” у Пешти, где су и евидентирани, што даје приход од 1 000 000 форинти (све то је остало у касама Пеште); *Obzor*, Zagreb, 7. октобар 1902.

65 Порез на потрошњу био је порез који је плаћао „потрошач” или купац, тј. порез на потрошњу на производе који се конзумирају у Хрватској и Славонији требао је припасти Хрватској и Славонији, Законски чланци XIX. до XXI. из 1899.

66 *Obzor*, Zagreb, 27. decembar 1901.

67 Законски чланци XIX. до XXI. из 1899.

сабора, прешутно сложио да Хрватска и Славонија нису независне државе и да Хрвати нису политички народ!⁶⁸

Колики су били сви хрватско-славонски приходи и шта им је Угарска годинама ускраћивала, тешко је утврдити. Франк је у свом посебном „нунцију” из 1899. тврдио да је Угарска годишње задржавала 24 милиона круна или 12 милиона форинти хрватско-славонског прихода.⁶⁹

Табела 4. Хрватско-славонски годишњи приход 1899.

Извор прихода		Приход у форинима
железница	око	3 230 000
железн. белеговина и возарина	око	275 000
пунцирање	око	6 000
пошта, телеграм и телефон	око	450 000
лутрија	око	100 000
порез на ослобођење од војске	око	260 000
марвинови пасоши	око	1 000 000
Укупно:	око	5 321 000

Извор: J. Frank, *Kako nas Ugarska uzdržava - hrvatskom narodu u oči nove finansijske nagode s Ugarskom*, нав. дело, стр. 56.

Заједно са хрватским приходима од 5 800 810 форинти од акциза, који су такође задржани, укупно годишње задржавање износило би око 11 121 810 форинти. Поред тога, могу се додати приходи од јавних предузећа, тециварин њихових службеника, приходи од шумских предузећа и њихове накнаде, друге накнаде и белешке заједничких чиновника. Према службеној „рачуници” 1898. године, сви приходи које је Угарска признала као хрватско-славонске, износили су 23 097 769 форинти. Ако се на исти износ дода и поменути приход, који је Хрватској и Славонији ускраћен за најмање 12 000 000 форинти годишње, може се израчунати да је годишњи приход Хрватске и Славоније износио преко 35 500 000 форинти. Како је требало и како је било, израчунале су тадашње политичке и партијске структуре, стручњаци, тадашњи медији, а међу њима и финансијски стручњаци у *Die Zeit*-у:⁷⁰

68 J. Frank, *Kako nas Ugarska uzdržava - hrvatskom narodu u oči nove finansijske nagode s Ugarskom*, нав. дело, стр. 53. ; M. Smrekar, *Ustavno zakonoslovje*, нав. дело, стр. 26, чланак 59.

69 Исто, стр. 56.

70 *Die Zeit*, Wien, 2. октобар 1901.

Табела 5. Финансијски систем Хрватске и Славоније

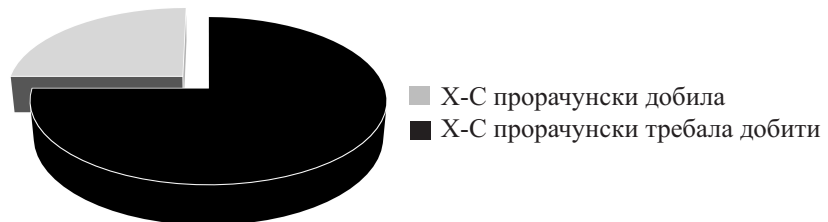
Финансијски систем Хрватске и Славоније:	Како је требало бити:	Како је било
		1898. године:
Укупни годишњи приход:	35 500 000	23 697 769
Одбици:		
1) трошкови наплате пореза:	4 267 963	4 267 963
2) издаци за заједничке послове:	8 252 000	10 880 691
Остаци за унутрашње потребе (плаћена заједничка улагања) („годишњи дефицит још треба платити“) Хрватске и Славоније:	22 980 037	8 549 115

Извор: J. Frank, *Kako nas Ugarska uzdržava - hrvatskom narodu u oči nove financijalne nagode s Ugarskom*, нав. дело, стр. 59.

Из квота и калкулација сазнаје се да је хрватско-славонску квоту Угарска високо измерила, да угарска страна не укључује хрватско-славонску квоту, али јој ускраћује бројне повезане приходе.⁷¹ Хрватска и Славонија морале су да допринесу великом диспропорцијом заједничким пословима, што би било могуће и подношљиво ако би се вратили сви законски доспели годишњи приходи, који су ускраћени и остали као финансијски приход у Угарској.⁷²

Графикон 1. Финансијски систем Хрватске и Славоније 1903⁷³:

Колико су Хрватска и Славонија добијале годишње, а колико јој је годишње из буџета припадало

Извор: J. Frank, *Kako nas Ugarska uzdržava - hrvatskom narodu u oči nove financijalne nagode s Ugarskom*, нав. дело, стр. 62. (Графикон уцртао аутор према статистичким подацима J. Франка, 2006.)

⁷¹ *Die Zeit*, Wien, 2. октобар 1901.

⁷² Почетком 20. века Хрватска и Славонија биле су у својеврсној финансијској блокади у плаћању „директних“ пореза, тако да је министар финансија био приморан да део пореза отпише у 7 хрватско-славонских жупанија - а свих осам жупанија има на територији од 36 300 квадратних километара, а цела Банска Хрватска (односно Хрватска и Славонија) има 42 500 квадратних километара. Због порицања тзв „неједнаких“ пореза, односно пореза на потрошаче, људи су почели да „престају да плаћају директне порезе“. Већ 1898. године износ за хрватско-славонске „потребе“ износио је 8 549 114 форинти, а према буџету за 1903. износио је 8 069 470 форинти. Тај износ је израчунат на „трогодишњем просеку“.

⁷³ *Narodne Novine*, Zagreb, 24. октобар 1902.

ЗАКЉУЧАК

После аустроугарске нагодбе 1867. године, цар/краљ је предложио да свака страна споразумно реши сва своја отворена питања: административна, територијална, војна и друга питања, од којих су најважнија била финансијска питања. Хрватско-угарско поравнање - Нагодба 1868. праћено је отвореним питањима, за које су се обе стране договориле да постигну сваких десет година нове споразуме. Приходовна и расходовна страна морале су се ускладити глобално и поделити споразумом или поравнањем.

Хрватска је, као Хрватска и Славонија, имала одређени степен аутономије (сабор, банска влада и четири министарства за своју територију) и била је административно део Угарске (заједнички парламент и влада), док су, на пример, Далмација и Истра остале у саставу Аустрије. са својим аутономијама.

Споразуми и разговори били су веома тешки, јер су обе стране сматрале да су они ти које су изгубиле у финансијској нагодби. Додатни спорови међу њима били су низ нерешених питања, попут питања Ријеке, питања Војне границе, итд.

Према финансијским прорачунима, Хрватска је у финансијској нагодби знатно оштећена, јер су, осим финансија, главни економски ресурси били у власништву мађарских компанија. Међутим, у тим временима снажне индустријске револуције, као и у Угарској, повећао се број предузећа у Хрватској, као и број изграђене инфраструктуре, школа и здравствених установа.

Стога се увек постављало питање бољег израчуна и договора о финансијском поравнању - нагодби.

На основу праведнијег обрачуна било би могуће да се Хрватска и Славонија издржавају без ичије помоћи. У калкулацији се стално наводило да би Угарска уместо Хрватске и Славоније требало да плати 3-4 милиона форинти „обзиром на обнављање братских односа”. Све би се зауставило оног тренутка када би се Хрватској и Славонији почело праведно обрачунавати, јер би Хрватска и Славонија могле да покрију све дажбине и обавезе за заједничке послове са годишњим улогом од 23 000 000, а не 8 252 000 форинти, и не би уместо Хрватске и Славоније, Угарска „морала” да преда ни филира. Дакле, није се радило о некаквом „дефициту” (финансијском мањку) Хрватске и Славоније, који је, како је тврдила Угарска, сваке године „морала” надоместити уместо Хрватске и Славоније, односно није истинита тврдња да Угарска финансијски издржава Хрватску и Славонију, већ је реч о погрешно постављеној квоти и начину обрачуна. Из односа Нагодбе о финансијама најјасније се види однос Хрватске и Славоније у односу на Угарску, а финансије су најважнији ресурс из којег, на пример, проистиче статус аутоно-

мије. Даље, из хрватско-угарског становништва и насеља и административних области, видљиво је какав је статус требало да имају Хрватска и Славонија, а какав су имале у пракси. То се огледа у односу на статус одвојеног држављанства, на посебну територију, односно државност, на аутономију законодавне, извршне и судске власти Хрватске и Славоније у односу на Мађарску (односно Угарску). Међутим, од почетка Нагодбе до Првог светског рата аутономни статус Хрватске и Славоније непрестано је јачао, наравно уз бројне наведене препреке и проблеме који су се јављали. Статус Хрватске и Славоније ојачао је и територијално се проширио, јер се правно придружила Војна крајина 1873. године, а стварно 1881. године. Даље, стечен је одређени степен аутономије у војној реорганизацији Аустроугарске, ојачани су индустријализација земље, страначки односи и парламентаризам земље, културне и образовне институције, као и међунационални и међуљудски односе са новим разумевањем света, друштва и човека. У исто време, нове потешкоће, попут ратних догађаја, у великој мери су умањиле и онемогућиле неке добре намере.

Историјске прилике и односи у Аустроугарској, односно њеним аутономним земљама и народима, попут Хрватске и Славоније, и њени односи са Угарском били су компликовани, о чему сведоче закључивања тадашњих финансијских нагодби.

ЛИТЕРАТУРА

- Крестић Василије, *Хрватско-угарска нагодба 1868. године*, САНУ, Београд, 1969.
- Balta Ivan, *Julijanska akcija u Slavoniji te ...*, HKD „Napredak”, Zagreb, 2006.
- Balta Ivan, *Zbivanja u Virovitičkoj županiji i gradu Osijeku 1848. i 1849. godine*, Zavod za znanstveni rad HAZU, Osijek, 1997.
- Bernics Ferenc, *A Julián ákcio*, Pécs, 1994.
- Bihari Péter, *A 19. század története fiataloknak*, Holnap kiado, Budapest, 2000.
- Frank Josip, *Kako nas Ugarska uzdržava - hrvatskom narodu u oči nove financijske nagode s Ugarskom*, drugo izdanje, Riječka dionička tiskara, Rijeka, 1902.
- Gelo Jakov, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, 1987.
- Gujaš Josip, „Nacionalna obrana Mađara u Slavoniji na prelomu XIX. i XX. stoljeća u okviru 'Slavonske akcije'”, *Historijski zbornik*, XXIII - XXIV, Zagreb, 1970/1971.
- Helméczy Mátyás, *Történelem és állampolgári ismeretek*, 7, Tonkönyvkiadó, Budapest, 1984.
- Herber Áttila, Márton Ida, Moss László, Tisza László, *Történelem*, 5, Budapest, 2002.
- Hinković Hinko, *Financijski položaj Hrvatske*, Tisak primorske tiskare, Sušak, 1879.
- Karaman Igor, *Privreda i društvo u 19. stoljeću*, Zagreb, 1972.
- Margitai József, *A szlavóniai magyarság sorsa, nemzeti vedelme és a Magyar-*

horvát testveriség (Судбина славонског мађарства, народне одбране и мађарско-хрватског братства), Budapest, 1907.

Mariska Vilim (на мађарском језику), *Finansijalno zakonoslovje*, (превео је на хрватски језик Samuel Kocijan), tiskara Jul. Pfeiffer, Osiek, 1889.

Pál Petri, *A Julián-egysület története (Istoriya Julijanskog društva)*, Budapest, 1937.

Posilović Stjepan, *Financijalna znanost*, tisak Lav. Hartman, Zagreb, 1900.

Sirotković Hodimir, Margetić Lujo, *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.

Smrekar Milan, *Ustavno zakonoslovje*, drugo izdanje, knjižara Hartman, Zagreb, 1901.

Stipičević Fuad, *Istoriya naroda F.N.R. Jugoslavije*, II, Sarajevo, 1961.

Taylor A.J.P., *The Habsburg Monarchy, 1809-1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Copyright, London, 1948, (Habsburška monarhija 1809-1918, Znanje, Zagreb, 1990.)

Vrbanić Fran, *Osvrt na financijalnu nagodu*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1897.

Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije, broj I, Zagreb, 1905. i 1913.

A magyar királyi államvasúttak, Gatósága, Budapest, 1917.

Historijski zbornik, XXIII - XXIV, Zagreb, 1970./1971.

Die Zeit, Wien, 2. фебруар 1901.

Narodne novine, Zagreb, 25. новембар 1899.

Narodne Novine, Zagreb, 24. октобар 1902.

Obzor, Zagreb, 27. decembar 1901.

Obzor, Zagreb, 7. октобар 1902.

*Ivan Balta*⁷⁴

CROATIAN-HUNGARIAN SETTLEMENT RELATIONS AND THEIR COMPLEXITY DUE TO THE CONCLUSION OF FINANCIAL SETTLEMENTS

Abstract

The subject of the analysis is the research of historical circumstances and relations in complicated Austro-Hungary, ie its autonomous countries and peoples, such as Croatia and Slavonia, and its relationship with Hungary, which is best reflected in concluding new Croatian-Hungarian financial settlements. The aim of this paper is to point out how the agreements on finances manifest the autonomous relationship between Croatia and Slavonia in relation to Hungary. Various theoretical and methodological approaches have been used in the paper, from historiographical and archival sources, literature and testimonies of deputies and parties and conclusions of the parliament, to statistical data, all for the purpose of analysis and synthesis of events related to financial settlements.

Thus, the Croatian-Hungarian settlements show what status Croatia and Slavonia should have had and what they had in practice. This is reflected in relation to the status of separate citizenship, to a special autonomous territory, ie statehood, to the autonomy of the legislative, executive and judicial authorities of Croatia and Slavonia in relation to Hungary. The reason why the financial situation due to the Settlement was so bad is that the share of joint payment for joint affairs was too high, and Croatia and Slavonia were denied income; errors in “calculation“ also were taking place.

Therefore, the result and conclusion of this paper, despite bad financial agreements with Hungary, is that the status of Croatia and Slavonia also strengthened territorially, because the former Military Krajina was legally reincarnated in 1881. Croatia and Slavonia gained a certain degree of autonomy in the military reorganization of Austria-Hungary, strengthened industrialization, party relations and parliamentarism, development of cultural, educational and scientific institutions, as well as democratization of interethnic and interpersonal relations and a new understanding of the world, society and man.

Key words: Quota, Financial Settlement, Croatia and Slavonia, Hungary.

⁷⁴ Prof. dr. Ivan Balta, Full professor, he was constantly employed for 22 years Faculty of Philosophy University of Osijek, and 20 years at the Department of Education, Croatia, and 7 years at the Faculty of Philosophy University of Trnava, Slovakia, e-mail: ivanbalta@gmail.com

Гордана Мрдак

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ФИНАНСИЈСКЕ ФОРЕНЗИКЕ У ОТКРИВАЊУ КОРПОРАТИВНОГ КРИМИНАЛА

Сажетак

Корпоративни криминал се испољава кроз различите видове нетачног (лажног) финансијског извештавања ентитета/организација у циљу пореске утаје, проневере, прања новца, стварања тајних фондова итд. Актуелна ревизија финансијских извештаја не може дати адекватан одговор у борби против финансијских манипулација, како због ограниченог деловања, тако и због врло сложених финансијских манипулација које је све теже открити. Управо због тога се јавила потреба за посебном професијом - финансијском форензиком. Као нова област у оквиру финансија, односно рачуноводствено-ревизијске струке, она представља део пословне форензике и као таква се све више користи у пословном свету. Примењујући истраживачке и аналитичке вештине, она има за циљ решавање финансијских превара и малверзација, односно откривање пословања привредних субјеката које није у складу са законским прописима.

У Србији је финансијска форензика недовољно развијена област. У нашој земљи се од ревизора, углавном, очекује да имају адекватно знање и вештине да препознају финансијску превару, док се у развијеним тржишним економијама детаљним откривањем финансијских превара и малверзација баве финансијски форензичари, који имају потребно знање из више области и у стању су да примене своје вештине и способности у откривању свих облика криминалних радњи.

У раду се указује на улогу и значај финансијске форензике у савременом пословању, као и на потребне вештине, способности и знања која финансијски форензичари морају да поседују како би се успешно супротставили финансијским малверзацијама и корпоративном криминалу. Анализирано је актуелно стање по овом питању у Србији и указано на потребу за увођењем финансијских форензичара у законодавству и пракси.

Кључне речи: финансијске преваре и малверзације, финансијска форензика, финансијско извештавање, корпоративни криминал, ревизија

УВОД

У савременом пословању све је већи број различитих видова криминалних дела, почев од крађе имовине, па до софистицираних радњи на кривотворењу финансијских извештаја. Може се рећи да сваки вид незаконитог узимања имовине од компаније представља облик криминалног дела, а што се може назвати заједничким именом „корпоративни криминал”.

Бројне финансијске преваре из прошлости и почетком овог века су озбиљно пореметиле поверење великог броја корисника финансијских информација садржаних у финансијским извештајима. У рачуноводству су се увек догађале преваре иза којих су следили финансијски колапси, а у последње време оне се јављају у све већем опсегу и с тежим последицама за све нас. Истраживања у вези са финансијским преварама показују да оне могу бити различите у зависности од региона, шема превара, карактеристика починилаца и жртава које трпе штету, али сама суштина им остаје веома слична. Највеће преваре корисника финансијских извештаја и првенствено инвеститора су почињене презентовањем лажних, односно фалсификованих финансијских извештаја.¹ До скоро, пажња јавности није била усмерена у овом правцу, међутим најпре је светска јавност, а онда и наша дошла до сазнања да се у компанијама чине озбиљна криминална дела која имају далекосежне последице.

Корпоративни криминал доводи до негативних последица како за само предузеће, тако и за друштво. Заправо, спектар последица или штета је широк и не завршава се само на губицима које су претрпела директно оштећена лица (инвеститори, повериоци, запослени, држава..) и који се могу материјално утврдити и квантификовати, већ постоје и штете које нису материјалне и које није могуће утврдити и свести их на бројеве. Наиме, постоје индиректни губици који се огледају у нарушавању угледа компаније, губитку клијената и тржишта, паду цена акција компаније, отпуштању запослених и слично.

Изазови у откривању и санкционисању корпоративног криминала повезани су са сложености појавних облика ове врсте криминала, извршиоцима који су спремни да плаћају разне финансијске стручњаке који им помажу како у креирању трансакција, тако и у прикривању трагова кривичног дела и формирању тајних новчаних фондова и прању новца. Наиме, професионални менаџери или њихови финансијски консултанци, кроз економску софистицираност, непрекидно се старају да одређено незаконито понашање остане сакривено и несанкционисано од

¹ Marija Đekić, Predrag Filipović, Milan Gavrilović, „Forenzičko računovodstvo i finansijske prevare u svetu”, *Ekonomija – teorija i praksa*, Godina IX, Broj IV, Novi Sad, 2016, стр. 71.

Гордана Мрдак Улога и значај финанс. форензике у откривању корп. криминала
стране надлежних државних органа.

Имајући у виду да се ради о изузетно компликованим финансијским трансакцијама, за препознавање и откривање ових радњи није довољно поседовање знања из области финансија и рачуноводства, већ су потребна знања и из области пореског и пословног права, криминологије, психологије, информатике и сл, а што нужно захтева ангажовање посебног профила стручњака – финансијских форензичара.

Профил финансијског форензичара је занимање које већ дуго постоји у развијеним тржишним економијама, али и у неким земљама у окружењу (нпр. Хрватска). Насупрот томе, у Србији је финансијска форензика недовољно позната као појам и још увек се везује искључиво за ревизију. Овакви недостаци у образовању и рачуноводственој и судској пракси остављају велики простор и могућност за потенцијалне починиоце финансијских превара и малверзација.²

У раду је поред дефинисања појма, улоге и значаја финансијске форензике, указано и на потребне вештине, способности и знања која финансијски форензичар мора/треба да поседује како би се успешно супротставио финансијским малверзацијама и корпоративном криминалу. Такође, анализирано је актуелно стање по овом питању у Србији, а указано и на потребу за увођењем финансијских форензичара у српском законодавству и пракси.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ФИНАНСИЈСКЕ ФОРЕНЗИКЕ

Скоро сви облици корпоративног криминала, укључујући прање новца, пореску утају, разне злоупотребе у пословању, инвестиционе преваре, и сл. у себи садрже фалсификовање документације и финансијских извештаја. Криминалне радње у пословању најчешће имају потпору у рачуноводству, које са једне стране представља инструмент њиховог извршења и прикривања, али са друге стране може бити и инструмент откривања криминалних радњи.³ Финансијска форензика као нова област у оквиру финансија, односно рачуноводствено-ревизијске струке представља део пословне форензике и све више се користи у пословном свету. Примењујући истраживачке и аналитичке вештине, она има за циљ решавање финансијских превара и малверзација, односно откривања пословања привредних

2 Miloš Mitrić, Aleksandra Stanković, Andrijana Lakićević, „Forenzičko računovodstvo - karika koja nedostaje u obrazovanju i praksi”, *Management - časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, vol. 17, br. 65, 2012, стр. 48.

3 Dragan Cvetković, Želimir Kešetović, „Ekonomski kriminalitet i uloga forenzičkog računovodstva u njegovom otkrivanju”, u Zborniku radova sa naučne konferencije: *Finansijski kriminalitet*, Izdavač: Institut za uporedno pravo i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u saradnji sa Pravosudnom akademijom, Zrenjanin, 2018, стр. 44.

субјеката које није у складу са законским прописима.

Израз форензика настао је од латинске речи „forensis” (пред судом) и у најширем смислу подразумева примену знања и технологија из различитих научних области у сврху решавања одређених правних питања. Област која се бави испитивањем финансијских превара и малверзација назива се финансијска форензика, односно форензичко рачуноводство. Финансијска форензика је интердисциплинарна област која обједињује знања из области: финансија, рачуноводства, ревизије, банкарства, берзанског пословања, информатике, али и права, познавање кривичног законодавства, спровођења финансијске истраге и истражних техника, функционисања државних институција, а све у циљу утврђивања чињеница и финансијских трансакција повезаних са кривичним поступком.

Финансијска форензика, односно форензичко рачуноводство (forensic accounting), по мишљењу многих аутора једна је од најстаријих професија која датира још из времена Египћана. „Очи и уши” фараона биле су оличене у лицима која су у основи имала улогу рачуновође – форензичара и која су бринула о залихама пшенице, злата и друге имовине. То су морале бити особе од поверења, одговорне и способне да обављају тако утицајну функцију.⁴

У рачуноводственој литератури не постоји јединствена дефиниција форензичког рачуноводства. Од бројних дефиниција које се налазе у литератури, најпотпунија је дефиниција коју је дало Удружење овлашћених истражитеља превара (ACFE) по којој „форензичко рачуноводство представља коришћење рачуноводствених вештина у парничним или кривичним поступцима, укључујући општеприхваћене рачуноводствене и ревизорске принципе, у циљу утврђивања изгубљених профита, прихода, имовине или штете, процене ефикасности интерних контрола, откривања превара или реализације других активности које захтевају укључивање рачуноводствених експертиза у правни систем”.⁵

Многобројни примери финансијских скандала у протеклом периоду указали су на недостатке и ограничења ревизије у поступку откривања криминалних радњи, а самим тим и на неопходност примене финансијске форензике и уношења њене експертизе у процес испитивања и откривања различитих видова криминалних радњи. Евидентно је да је ова професија, као посебна дисциплина, настала као неопходна реакција на различите видове превара који су се јављали кроз историју.⁶ Да би се дошло до аргументоване и на чињеницама засноване судске прејуде, појавила се потреба за коришћењем доступних научних достигнућа, што је

4 Синглетон и др, *Ревизија криминалне радње и форензичко рачуноводство*, Савез Рачуновођа и Ревизора Србије, Београд 2010, стр.46-51.

5 Association of Certified Fraud Examiners (2012), Интернет: <http://www.acfe.com>, 06/03/2021.

6 Dragan Cvetković, Želimir Kešetović, „Ekonomski kriminalitet i uloga forenzičkog računovodstva u njegovom otkrivanju”, нав. дело, стр. 51.

један од разлога зашто се финансијској форензици даје предност по питању расветљавања финансијских превара у финансијским извештајима, разјашњавања финансијских односа, трансакција, као и спречавања и откривања финансијских превара које могу бити предмет судског поступка. Дакле, финансијска форензика се може одредити као примена свих рачуноводствених, ревизорских и других финансијских вештина и знања у разјашњавању односа, чињеница и економских трансакција које могу бити, или су већ предмет судског поступка и слично.

С обзиром на то да је финансијска форензика широк појам, њено деловање можемо поделити на два основна подручја: (а) истрага финансијског криминала, и (б) форензичка ревизија финансијских извештаја.

(а) Истрага финансијског криминала – има за циљ идентификовање преваре, односно криминалних радњи. Истрага финансијског криминала је посебна дисциплина у оквиру финансијске форензике која истражује шеме превара у финансијским извештајима и финансијским трансакцијама које захтевају и проактиван и реактиван приступ, при чему истрагу обично преузима тим формиран у ту сврху у оквиру органа поступка.

(б) Форензичка ревизија финансијских извештаја – нова је и посебна услуга која се користи у процесу ревизије финансијских извештаја, при чему се финансијски форензичари ослањају на ревизоре са специјалном обуком и искуством у спречавању и откривању превара. При томе, финансијски форензичари се ослањају на низ додатних извора доказа, укључујући евиденције о финансијским трансакцијама реализованим између оптуженог и других страна, евиденције са детаљима о стварним власницима привредних друштава и, у вези са прањем новца на које се сумња, о сумњивим трансакцијама, као и на извештаје о сумњивим активностима и сл.⁷

Финансијска форензика у облику подршке и сведочења вештака - финансијских форензичара, може се појавити у два облика, и то као: (1) подршка током судског поступка и (2) истражна подршка.

(1) *Судска подршка* – односи се на пружање професионалних услуга када су одређене криминалне радње већ идентификоване и ушле у судски процес.⁸ Подршка током судског поступка се у већини случајева односи на питања попут утврђивања укупне економске штете која проистиче из кривичног дела. Међутим, у новије време, финансијска форензика се проширила на подручја која се тичу

⁷ Rob McCusker, *Uperedna pravna analiza o ulozi finansijskog forenzicara u krivicnom postupku*, USAID, 2020, Интернет: <https://www.pars.rs/images/biblioteka/krivicno-pravo/USAID-GAI-Uperedna-pravna-analiza-o-ulozi-finansijskog-forenzicara-u-krivicnom-postupku-avgust-2020.pdf>, 13/05/2021.

⁸ Milanka Aleksić, Bogdana Vujnović-Gligorić, Nina Uremović, „Uloga i značaj forenzičkog računovodstva u otkrivanju finansijskih prevara”, *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, 5 (2), Banja Luka, 2015, стр. 229-236.

уласка у траг имовини, повраћаја имовине и анализе финансијских извештаја.

(2) Истражна подршка обухвата истраге кривичних дела као што су: превара, давање мита, корупција и слично. У том контексту, финансијски форензичар може да преиспита чињенице у предмету и предложи алтернативне начине деловања, помогне у очувању, заштити и враћању имовине, може да ради у координацији с другим стручњацима и помогне да се пронађе и врати имовина кроз грађанске, кривичне, управне или и друге поступке.

Финансијски форензичар

Постоји много различитих дефиниција појма „финансијски форензичар”, али најчешће се наводи дефиниција Удружења овлашћених истражитеља превара (ACFE) која предвиђа да је реч о „... употреби рачуноводствених вештина у потенцијалним или стварним грађанским или кривичним предметима, укључујући општеприхваћене стандарде рачуноводства и ревизије, за утврђивање изгубљене добити, прихода, вредности имовине или процену штете, као и процену ефикасности унутрашње контроле и ревизије, откривање превара или обављање других активности које захтевају укључивање рачуноводствене експертизе у правни систем”.⁹

Финансијски форензичари се ангажују у циљу откривања превара у финансијским извештајима. Без обзира да ли су ангажовани од стране менаџмента, власника или других корисника финансијских извештаја, њихов задатак је да истраже и документују финансијске преваре или нетачне материјално значајне информације.¹⁰ Сви вештаци уопште, а финансијски форензичари нарочито, морају да имају одговарајуће стручне квалификације, морају да прођу професионалну обуку и да имају практично искуство. У погледу пружања стручних налаза, у многим земљама очекује се да вештаци – финансијски форензичари поштују професионалне стандарде приликом обављања свог посла, што се односи на коректно поступање без пристрасности и представљање налаза који су релевантни, поуздани и економични. Тамо где постоје струковне организације вештака, оне имају установљене кодексе понашања које њихови чланови морају да поштују. На пример, такав кодекс примењује британска Академија вештака,¹¹ ЕуроЕксперт¹² (Ор-

9 Aleksandar Čudan, Dragan Cvetković ‘The Importance of Forensic Accounting in Forensic Economic and Financial Examination’, *Journal of Security and Criminal Sciences*, Faculty of Security Studies University of Banja Luka and University of Criminal Investigation and Police Studies, Serbia, 2019.

10 Jovan Krstić, The Role of Forensic Accountants in Detecting Frauds in Financial Statements, *Economics and Organization*, 6(3), 2009, стр. 295-302.

11 Интернет: <https://academyofexperts.org/practising-as-expert/expert-witness/codes-of-practice/>, 13/05/2021.

12 Интернет: <https://euroexpert.org/standards/code-of-practice>, 13/05/2021.

Гордана Мрдак Улога и значај финанс. форензике у откривању корп. криминала
ганизација европских удружења вештака, чији се кодекс заснива на кодексу Академије вештака у Великој Британији) и америчко Национално удружење форензичких економиста.¹³

Примарна улога финансијског форензичара у кривично-правном систему је да анализира, сумира и представи међусобно повезане финансијске податке да би се открили обрасци активности, као и да на основу својих налаза утврди природу и обрасце вршења кривичног дела из области корпоративног криминала. Како би обавили тражене задатке, финансијски форензичари морају да поседују неопходна знања из рачуноводства и ревизије, способност вербалне и писане комуникације, уочавања детаља и коришћења информационо-комуникационих технологија.¹⁴ У свом раду финансијски форензичар мора имати довољно широко пословно-организацијско знање и искуство, мора бити стручно и морално поуздан тако да је његово професионално мишљење (суд) о пословању и с њим повезаним преварама или другим недозвољеним радњама довољно уверљиво.¹⁵

Финансијски форензичар мора поседовати знања и вештине из различитих области, као што су:

- Вештине ревидирања су од огромног значаја за финансијског форензичара због природе посла којим се бави, а који укључује прибављање информација и њихово доказивање;
- Знања и вештине потребне за спровођење истраге;
- Знања из области криминологије, а нарочито студија психологије криминалца од важности су за финансијског форензичара из разлога што се ефикасне истражне вештине често ослањају на познавање мотива и побуда код починиоца криминалних радњи;
- Познавање области рачуноводства помаже финансијском форензичару да анализира и тумачи финансијске информације које су неопходне за изградњу случаја у финансијској истрази, било да је у питању прање новца, проневера или стегајни поступак;
- Познавање права пресудно је за успех у раду финансијског форензичара, с обзиром да познавање права и судских поступака омогућава финансијском форензичару да препозна који су докази неопходни за задовољење правних стандарда надлежног суда који доноси пресуду;
- Знања и вештине из области информационих технологија представљају

¹³ *Statement of Ethical Principles and Principles of Professional Practice*, National Association of Forensic Economics (NAFE), Интернет: https://nafe.net/resources/Documents/NAFE_SEPPPP_Effective, 13/05/2021.

¹⁴ Jovan Krstić, *The Role of Forensic Accountants in Detecting Frauds in Financial Statements*, нав. дело, стр. 295-302.

¹⁵ Изток Колар, „Је ли форензичко рачуноводство прави пут за отклањање привредног криминала”, *Acta Economica*, Вол 8, бр. 12, 2010, стр. 81-103.

неопходно оруђе за финансијског форензичара у данашње време које је препуно злочина иза којих не остају писани трагови;

- Потребно је да финансијски форензичари владају комуникацијским вештинама како би се резултати њихових истрага могли јасно пренети корисницима њиховим услуга;

- Као и друге вештине које финансијском форензичару омогућавају да води поступак истраге, прикупља доказе и презентује их у облику писаног извештаја у коме износи мишљење о финансијским трансакција које су биле предмет истраге.¹⁶

УЛОГА ФИНАНСИЈСКЕ ФОРЕНЗИКЕ У ОТКРИВАЊУ КОРПОРАТИВНОГ КРИМИНАЛА

Корпоративни криминал има многобројне заједничке карактеристике, а опет свака недозвољена и криминална радња има своје специфичности. Могу их извршавати различита лица у различитим секторима у компанији, у различитим гранама привреде, као и у компанијама различите величине. Корпоративни криминал има дугу историју постојања у свим економијама у свету. Сваки облик корпоративног криминала доводи до отежане борбе са савременим изазовима са којима се економије сусрећу, тако да спречавање и откривање корпоративног криминала представља један од стратешких циљева у изградњи здраве тржишне економије.

Важно је нагласити да корпоративни криминал није могуће у потпуности искоренити, али је могуће добрим превентивним мерама и праведним системом кажњавања починилаца утицати на смањење учесталости његовог појављивања. У том циљу најважнију улогу има финансијска форензика, која треба да спроводи ретроспективну контролу финансијских података у сврху откривања пропуста и превара, а са циљем обезбеђивања поузданости и веродостојности финансијских извештаја.¹⁷

Бројне финансијске преваре из прошлости и почетком овог века угрозиле су поверење великог броја корисника у финансијске информације садржане у финансијским извештајима. Приказивањем лажних финансијских извештаја многи инвеститори су доведени у заблуду због које су доживели велике финансијске губитке. Честе преваре кроз лажно финансијско извештавање створиле су амбијент неповерења према поузданости финансијског извештавања, те рачуноводственој

16 William S. Hopwood, Jey J. Leiner, George R. Young, *Forenzičko računovodstvo*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2014, стр. 6.

17 Marija Đekić, Predrag Filipović, Milan Gavrilović, „Forenzičko računovodstvo i finansijske prevare u svetu”, *Ekonomija – teorija i praksa*, Godina IX, Broj IV, Novi Sad, 2016, стр. 83.

и ревизијској професији. Имајући у виду наведено, систем финансијског извештавања и рачуноводствено-ревизорска професија су неретко оптуживани за настапак превара и губљење поверења у поузданост финансијских информација¹⁸ од стране бројних корисника и доносилаца економских одлука.

У рачуноводству су се увек догађале преваре иза којих су следили финансијски колапси, а у последње време и у већем опсегу и са тежим последицама. Финансијске преваре, углавном, настају као резултат стављања личних интереса појединаца изнад општих интереса предузећа. Такве нечасне радње се настоје „заташкати” како би се очувале постојеће позиције или придобиле нове, примамљивије. Прикривање криминалних активности се врши најчешће под окриљем рачуноводства, а што умањује поузданост, квалитет и интегритет процеса финансијског извештавања и финансијских извештаја.

Да би се компанија заштитила од финансијских превара и малверзација, посебну пажњу треба посветити надзорним органима и механизмима контроле. Актуелна ревизија финансијских извештаја не може дати адекватан одговор у борби против финансијских манипулација, како због ограниченог деловања, тако и због врло сложених финансијских манипулација које је све теже открити благовремено. Управо због тога се јавила потреба за посебном професијом - финансијском форензиком, која може детаљније и дубље испитати корпоративни криминал, а и превентивно деловати у његовом откривању.

Доказивање финансијских превара и малверзација, а које нису реткост, посебно са убрзаним развојем информатичке технологије и дигитализације, ставља у први план потребу за форензичким приступом финансијским подацима. Преваре и финансијски криминал пригађавају се динамичним променама у привредном амбијенту у којем се одвијају кривична дела. Појавом дигитализације и аутоматизације финансијских система, ова дела постају све више електронски софистицирана и безлична,¹⁹ што у значајној мери повећава значај финансијске форензике у откривању корпоративног криминала.

Имајући у виду да се савремено пословање експанзивно развија, паралелно са њим је убрзан и развој корпоративног криминала, тако да се формирају и нови начини како се криминална дела извршавају. Међутим, интересантно је да не настају потпуно нови облици корпоративног криминала, већ се криминалне радње углавном крећу у оквирима који су постојали и у прошлости, као што су: корупција, присвајање средстава, кривотворени финансијски извештаји, као и облици који су изведени и прожети наведеним, а то су: утаја пореза, прање новца и

18 Слободан Симић, „Пословне информације – значај и заштита”, *Дипломатија и безбедност*, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, број 1/2019, стр. 169.

19 Crespo I., Kumar P., Noteboom, P., Taymans, M., *The evolution of model risk management*, McKinsey, New York, 2017.

компјутерски криминал.²⁰ Суштински гледано, увек се ради о различитим видо-вима присвајања имовине, односно извршиоци незаконито узимају имовину која им не припада, само су различити начини како се то дело извршава.

Корпоративни криминал представља веома штетну појаву која изазива огромне губитке како за компанију, тако и за привреду. Велике финансијске преваре и малверзације су проузроковале велике кризе у финансијском и привредном систему, а неке од њих су достигле регионални, па чак и глобални ниво, са катастрофалним последицама по огроман број правних и физичких лица. Финансијска форензика је средство које може значајно утицати на смањење оваквих појава.

СТАЊЕ У СРБИЈИ

У нашој земљи уочена је све већа појава финансијских превара и малверзација, манипулација финансијским извештајима, па и добро смишљених криминалних радњи и банкрота, што представља озбиљан проблем. Преваре и манипулације финансијским извештајима, фалсификовање књиговодствених документа, приказивање непостојећих трансакција, измена докумената и евиденције и сл.²¹ су радње чији је основни мотив противзаконито присвајање имовине и новца.

За пословно окружење Србије примена финансијске форензике је од изузетног значаја, с обзиром да се тако спречавају негативне последице које корпоративни криминал има како на компаније које врше финансијске преваре и малверзације, тако и на компаније које се ослањају на њихове нетачне (лажне) финансијске извештаје. Наиме, на нашим просторима постоје различити облици незаконитог пословања привредних субјеката, као и велики број тзв. фантомских фирми, тј. фирми које избегавају плаћање својих обавеза и/или фирми које су пред банкротом и којима су блокирани рачуни и сл, због чега постоји проблем наплате потраживања од таквих компанија, а што се негативно одражава како на друге компаније, тако и на државу.

Ипак, иако је финансијска форензика професија будућности, у свету финансијски форензичар једна од најплаћенијих и најтраженијих услуга у бизнису, у науци област пуна изазова,²² у Србији се мали број лица бави финансијском форензиком као посебним занимањем. За потребе откривања корпоративног крими-

20 Jelena Slović, *Finansijska forenzika – istraživanje korporativnog kriminala*, Visoka škola strukovnih studija za ekonomiju i upravu, Beograd, 2014, стр. 17.

21 Envera Halilčević, „Identifikovanje prevara i pronevjera u finansijskim izvještajima”, у зборнику: *Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi*, (уредник: Zorana Agić), Naučni skup: Banja Luka 25. maj 2019. god, Besjeda Banja Luka/Banja Luka College, 2019, стр. 161-179.

22 Исто, стр. 49.

нала у нашој земљи углавном се ангажују овлашћени ревизори или судски вештаци за економско-финансијску област, који нису довољно оспособљени за обављање наведених радњи, али сагласно важећим законским прописима имају значајну улогу у кривичном и парничном поступку, али и ванпарничном, прекршајном, арбитражном, као и управном поступку. Судски вештаци се користе у поступку доказивања увек када суд не располаже одређеним стручним знањем нужним за сазнање одређене чињенице.

Без обзира што мишљење судских вештака није обавезујуће за судије, у пракси, по правилу, има одлучујући утицај на исход судског поступка. Наиме, од судских вештака се очекује да пруже стручна мишљења везана искључиво за утврђивање чињеничног стања, а не и мишљења везана за правна питања. Ипак, опште је позната чињеница да су мишљења судских вештака постала важан, ако не и саставни део процеса доношења судских одлука, и да се на њих све више рачуна у ситуацији у којој кривична дела и криминално понашање постају све сложенији, а судије захтевају додатна објашњења и питања.

Такав приступ и став у правосуђу представља огроман проблем, пре свега због недовољне стручности и објективности судских вештака у нашој земљи, а такође и прописи којима је уређена струка судских вештака су недовољно јасни и/или је њихова примена у пракси неконзистентна, што негативно утиче на квалитет вештачења и ефикасност правосуђа у нашој земљи.²³

Имајући у виду наведено, Србија свакако има потребе за увођењем посебног профила стручњака – финансијских форензичара који ће искористити међународна сазнања из ове области и применити их у нашем окружењу (пословном, економском, правном, социолошком, итд). У том смислу, наша земља је предузела одређене кораке тако што је припремила законску подлогу за ангажовање финансијских форензичара у кривичном поступку. Наиме, одредбом члана 19. Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције (у даљем тексту: ЗОНДО)²⁴ предвиђено је ангажовање финансијских форензичара у оквиру Службе финансијске форензике при Тужилаштву за организовани криминал и при посебним одељењима виших јавних тужилаштава.

Међутим, проблем је што наведеном законском одредбом није уведено обавезно ангажовање финансијског форензичара у кривичним поступцима, већ је предвиђено да се у Тужилаштву за организовани криминал и посебним одељењима виших јавних тужилаца може образовати служба финансијске форензике.

²³ Гордана Мрдак, „Улога судских вештака у правосудном систему Србије”, *Право и привреда, дружење правника Србије*, 1/2020, Београд, 2020, стр. 202.

²⁴ Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције, *Службени гласник РС*, бр. 94/2016, 87/2018 – др. закон.

Дакле, није уведено обавезно формирање службе финансијске форензике која ће бити анагажована у кривичним поступцима, већ је то препуштено слободној вољи надлежних државних органа.

Даље, наведеном законском одредбом, предвиђено је да је финансијски форензичар лице које помаже јавном тужиоцу у анализи токова новца и финансијских трансакција у циљу кривичног гоњења, с тим да то лице обавезно мора бити и државни службеник који поседује посебна стручна знања из области финансија, рачуноводства, ревизије, банкарског, берзанског и привредног пословања и који је завршио специјализовану обуку у Правосудној академији из области кривичног права, чиме се у пракси смањује могућност ангажовања лица која имају звање финансијских форензичара, али који нису државни службеници.

Иако ЗОНДО предвиђа ангажовање финансијских форензичара у кривичном поступку од стране Тужилаштва за организовани криминал, у Закону о кривичном поступку²⁵ (као системском закону који уређује ову област) нема одредби којима би се дефинисала улога и ангажовање финансијских форензичара у кривичном поступку, већ се они једино могу сврстати у категорију судских вештака.

Такође, ЗОНДО у својој дефиницији финансијског форензичара предвиђа широк опсег стручних области које финансијски форензичари треба да поседују; међутим, законским одредбама није прецизирано како се тако широк дијапазон знања може разумно и остварити, која институција ће издавати сертификате (лиценце) за овлашћене финансијске форензичаре, као и како ће се у пракси вршити тестирање кандидата за финансијске форензичаре.

Исто тако, нереално је очекивати да финансијски форензичар има свеобухватно знање у свим областима које ЗОНДО препознаје као кључне, а посебно ако се има у виду да у Србији недостају образовне институције које се баве едукацијом овог профила стручњака. Такође, наведени закон не одређује ниво или степен искуства који је потребан да би се неко лице квалификовало за рад као финансијски форензичар у кривичном поступку.

Имајући у виду наведено, у нашој земљи је неопходно унапређење правног оквира који уређује рад финансијских форензичара, као и делотворнија примена постојећих прописа у пракси како би и у нашој пракси дошло до коначног увођења и регулисања професије финансијског форензичара, која већ дуго постоји у развијеним тржишним економијама, али и у неким земљама у окружењу. Увођењем професије финансијског форензичара ће доћи до стварања квалитетно образованих стручњака, који на најбољи начин могу да испуне високе стручне, моралне и

²⁵ Закон о кривичном поступку. *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019 и 27/2021 - одлука УС).

етичке захтеве које ова професија поставља пред појединце који се њоме баве.²⁶ Из тог разлога, неопходна је већа едукација из области финансијске форензике, како на академском нивоу, тако и у рачуноводственој и судској пракси. Иако тај процес није једноставан, а ни јефтин, користи које доноси су од изузетног значаја с обзиром да корпоративни криминал има далекосежне негативне последице како за само предузеће, тако и за друштво.

ЗАКЉУЧАК

Посматрано кроз историју, може се закључити да је корпоративни криминал стар исто колико и активности његовог откривања и спречавања. Корпоративни скандали су, неретко користећи нетачне (лажне) финансијске извештаје, пољуљали поверење у квалитет финансијског извештавања и његову контролу, али и нанели велику штету како компанијама, тако и привреди.

Финансијски извештаји предузећа су важан и незаобилазан извор информација за потенцијалне инвеститоре и повериоце приликом доношења одлука и из тог разлога морају садржавати информације које су истините, поуздане, јасне, релевантне и упоредиве.

Међутим, није ретка појава да менаџери настоје да финансијски положај предузећа и успешност пословања улепшају и прикажу перформансе предузећа у много бољем светлу у односу на стварно стање. Управо појава оваквих настојања довела је до тога да менаџери често прибегавају састављању манипулативних (лажних) финансијских извештаја. Починиоци превара вешто манипулишу, односно прикривају своје трагове, користећи технике креативног рачуноводства које је тешко открити, из ког разлога предузећа морају предузети адекватне мере за откривање и спречавање превара применом разних метода и техника за њихово откривање.

Из тог разлога, финансијска форензика као посебна дисциплина се јавила као одговор на разноврсне типове превара и криминалних радњи. Наиме, за ефикасно откривање корпоративног криминала потребна су стручна знања, способности и вештине из области финансијске форензике, с обзиром да она представља изузетно ефикасан инструмент откривања различитих облика корпоративног криминала, али и прикупљања доказа који ће бити валидни за суд и извести извршиоце криминалних активности пред лице правде.

Професија финансијског форензичара у свету представља једно од најплаћенијих и најтраженијих занимања, а у Србији се мало ко бави финансијском форен-

²⁶ Јелена Словић, *Финансијска форензика – истраживање корпоративног криминала*, Висока школа струковних студија за економију и управу, Београд, 2014, стр.10.

зиком, вероватно из разлога што у нашем законодавству још увек није дато прецизно одређење за финансијског форензичара, нити су дефинисане њихове надлежности и овлашћења.

Значајно је нагласити да је Србија направила иновативан корак и у свој законодавни оквир укључила је наведену професију, али у пракси она још увек није заживела у довољној мери. Мера до које ће капацитети финансијских форензичара бити искоришћени у кривичним предметима, посебно оним који се односе на финансијски криминал, зависиће од решавања проблема положаја и улоге вештака у правном систему Србије и стварања окружења које омогућава финансијским форензичарима да раде заједно са другим вештацима и стручњацима из сродних и различитих области.

У нашој земљи је неопходно унапређење правног оквира који уређује рад финансијских форензичара, као и делотворнија примена постојећих прописа у пракси, како би и у нашој пракси дошло до коначног увођења и регулисања професије финансијског форензичар.

Такође, на образовним институцијама у нашој земљи финансијска форензика још увек није уведена као обавезан предмет (изузетак су свега неколико факултета, као нпр. Факултет организационих наука, који су у своје студијске програме уврстили предмет Форензичко рачуноводство). Исто тако, не постоји ни већи број професионалних тела која се баве едукацијом из ове области (изузетак је Савез рачуновођа и ревизора Србије, који врши професионалну едукацију и издаје различите публикације из ове области).

Имајући у виду наведено, у нашој земљи ова професија још увек није присутна у довољној мери за откривање корпоративног криминала, а ти послови се углавном поверавају овлашћеним ревизорима, као и судским вештацима за економско-финансијску област, који у већини случајева не поседују адекватна знања за обављање поверених послова, чиме се у крајњој инстанци негативно утиче на ефикасност правосуђа у нашој земљи.

Уколико желимо да ухватимо корак са светом, а финансијске проневере и малверзације нам нису непознате, неопходно је покретање иницијативе од стране државе да се у што краћем року формира ова професија како у образовном систему, тако и у рачуноводственој и судској пракси.

ЛИТЕРАТУРА

Колар Изток, „Је ли форензичко рачуноводство прави пут за отклањање привредног криминала”, *Acta Económica*, Вол 8, бр. 12, 2010.

Мрдак Гордана, „Улога судских вештака у правосудном систему Србије”, *Право и привреда*, удружење правника Србије, 1/2020, Београд, 2020.

Симовић Слободан, „Пословне информације – значај и заштита”, *Дипломатија и безбедност*, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, 2019.

Синглетон и др, Ревизија криминалне радње и форензичко рачуноводство, Савез Рачуновођа и Ревизора Србије, Београд 2010.

Словић Јелена, *Финансијска форензика – истраживање корпоративног криминала*, Висока школа струковних студија за економију и управу, Београд, 2014.

Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције, *Службени гласник РС*, бр. 94/2016, 87/2018 – др. закон)

Закон о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019 и 27/2021-одлука УС)

Aleksić Milanka, Vujnović-Gligorić Bogdana, Uremović Nina, „Uloga i značaj forenzičkog računovodstva u otkrivanju finansijskih prevara”, *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, 5 (2), Banja Luka, 2015.

Cvetković Dragan, Kešetović Želimir, „Ekonomski kriminalitet i uloga forenzičkog računovodstva u njegovom otkrivanju”, *Finansijski kriminalitet*, Institut za uporedno pravo / Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2018.

Đekić Marija, Filipović Predrag, Gavrilović Milan, „Forenzičko računovodstvo i finansijske prevare u svetu”, *Ekonomija – teorija i praksa*, Godina IX, Broj IV, Novi Sad, 2016.

Čudan Aleksandar, Cvetković Dragan, “The Importance of Forensic Accounting in Forensic Economic and Financial Examination”, *Journal of Security and Criminal Sciences*, Faculty of Security Studies University of Banja Luka and University of Criminal Investigation and Police Studies, Serbia, 2019.

Halilčević Envera, „Identifikovanje prevara i pronevjera u finansijskim izvještajima”, u zborniku: *Računovodstvo i revizija u teoriji i praksi*, (urednik: Zorana Agić), Naučni skup: Banja Luka 25. maj 2019. god, Besjeda Banja Luka/Banja Luka College, 2019.

Hopwood S. William, Leiner J. Jey, Young R. George, *Forenzičko računovodstvo*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2014.

Krstić Jovan, *The Role of Forensic Accountants in Detecting Frauds in Financial Statements*. Economics and Organization, 6(3), 2009.

Mitrić Miloš, Stanković Aleksandra, Lakićević Andrijana. „Forenzičko računovodstvo - karika koja nedostaje u obrazovanju i praksi”, *Management - časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, vol. 17, br. 65, 2012.

Novajlija Selma, „Forenzičko računovodstvo i uticaj kreativnog računovodstva na finansijske izveštaje”, u zborniku: *Ekonomija integracija*, Druga međunarodna naučna konferencija, Ekonomski fakultet Tuzla, 2011.

Извори са интернета:

Association of Certified Fraud Examiners (2012), Интернет: <http://www.acfe.com>, 06/03/2021.

McCusker Rob, *Uporedna pravna analiza o ulozi finansijskog forenzicara u krivичnom postupku*, USAID, 2020, Интернет: <https://www.pars.rs/images/biblioteka/krivичno-pravo/USAID-GAI-Uporedna-pravna-analiza-o-ulozi-finansijskog-forenzicara-u-krivичnom-postupku-avgust-2020.pdf>, 13/05/2021.

Statement of Ethical Principles and Principles of Professional Practice, National Association of Forensic Economics (NAFE), Интернет: https://nafe.net/resources/Documents/NAFE_SEPPPP_Effective, 13/05/2021.

<https://academyofexperts.org/practising-as-expert/expert-witness/codes-of-practice/>, 13/05/2021.

<https://euroexpert.org/standards/code-of-practice>, 13/05/2021.

*Gordana Mrdak*²⁷

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF FINANCIAL FORENSICS IN THE DETECTION OF CORPORATE CRIME

Abstract

Corporate crime is manifested through various forms of inaccurate (false) financial reporting of entities/organizations for the purpose of tax evasion, embezzlement, money laundering, creation of secret funds, etc. The current audit of financial statements cannot provide an adequate response in the fight against financial manipulation, both due to limited action and due to very complex financial manipulations that are increasingly difficult to detect. That is why there has been a need for a special profession - financial forensics. As a new field within finance, ie the accounting and auditing profession, it is part of business forensics and as such is increasingly used in the business world. Applying research and analytical skills, it aims to solve financial fraud and embezzlement, ie to detect the business of economic entities that is not in accordance with legal regulations.

In Serbia, financial forensics is an area that is not sufficiently developed. In our country, auditors are generally expected to have adequate knowledge and skills to recognize financial fraud, while in developed market economies, detailed detection of financial fraud and embezzlement is performed by financial forensics, who have the necessary knowledge in several areas and are able to apply their skills and abilities in detecting all forms of criminal activity.

The paper points out the role and importance of financial forensics in modern business, as well as the necessary skills, abilities and knowledge that financial forensics must possess in order to successfully fight financial fraud and corporate crime. The current situation on this issue in Serbia is analyzed and the need for the introduction of financial forensics in legislation and practice is pointed out.

Keywords: financial fraud and embezzlement, financial forensics, financial reporting, corporate crime, audit.

²⁷ Prof. Dr. Gordana Mrdak, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, gordanamrdak@gmail.com

IN MEMORIAM

Радослав Гаћиновић (1955 – 2021)

Истеком „године коју су појели скакавци” (Борислав Пекић), у зимском дану којим је календарски започело пролеће, стигла нам је вест да је, од последица вируса короне, преминуо проф. др Радослав Гаћиновић, дугогодишњи професор и сарадник Факултета за дипломатију и безбедност у Београду, још од од првих дана оснивања ове високошколске институције. Своју наставно-педагошку каријеру професор Гаћиновић је остварио у звању редовног професора у пољу друштвено-хуманистичких наука на тадашњој Академији за дипломатију и безбедност, у једном изборном мандату, да би научну каријеру наставио на београдском Институту за политичке студије, где је у звању научног саветника обављао функције председника Научног већа Института и главног и одговорног уредника часописа *Политика националне безбедности*. Његов ангажман у појединим периодима научне каријере био је присутан и у другим реномираним институцијама и областима: учествовао је у истраживачким пројектима Криминалистичко-полицијске академије у Београду, био гостујући професор на постдипломским студијама на Правном факултету Синергија универзитета у Бијељини, наставник на Високој војној школи за војно-социолошке и психолошке студије и истраживања у Београду, дугогодишњи рецензент (КАПК) - Националног тела за акредитацију и проверу квалитета у високом образовању, рецензент бројних монографија, уџбеника и чланака и др.

Научни пут Радослава Гаћиновића био је атипичан и разликује се од уобичајене фазне матрице грађења каријере од асистента до редовног професора, од истраживача сарадника до научног саветника. То није утицало на чињеницу да је, својом продуктивношћу и разноврсним научним доприносом, сврстан у ред истакнутих, респектабилних и значајних научних радника у домаћој теорији. На такав пут је, свакако, утицало родољубље којим је, као један од потомака Владимира Гаћиновића, главног идеолога „Младе Босне” која је организовала Сарајевски атентат 1914. године, био задојен од раног детињства. Стога је било природно да заврши Војну академију у Београду (1979) у време зенита бивше СФР Југославије и да започне официрску каријеру. Током службовања, магистрирао је на Факултету политичких знаности Свеучилишта у Загребу (1989), да би преласком у

Београд докторирао на Правном факултету Универзитета у Београду (1993). Теме његовог истраживачког рада и у Загребу и у Београду биле су из области тероризма, а о квалитету резултата истраживања говори и то да су му ментори били угледни професори југословенске и међународне репутације Радован Вукадиновић и Војин Димитријевић.

Турбулентни догађаји на прелазу векова и миленијума, нарочито терористички акти 11. септембра 2001, указују да је Гађиновић поседовао теоријску имагинацију и антиципацију предстојећих догађаја који ће, нарочито у првој декади 21. века, постати топ-тема у светској теорији. Објавио је више монографија из области тероризма (*Савремени тероризам*, Графомарк, Београд, 1998; *Тероризам*, Драслар, Београд, 2005; *Тероризам у политичкој и правној теорији*, издање Медија центра Одбрана, 2011; *Угрожавање капацитета безбедности државе*, Филип Вишњић, 2013; *Антитероризам*, Службени гласник, 2015, и бројне чланке у периодици), што га сврстава у најплодотворније домаће ауторе, па се може рећи да је један од родоначелника теоријске мисли у овој области.

Осим бављења тероризмом, Гађиновић је константно ширио области интересовања на науке безбедности, фокусирајући се на бројне поддисциплине, као што су међународна безбедност, национална безбедност, политичко насиље и др. У последњој деценији живота вратио се својим коренима, одужујући се не само свом поимању патриотизма, него и свом славном претку, капиталним монографијама (*Насиље над Србима у XX веку*; *Млада Босна*), које су имале запажен публицитет не само у нашој историографији, него и у најширој јавности.

Целокупан научни опус Гађиновића оставио је трага у домаћој теорији. Ретко виђена продуктивност изродила је бројне радове који се одликују врхунским владањем проблематике и методолошким инструментаријима, теоријском поткованашћу и солидним критичким расуђивањем. Његова посвећеност науци, плодотворност, интуиција у избору тема истраживања од значаја за друштво и државу, отвореност и искреност у колегијалној сарадњи, свест о појављивању у јавности само у оправданим, а не маркетиншким поводима, остаће у памћењу свих нас који смо са њим сарађивали. Посебно ће недостајати Факултету за дипломатију и безбедност, у чије темеље је уградио себе и коме је остао веран до краја свог живота.

Проф. др Андреја Савић,
главни и одговорни уредник
часописа *Дипломатија и безбедност*

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Дипломатија и безбедност* прихвата радове који су уређени на следећи начин:

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту **Times New Roman**, величина фонта **12**, са увученим пасусима (First line) и проредом (Line spacing) **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада од 16 до 25 страна (од 36.300 до 56.725 карактера са размаком). Приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – **Bold** и **Italic** (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – **Italic** (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – **Bold** (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - **Bold** (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима **Bold** (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уноси командом Insert – Reference – Footnote. Фусноте се пишу у фонту ***Times New Roman***, величина слова 10. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- приликом навођења **монографије/књиге** фуснота мора садржати:

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Бранко Крга, *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*, МЦ „Одбрана”, Београд, 2017, стр. 244.

- приликом навођења **чланака из часописа:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година издажења и број стране.

- **Пример:** Андреја Савић, Ненад Ђорђевић, „Евроатланска димензија безбедности Србије”, *Политика националне безбедности*, Институт за политичке студије, Београд, број 2/2017, стр. 69.

- приликом навођења **зборника радова/поглавља из књиге:**

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Михаило Марковић, „Еволуција Косовског проблема и могућности његовог решења, у зборнику: *Срби на Косову и Метохији*, (приредили: Стеван Карамата и Часлав Оцић), издања САНУ, Београд, 2006, стр. 215.

- приликом навођења **извора са Интернета:**

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Janne E. Nolan, *Diplomacy and Security in the Twenty-first Century*, Интернет: https://isd.georgetown.edu/sites/isd/files/Diplomacy_and_Security.pdf, 15/03/2018.

- приликом навођења **архивске грађе:**

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Мини-

старства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

• **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршењу и обезбеђењу, *Службени гласник РС*, бр. 106/2015.

• **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Миленко Пешић, „ЕУ треба да реши Косово исто као и Каталонију”, *Политика*, 06/05/2018.

• **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:** Исто, број стране

- **Пример:** Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 51.

- Исто, стр. 55.

• **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:** Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 51.

- Збигњев Бжежински, *Друга шанса Америке*, нав. дело, стр. 69.

• **Код уноса табела и графикана користити:**

- Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

- Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

• **Литература** се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - **Bold** (фонт 12), испод тога **наслов рада** на енглеском великим словима - **Bold** (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – **Bold** (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине

чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају за-резом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

НАПОМЕНА: Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

Текстове слати у електронском облику на имејл адресу: institut@fdb.edu.rs

УПУТСТВО ЗА РЕЦЕНЗЕНТЕ

Редакција часописа *Дипломатија и безбедност* настоји да обезбеди висок квалитет радова које објављује. Учесће рецензента у овом процесу је од велике важности и њихов рад изузетно ценимо.

Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је 10 дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист:

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије):

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Препорука о публиковању рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Од рецензента се не очекује да раде лектуру и коректуру рада, али је препоручљиво да наведу ако је потребно да се рад лекторише. Препоручљиви су и коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада:

Име, презиме и научно звање рецензента:

Списак рецензената:

- Проф. др Радослав Гаџиновић
- Проф. др Божидар Форца
- Проф. др Момчило Талијан
- Проф. др Михајло Вучић
- Проф. др Дарко Танасковић
- Проф. др Милица Бошковић
- Проф. др Ђорђе Лопичић
- Проф. др Миша Стојадиновић
- Проф. др Давид Дашић
- Проф. др Бранко Крга
- Проф. др Ненад Ђорђевић
- Проф. др Здравко Скакавац
- Проф. др Јелена Лопичић Јанчић
- Доц. др Милорад Ђоковић
- Проф. др Андреја Савић
- Проф. др Душан Пророковић
- Проф. др Леонас Толваишис
- Доц. др Дејан Лабовић
- Проф. др Михајло Манић
- Проф. др Лазар Петровић
- Проф. др Драган Колев
- Проф. др Бранко Надовеза
- Доц. др Данијела Бјеља
- Доц. др Гордана Мрдак
- Проф. др Слободан Симовић
- Доц. др Станимир Ђукић
- Др. Кристиан Јерић, научни сарадник
- Доц. др Жарко Браковић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.7/.8

ДИПЛОМАТИЈА и безбедност : зборник
радова / главни и одговорни уредник Андреја Савић
. - 2018, бр. 1- . - Београд : Факултет за дипломатију
и безбедност, Институт за стратешке студије, 2018-
(Београд : Интерпринт плус). – 25 cm

Полугодишње.

ISSN 2620-0333 = Дипломатија и безбедност

COBISS.SR-ID 264203276

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ
И БЕЗБЕДНОСТ

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ОДБРАНА • ПРОПАГАНДА • ЕНЕРГЕТИКА • РАТ
ГЕОПОЛИТИКА • КОРИДОР • ФИНАНСИЈЕ

ТЕОРИЈСКИ И СТРУЧНИ РАДОВИ
ПОЛИТИКА | БЕЗБЕДНОСТ | ПРАВО | ИСТОРИЈА

Леонас Толваишис • Борис Тучић • Рајко Петровић
Лазар Јовићевић • Ћорђе Лопичић • Иван Балта
Гордана Мрдак